

2024-01

jaargang 55
nummer 1
februari 2024

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

De Vrijdenker

Sinds 1856

Zijn
godsbegrippen
begrijpelijk?

D'Ablaing
over Multatuli

Zijn er slappe
atheïstische
argumenten?

Vrijheid van
denken in de
wereld

HISTORIE

In De Vrijdenker 2023-05 (pag. 17) kon u een gedigitaliseerd en ingekort verslag lezen van het Internationaal Vrijdenkerscongres dat in 1883 werd gehouden in Amsterdam. Het complete verslag is te vinden op onze website. Klik daartoe op de startpagina onderaan in de rechter kolom "Categorieën" op Historische stukken.

MINISYMPOSIUM

Op ons Youtube-kanaal (de vetgedrukte link hieronder) vindt u een registratie van het mini-symposium *Het Recht op Mis-informatie* naar aanleiding van het gelijknamige boek van Bart Collard. Dit evenement in het Polanentheater te Amsterdam op 21 oktober 2023 is georganiseerd door De Vrije Gedachte met steun van uitgeverij Blauwburgwal. Willem Vermaat was de (mid)dagvoorzitter. Syp Wynia en Geerten Waling verzorgden individuele bijdragen. Floris van den Berg interviewde Bart Collard.

PODCASTS

Podcasts van De Vrije Gedachte worden verzorgd door bestuursleden Floris van den Berg en Bart Collard. De programma's zijn op YouTube, dus met video, te bekijken via:

<https://www.youtube.com/@verenigingdevrijegedachte4805/videos>

Daarnaast zijn ze op Spotify te beluisteren via:

<https://open.spotify.com/show/6J0uDTp0PT06qrumVR1DZQ?si=e514d8d-cdb31426d>

of, veel korter: **<https://spoti.fi/3ZymQCb>**

Als u zich 'abonneert' op de podcast en deze 'volgt' via deze kanalen en tevens 'likes' uitdeelt zal de podcast sneller gevonden worden, ook door niet-leden. Zo kunt u helpen om de boodschap van DVG verder en sneller te verspreiden buiten onze

Bezoek onze
website
devrijegedachte.nl

Bezoek onze
Facebook-pagina
De Vrije Gedachte

COVER VOOR: Floris van den Berg en Bart Collard tijdens het hierboven genoemde minisymposium. Foto R. van Elst.

COVER ACHTER: 1. Afbeelding bij het artikel van Hans de Vries op pag. 35.

2. Op 26 nov. 2014 werd Bert Gasenbeek over zijn boek over Piet Spigt geïnterviewd door Theodor Holman in de OBA te Amsterdam tijdens het radioprogramma OBA Live. Foto R. van Elst.

Aankondiging Algemene Ledenvergadering 2024

Datum: **zaterdag 25 mei 2024**

Locatie: **Vergadercentrum Domstad, Koningsbergerstraat 9, Utrecht**

Inloop: 13.00 uur

Tijd: **13.30 -- 16.30 uur** met aansluitend borrel tot 18.00 uur

13.30 uur -- 14.15 uur: Voordracht van Anton van Hooff:
**TROUW AAN VRIJ DENKEN: HET OORLOGSDAGBOEK
VREEMDELING IN EIGEN LAND VAN ANNA HAAG**

Svp aanmelden via voorzitter@devrijegedachte.nl (alleen toegankelijk voor leden DVG).

Beste leden,

Jullie zijn van harte welkom op de ALV 2024, met borrel, op 25 mei in Vergadercentrum Domstad te Utrecht. Anton van Hooff zal voorafgaand aan de vergadering een voordracht houden over het oorlogsdagboek *Vreemdeling in eigen land* van Anna Haag.

Het bestuur is dringend op zoek nieuwe bestuursleden, met name naar een webmaster/sociale media en een penningmeester. Er is ook ruimte voor andere bestuurstaken. Ben je geïnteresseerd om de handen uit de mouwen te steken en actief te werken in georganiseerd vrijdenken stuur dan een e-mail naar: voorzitter@devrijegedachte.nl.

Als je de stukken (zie ommezijde, vetgedrukt) voor de ALV wilt ontvangen, stuur dan een bericht naar de secretaris Bart Collard: bart.collard@outlook.com.

Mocht je punten willen inbrengen op de ALV, mail dan uiterlijk op 25 maart 2024 naar de secretaris.

We zien jullie graag op de ALV op 25 mei, maar wellicht zien we jullie al eerder op de 'nieuwjaarsborrel' op **17 februari** wanneer ook het Symposium Recalcitrant plaatsvindt (meld je aan via de website DVG – entree en drankjes zijn gratis voor leden van DVG; meer info verderop in dit blad) of op **18 mei** bij de Vrijdenkersdag.

Zie ommezijde voor een jaarkalender met DVG-activiteiten.

Met vrije groeten,

Bestuur De Vrije Gedachte:

Floris van den Berg, voorzitter

Stanley Bakker, vicevoorzitter

Bart Collard, secretaris

Fabian van Langevelde, penningmeester, ledenadministratie

Z.O.Z.

Concept agenda

ALV DVG: 14.15 tot uiterlijk 16.30 uur (halverwege een korte pauze).

(Vet gedrukt zijn stukken die door leden bij de secretaris opgevraagd kunnen worden)

- Presentielijst
- Ideeënbus: leden kunnen hun ideeën op post-its schrijven (dit kan gedurende de hele vergadering).
- Welkom en opening door de voorzitter
- Vaststelling agenda; punten van orde
- Mededelingen; ingekomen stukken
- Goedkeuring **notulen van de ALV's van 2022 en 2023**
 - d.d. 18 november 2023
 - d.d. 14 mei 2022
- Bestuurswisselingen
 - Stanley: blijft bestuurslid (als vicevoorzitter)
 - Floris: herbenoembaar als voorzitter
 - Bart (secretaris): herbenoembaar als bestuurslid (en secretaris)
 - Fabian: aftredend en stelt zich niet herbenoembaar.
 - Nieuw benoembaar: Willem Vermaat.
 - Penningmeester: VACANT
 - Webmaster: VACANT
 - Ledenadministratie: VACANT
- Vaststelling van de contributie
- Verslag werkgroepen
 - Hulp atheïstische asielzoekers: Tomasz Radecki
 - Eventuele andere werkgroepen: zoals onderwijs, vrijdenkerscafé
- Stand van zaken rondom AV
 - Verslag door Jacques Honkoop
- Verslag redactiecommissie *De Vrijdenker* (door hoofdredacteur René van Elst)
- Financiën
 - Contributie: voorstel van het bestuur om bedrag gelijk te houden
 - Presentatie van het **financieel jaaroverzicht 2023** door penningmeester
 - Verslag van kascontrolecommissie (is reeds in december goedgekeurd)
 - Instellen nieuwe kascontrolecommissie: Henk Engelsman & Sander Wendel
 - **Begroting 2024** (Fabian)
 - Voorstel goedkeuring begroting voor de vergadering
- Beleidsplan / activiteiten en vrijdenkersagenda voor 2024:
 - Podcasts
 - *De Vrije Gedachte* (Bart & Floris)
 - *Kritisch bekeken* door Stanley, Teun Müller Smit en Hans Haytsma - nieuw
 - Vrijdenkersjaarboek 2022-2023 (Floris & Rudy Schreijnders, redactie)
 - Verenigingshandboek
 - Vrijdenkerspenning
 - Verkenning Vrijdenkersacademie
- Korte inventarisering van ideeën uit ideeënbus van begin van vergadering
- Uitreiking Vrijdenkerspenning
- Rondvraag
- Sluiting vergadering
- Borrel tot 18.00 uur

Activiteitenplanning DVG 2024

- 17 februari: 'Nieuwjaarsborrel' en symposium Recalcitrant
- 18 mei: Vrijdenkersdag
- 25 mei: Algemene Jaarvergadering
- Najaar: Atheïsmedag samen met Belgisch Humanistisch Verbond >> Atheïst van het Jaar
- 5 september: Vrijdenkerswandeling
- 14 september: Anton Constandse-lezing & Vrijdenker van het jaar
- 19 oktober: Inspiratiedag vrijdenken voor (nieuwe) leden.
- 23 november: Beleidsdag met bestuur & redactie

De atheïstisch humanistische vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte
in samenwerking met de Hogeschool voor Toegepaste Filosofie
presenteert op **zaterdag 17 februari 2024:**

Theatraal Symposium Recalcitrant

Vrijdenken naar aanleiding van verschijnen van *Recalcitrant* van Floris van den Berg

Vrijdenkers worden vaak gezien als recalcitrant met hun kritiek op heilige huisjes. Het vergt lef om taboes, gevoelige morele kwesties en ongemakkelijke waarheden aan te kaarten. Kritisch denken dwars door alle conventies heen, dat is waar het in het symposium recalcitrant over gaat.

Laten we streven naar een wereld waarin mensen overal vrij kunnen dansen op straat, als ze willen zelfs bloot. De vrijheden van de liberale democratie die het leven de moeite waard maken blijken breekbaar en lopen gevaar. Tegelijkertijd hangt de ecologische crisis als een zwaard van Damokles boven ons hoofd.

Filosoof Johan Braeckman zal het eerste exemplaar van *Recalcitrant* in ontvangst nemen en een voordracht houden. Een keur aan filosofen en vrijdenkers zal hun recalcitrante licht laten schijnen over controversiële onderwerpen. Dit symposium is een achtbaan van kritisch rationalistische maatschappijkritiek en toegepaste filosofie. Durf jij te denken? Durf jij te dansen?

Een parade van tegendraadse denkers en sprekers zal een verbale act opvoeren. Met opiniemaker Bart Collard (spreekstalmeester), filosoof en directeur HTF Martin Slagter, schrijver Keyvan Shahbazi, filosoof Sebastien Valkenberg, cabaretier Willemijn de Boer, dierethicus Willem Vermaat, schrijver Michiel van Diggelen, filosoof Nina Collin, acteur Ralph Sigmond & special guests.

Aanleiding van het symposium is de publicatie van het (20ste) boek van filosoof en voorzitter van De Vrije Gedachte, Floris van den Berg, *Recalcitrant. Tegendraads filosoferen tussen wanhoop & geluk* (Uitgeverij Aspekt, 2023). (zie bespreking door Dirk Verhofstadt: <https://www.liberales.be/teksten/2023/12/5/recalcitrant-floris-van-den-berg>)

Symposium Recalcitrant wordt georganiseerd door vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte in samenwerking met de Hoge School voor Toegepaste Filosofie. De borrel na afloop is tevens de **nieuwjaarsborrel** van De Vrije Gedachte waar iedereen van harte welkom is om het glas te heffen op het recalcitrante vrijdenken voor een betere wereld.

Entree: 10 Euro, DVG-leden gratis

Inschrijven via: <https://www.eventbrite.nl/e/tickets-theatraal-symposium-recalcitrant-2024-782149529297>
13.30 uur inloop

14.00-16.00 uur symposium Recalcitrant (wees op tijd, want theaterzaal sluit)

16.00-18.00 borrel in bar van Parnassos

Locatie: **Parnassos, Kruisstraat 201, Utrecht**

www.devrijegedachte.nl

<https://hogeschoolvoortoegepastefilosofie.nl>

INFORMATIE

De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte is opgericht in 1856 onder de naam De Dageraad.

Bestuur:

Stanley Bakker
Floris van den Berg - voorzitter
Bart Collard - secretaris
Fabian van Langevelde - penningmeester

Postadres en telefoonnummer:

De Vrije Gedachte
Antonius Matthaeuslaan 16
3515AS Utrecht
Tel. 06-28301336

E-mail:

bart.collard@outlook.com

IBAN:

NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl
Postadres en telefoon: zie hiernaast

Lidmaatschap / abonnement De Vrijdenker:

Zie "Kosten" hieronder in het Colofon van dit blad

Internet:

- Website: devrijegedachte.nl
- YouTube-kanaal: Vereniging DeVrijeGedachte
- Facebook-pagina: De Vrije Gedachte

Van Langevelde - Bakker - Collard - Van den Berg

COLOFON

De Vrijdenker

De Vrijdenker is een tien maal per jaar verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte.

Redactie:

René van Elst – hoofdredacteur a.i. en eindredacteur
Maarten Gorter – coördinator
Anton van Hooff
Eelko de Vos
Hans de Vries

Opmaak:

Jaap van Dijk (dit nummer: René van Elst)

Postadres en telefoon:

zie hierboven bij de informatie over DVG

E-mail:

redactie@devrijegedachte.nl

Website:

zie hierboven bij de informatie over DVG

(Leden- en) abonnementsadministratie:

Zie hierboven bij de informatie over DVG

Kosten (ingegaan 2018):

- Lidmaatschap met abonnement € 62,— p.j.
- Lidmaatschap zonder abonnement € 30,— p.j.
- Abonnement € 36,— p.j.
- Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar) met abonnement € 30,— p.j.
Zie ook de aanbieding onderaan!
- Prijs losse nummers € 3,50

Kopij:

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld. A.u.b. digitaal aanleveren. Zie de aanwijzingen achterin dit blad.

Druk:

Drukkerij Image Team Eemnes
ISSN: 1872-1478

Disclaimer: De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven. De inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.

VOORDEELAANBIEDING VOOR JONGEREN

Ben je atheïst (of denk je erover om het te worden) en jonger dan 25 jaar, profiteer dan van ons aanbod.

Als je je aanmeldt als nieuw lid dan krijg je een heel jaar lang 50% korting op De Vrijdenker. Je betaalt dan dus geen € 30,- maar slechts € 15,- voor 10 nummers!

Meld je aan op de site www.devrijegedachte.nl of via info@devrijegedachte.nl en vergeet niet je geboortedatum te vermelden.

De Vrijdenker

jaargang 55 • nummer 1 • februari 2024

INHOUD

Titel	Auteur(s)	Pag.
• Mededelingen / DVG op het WWW	Redactie	◀ cover
• Aankondigingen	Bestuur	(1-3)
• Informatie De Vrije Gedachte / Colofon De Vrijdenker	Bestuur / Redactie	4
• Inhoud en 'Uit de krant'	Redactie	5
• Anecdotes van D'Ablaing over Multatuli - deel 2 (slot)	R.C. d'Ablaing van Giessenburg	6
• Het godsbegrip, zoveel hoofden, zoveel zinnen	Harry Ansems	8
• Morele perversie	Anton van Hooff	11
• Een nieuwe redacteur stelt zich voor	Hans de Vries	12
• Reactie op Enno Nuy's "Ben ik een antisemiet geworden?"	Harry Ansems	13
• Duitsland gedraagt zich steeds merkwaardiger in het Israëldebat	Enno Nuy	14
• Brievenrubriek		15
• Scheikunde voor beginners	René van Elst	16
• Slappe atheïstische argumenten	Jan Willem Nienhuys	17
• Bakewell, Sarah - <i>De humanisten - Dromers, denkers en onderzoekers die de wereld veranderden</i> (boekbespreking)	Enno Nuy	21
• Godsdienst als cultuurvorm	Jeroen Janssen	23
• Het verleden niet verwoken	Anton van Hooff	28
• Feldman, Deborah - <i>Onorthodox</i> (boekbespreking)	Enno Nuy	30
• De dageraad van het blad <i>De Dageraad</i>	Adrien Henri Gerhard	31
• <i>The Freedom of Thought Report 2023</i>	Hans de Vries	35
• Ayaan wordt christen	Jan Willem Nienhuys	36
• Vergeet mij maar	Anton van Hooff	38
• Missionaris	Floris van den Berg	39
• De auteurs van dit nummer / Aanwijzingen voor auteurs	Redactie	40

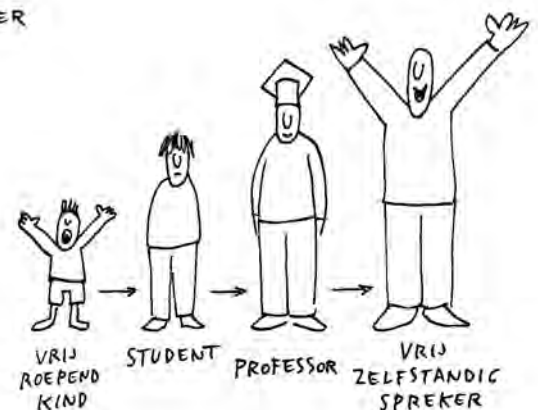

GIER

UIT DE KRANT

De Belgische krant De Morgen meldde op 12 januari 2024 dat Johan Braeckman (58), onze Atheïst van het Jaar 2022 (zie De Vrijdenker 2023-01), besloten heeft afscheid te nemen van de Universiteit Gent. Hij meent in de huidige academische context zijn ambities niet meer te kunnen realiseren. Hierbij speelt mee dat bij degenen die over projecten beslissen zijn evolutionaire invalshoek niet meer zo goed in de markt ligt. Bij velen leeft het idee dat evolutionaire verklaringen seksistisch en racistisch zijn en het kapitalistische systeem ondersteunen, aldus Braeckman. Hij wordt zelfstandig spreker en auteur. Wij wensen hem daarbij veel succes en hopen hem vaak in onze kring terug te zien.

De redactie

DE EVOLUTIETHEORIE VOLGENS
JOHAN BRAECKMAN

Anecdotes van D'Ablaing over Multatuli - deel 2 (slot)

Gedigitaliseerd door *René van Elst*

Toelichting RvE

Dit is het tweede en laatste stuk van een gedeelte uit het boek "RUDOLF CHARLES D'ABLAING VAN GIessenBURG, 1895-1904, PERSOONLIJKE HERINNERINGEN DOOR M. — D'ABLAING'S OMGANG MET MULTATULI 1860-1866", uitgegeven door F. van Rossen te Amsterdam in 1904.

Van "M." is bekend dat hij P.J.A. Meersmans was, een van de grondleggers en eerste conservator en bibliothecaris van het Multatuli Museum. Hij had een verzameling Multatuliana die in 1914 door het Multatuli Genootschap werd verworven. Mogelijkerwijs was Meersmans van beroep kleermaker voor dames te Amsterdam, zie <http://historisch.groene.nl/nummer/1909-10-07/pagina/4#3/24.13/-74.88> (derde advertentie van boven in het midden).

Meersmans vermeldt dat de (onvoltooide) aantekeningen over Multatuli op zijn aandringen door **Rudolf Charles d'Ablaing van Giessenburg** (een van onze oprichters) werden geschreven in 1901/1902.

Dekker zelf dronk nooit drank, hij wist dat hij een glas wijn zelfs niet goed verdragen konde, en hij vreesde in den halfbenevelen toestand te geraken die hem in anderen zo vaak ergerde. Het eenige waaraan hij zich wel eens te buiten ging, was een zware sigaar en een kop sterke koffy, iets dat hij, de zenuwachtige man, wist dat nadeelig voor hem was. Ook een goed kop thee dronk hij met smaak.

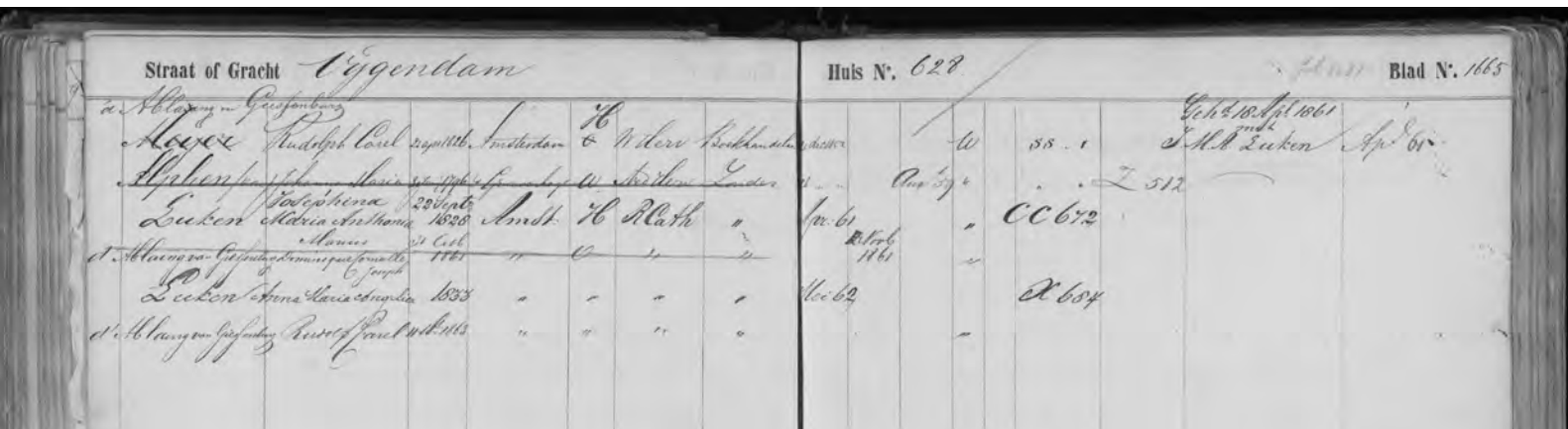
De bundel Minnebrieven had zijn ontstaan te danken aan eene aaneenschakeling van weldadige opwellingen. Ik geef hier het verhaal zo als ik het uit den mond van Dekker vernomen heb:

Toen Dekker in het Poolsche koffyhuys gehuisvest was, zat hij eens met een paar vrienden pratende voor het huis op de stoep. Een vrouw met een meisje van een jaar of tien naderde hem en vroeg hem een aalmoes. „Is dat je kind,” zei Dekker op het meisje wijzende. „Schaam je je niet het tot eene bedelares op te voeden, waarom niet liever werk te zoeken, of, als je dat niet krijgen kunt wat koopwaar, garen en band bijvoorbeeld, te venten.” „Daarvoor moet ik geld hebben, wie zal mij geven wat ik noodig heb om inkoop te doen?” — „Geld! — dat heb ik niet; maar ik weet raad, ik zal je een bonnetje geven — goed voor tien gulden — maar dat is waar ook, als ik het onderteeken, wie zal 't in betaling aannemen; het is

beter dat Meinhart << noot van D'Ablaing: De voormalige eigenaar van het Poolsch Koffiehuis>> zijn naam eronder zet, hij is een gevestigd man tenminste en zijn naam heeft een goeden klank.”

Dekker schreef haastig op een stuk papier. „Goed voor tien gulden tot het inkopen van garen en band.” Meinhart teekende en de vrouw verwijderde zich onder herhaalde dankbetuiging. Den volgenden dag kwam zij terug met een mandje koopwaar. Nieuwe dankbetuigingen allengskens bij kleinigheden het geleende geld terug te geven. Een paar dagen achtereens, kwam zij weder, maar klagende dat zij nog niets konde afdoen, — zij verkocht niet noemenswaard; daarna zag Dekker haar niet meer. Een dag of 14 later ontmoette Dekker op het Damrak het kleine meisje, weder bedelende. Voor den winkel van Seyffardt hield hij het kind staande, vernam dat van de koopwaar niets over was, dat moeder den prijs verbruikt hadt, en dus geen nieuwen voorraad had kunnen inslaan. Dekker knorde, maar hij gaf een kleinigheid, want, o wonder, hij had wat geld in den zak. Toen het meisje weg was wendde hij zich om, en keek naar de boeken in de winkelkast. Eensklaps gevoelde hij zich bij den arm grijpen, terwijl hem in het oor gefluisterd werd: „Ik heb honger.” Een net gekleede jonge dame stond naast hem en zag hem vragend aan. „Ik ben op weg naar het Tolhuis¹,” zeide Dekker, „ga mede, daar kunnen wij op ons gemak praten.” En zij ging mede. Den tuin binnentredende bestelde Dekker terstond een paar broodjes met vleesch, die zijne gezellin gretig opat. „Ziezoo,” zeide Dekker, toen zij gereed was, „vertel mij nu eens wie ge zijt, en wat u aanleiding gaf, mij, een vreemde aan te spreken?” — „Mijn vader,” antwoordde zij, „is een bekend gouddraadwerker in den Haag, wiens vroeger zeer winstgevende zaak sedert eenigen tijd zeer achteruit gegaan is. Onder de officieren die hoofdzakelijk zijn clientèle vormen, zijn er verscheiden, die thans in Amsterdam in garnizoen zijn en die nog altijd verzuimd hebben het hem verschuldigde aan te zuiveren. Door den nood gedwongen wilde vader eene poging wagen die gelden binnen te krijgen, en met dat doel zond hij mij naar Amsterdam.” — „Een vreemde opdracht voor een meisje; waarom zond hij niet liever een zijner knechts om officieren tot het betalen van hun schuld aan te manen?” — „Dat vond hij minder geraden omdat hij bij ondervinding wist, dat dezen weinig kans van slagen hebben. Hij begreep dat men mij niet zoo kortaf met een vernieuwd uitstel zou afschepen, als men gewoon is een knecht te doen, en dat ik mij niet zoo gemakkelijk zou laten afschepen. Ik toog vol moed aan het werk, de meesten waren niet tehuis en die ik aantrof, zeiden, dat ik maar eens terug moest komen. Ik ontving nog niets, en verteerde het weinige dat ik bij mij had. Toen zag ik U aan een klein meisje geld geven en ten einde raad waagde ik ook een beroep op uw goed hart te doen.” Na een uurtje vertrouwelijk gepraat te hebben keerde Dekker met zijne nieuwe kennis naar Amsterdam terug, en toen hij in de St. Luciensteeg vóór het huis, waar zij tijdelijk haar intrek had genomen afscheid van haar nam,

¹ Paviljoen Het Tolhuis aan de Buiksloterweg, genoemd naar het tolhuis dat hier sinds 1660 stond, waar schippers uit Waterland tot moesten betalen om hun goederen in Amsterdam te mogen verhandelen. Het Tolhuis was in de 19de eeuw een populaire bestemming voor Amsterdammers die een middagje ontspanning zochten. Thans een rijksmonument. (zie Amsterdamopdekaart.nl)

Uit het bevolkingsregister van Amsterdam: D'Ablaing woonde (in ieder geval in 1863) met vrouw en kinderen op het adres Vijgendam 628. De Vijgendam was een deel van De Dam aan de Rokinzijde. Ook een schoonzuster staat hier ingeschreven. Kennelijk hield de Amsterdamse overheid toen nog stipt bij wie waar woonde.) (<https://www.openarchieven.nl/saa:f145a35f-0831-435d-b149-c80329ec9601/nl>)

gaf hij haar zijn adres op, er bijvoegende: „Geld heb ik niet om je te geven, maar als je weer honger gevoelt, kom dan bij mij, dan kun je bij mij toch nog wel een boterham krijgen — zoolang ik die heb." Des namiddags van denzelfden dag zat Dekker op zijn kamer ten huize van Marc Lobo¹ (Reguliersplein bij de Korte Reguliersdwaarsstraat) te praten met een zijner bekenden, den onderwijzer Cornelissen, die eerstdaags naar Ned.-Indië zou vertrekken, toen aan zijn kamerdeur werd geklopt. „Binnen!" riep hij, en tot zijn verbazing zag hij de hongerige jonge dame zeer ongedwongen groetende binnen treden, hoed en shawl op een stoel leggen, aan de tafel plaats nemen, en hoorde hij haar zeggen: „Dat treft goed, zitten de heeren aan de thee, dan zal ik het genoeg hebben hen eens te bedienen." Een levendig gesprek ontstond, het werd laat, zo laat dat Dekker eindelijk zeide: „Nu wordt het tijd om naar huis te gaan, maar gij kunt moeilijk alleen over straat lopen, dus Mijnheer en ik zullen U tehuis brengen." Hij deed dit om aan Cornelissen de overtuiging te geven dat tusschen de bezoekerster en hem geen nauwe betrekking bestond.

Den volgenden morgen had Dekker nauwelijks plaats genomen aan de ontbijttafel of de deur werd geopend en vriendelijk groetend kwam de jonge dame, zijn nieuwe bekende binnen, om van zijn aanbod gebruik te maken en zijn ontbijt met haar te deelen, en sedert kwam zij dag aan dag en telkens duurde het langer voor zij vertrok. Zij praatte, lachte, hield zich onledig met een handwerkje dat zij had medegebracht, een borduurwerkje eerst, een paar pantoffels later — een geschenk voor haar vriendelijken gastheer. Het duurde niet lang of die geregelde bezoeken begonnen Dekker te vervelen. Hij trachtte haar te doen begrijpen, dat haar ouders recht hadden over haar langdurige afwezigheid ontevreden te zijn, dat zij haar zending vrijwel, als mislukt kon beschouwen, en een langer verblijf te Amsterdam dus onverantwoordelijk was. Zij verontschuldigde zich wegens geldgebrek en vertrok niet.

Op zekeren dag dat zij Dekker weer ergerde met haar onophoudelijk gesnap, stoof deze eensklaps op. „Heb je dan in het geheel geen voelhorens," snauwde hij haar toe.

¹ Zie DBNL, Henri A. Ett, *Multatuli bij Lobo*. Mordechay Jessurun Lobo (Amsterdam 1826-1899) was koopman; Multatuli huurde enige tijd een kamer bij hem op het adres dat thans Rembrandtsplein 6 is.

„Bemerk je dan niet, dat je me hindert, en dat ik tijd noch lust heb, voortdurend je gebabbel aan te hooren, terwijl ik ernstiger dingen te doen heb. Ik zal zien je reisgeld te bezorgen, en dan ruk je maar zó gauw mogelijk op." Den volgenden dag keerde zij naar den Haag terug.

Eenige tijd later, des ochtends, op het ogenblik dat Dekker uit het bed stapte, wordt aan de kamerdeur geklopt. „Wacht even!“ roept hij, maar jawel, terwijl hij zich haastig achter een kamerschut terugtrekt, ziet hij dat een heer binnentreed en achter dien heer zich het gelaat van eene dame vertoont. Hij trekt haastig de nodige kledingstukken aan, komt te voorschijn, en staat tegenover den doctor in de letteren met den kalen rok, den bekenden Dr. Stamkart², die hem aanleiding had gegeven tot het schrijven van de „Minnebrieven“.

„Vergun mij U mijn meisje voor te stellen,” zei de dokter, „ze was toevalligerwijze in de stad, en wenschte van die gelegenheid gebruik te maken, U persoonlijk te komen dankzeggen voor hetgeen gij voor haar ouders hebt gedaan.“ — „Ja, en niet alleen U dank te zeggen dat U ten hunnen bate zulk een schoon boek geschreven hebt,” haastte zich het meisje er bij te voegen, „maar ook U te verzoeken als een bewijs van mijn dankbaarheid een borduurwerkje van mijn hand aan te nemen. Pantoffels, zie ik, hebt U reeds, mag ik een mutsje voor U borduren?“

Dekker stond letterlijk verbluft, hij moest zich geweld aandoen om niet uit te vallen; maar schijnbaar bedaard en vriendelijk den rol te spelen, die hem opgedrongen werd, want hij stond tegenover de dochter van den Haagschen gouddraadwerker, de indringster die hij nog kort geleden op zo'n ruwe wijs had weggejaagd. Gelukkigerwijs duurde het bezoek niet lang, na het wisselen van eenige alledaagsche beleefdheden was de audiëntie afgelopen, en kon Dekker, in het genot van zijn eenzaamheid, naar hartelust aan zijn verontwaardiging lucht geven.

Weder eenige maanden of misschien weken, kwam de doctor nog eens terug, ditmaal alleen. Dekker was verheugt hem te zien, want al verbood de bescheidenheid

² Stamkart, Johannes A., 1829-1887, doctor in de letteren, publiceerde in 1874-1875 *Het Leven van Hunne Majesteiten* (uit DBNL, Multatuli Encyclopedie). Schreef ook over werk van Plautus.

Dekker, den doctor de oogen te openen, tegen hemzelf had hij grieven genoeg om eens duchtig tegen hem uit te varen, maar deze liet hem niet aan het woord komen. Met eene grote radheid van tong vertelde hij hoe zijn schoonvader — want hij was inmiddels gehuwd —, nogmaals in grote geldverlegenheid zat, weshalve hij, die bij den man inwoonde, vol vertrouwen weder tot Dekker kwam, om hem te verzoeken, nogmaals zoo'n prachtig boek te schrijven, om hem ook uit den nood te redden. Toen stootte Dekker op. „Onbeschaamde vlegel!" riep hij uit, „is het niet genoeg dat je me eens schandelijk om den tuin geleidt hebt, je kwam bij mij en wist mijn medegevoel op te wekken voor een ongelukkigen huisvader met kinderen, wiens lot gij schijnbaar belangloos je aantrok, daarop ben je onbeschaamd genoeg om mij eene volwassen dochter te tonen, met wie je verloofd waart; toen je van kinderen sprak moest ik wel denken aan kleine schepsels, die de vaderlijke zorg zo hoog nodig hadden, en huichelachtig liet jij mij in den

waan, dat je een belangloos, menschlievend man was, en nu je jezelf zoo schaamteloos ontmaskerd hebt, kom je mij voorstellen er nog eens in te lopen, en voor jou en je vrouw's familie nogmaals aan het werk te gaan."

„Ik heb U niet bedrogen, gij hebt mij niet gevraagd naar den leeftijd der kinderen, zelfs niet naar den naam van den man ten wiens behoefte ik bij U kwam. Toen was ik nog niet gehuwd en thans ja, nu behoort ik tot zijn gezin, en woon ik bij hem in, maar ieder heeft voor zijn eigen onderhoud te zorgen."

„Een mooie grap, als gij te zamen aan tafel zit wijst ge dan op den schotel en zegt ge: die aardappel behoort mij toe, want die is voor mijn geld gekocht, maar op dien anderen hebt gij recht. Maak dus dat je uit mijn ogen komt, en tracht een ander te vinden, dwaas genoeg om voor jou en je familie het brood te verdienen." De doctor vertrok en kwam niet meer terug.

Het godsbegrip, zoveel hoofden, zoveel zinnen

door **Harry Ansems**

Tja, de vanzelfsprekendheden zijn verdwenen, de geborgenheid viel weg, maar daar is een onwaarschijnlijke vrijheid voor in de plaats gekomen. Iedereen kan zonder problemen zijn eigen god kiezen..... (Hans Boutellier, hoogleraar sociale wetenschappen VU Amsterdam).

Vraag je aan iemand wat hij (of zij) onder "god" verstaat, dan kun je de meest uiteenlopende reacties verwachten, tenminste als deze vraag gesteld wordt in onze huidige westerse, democratisch gerichte samenleving. Het heeft niet zoveel zin deze vraag te stellen in de vele dictatoriaal geregeerde landen met een min of meer verplichte staatsgodsdienst. Het antwoord zal dan geen verrassing zijn. Uiteenlopende reacties zijn natuurlijk wel te verwachten in onze huidige westerse samenleving waarin al vele decennia seculiere randvoorwaarden gelden van diversiteit en pluriformiteit en waarin vrijheid van levensovertuiging een groot goed is. En rekening gehouden kan worden met het feit dat meer dan 50% van onze (Nederlandse) bevolking geen aanhanger meer is van een van de gevestigde, traditionele godsdiensten. Opvallend is dan toch dat de meest voorkomende reactie op de godsvraag in eerste instantie blijkt te zijn die van een licht schouderophalen, een zekere ongeïnteresseerdheid of soms een stilzwijgen alsof het een taboe betreft daarover te spreken. Maar goed, bij stevig doorvragen kun je toch wel bepaalde antwoor-

den tegemoet zien. En dan is weer interessant om vast te stellen dat veel mensen die beslist al langere tijd afstand hebben genomen van alle zekerheden van de traditionele religies toch ergens in hun achterhoofd nog steeds niet los kunnen raken van het godsbegrip dat aan hen door ouders of opvoeders is overgedragen in hun kindertijd en vroege jeugd. Dit is op grond van evolutionaire patronen ook wel verklaarbaar. Jonge kinderen zijn volledig afhankelijk van hun ouders en verzorgers. Dit wordt emotioneel verankerd in de opbouw van hun hersenen. Later neemt het vermogen om rationeel te denken steeds meer toe. Maar de mens is (gelukkig) nooit vrij van emoties. Bij het denken over god spelen zowel emoties als rationaliteit een rol. En zo heeft ook de volwassen mens maar al te vaak nog steeds behoefte aan een wijze vader (god), een zich voor hem/haar opofferende vriend (Christus), een liefdevolle

moeder (Maria) of een oppermachtige, sterke leider. Is met de eerste drie voorbeelden nog niet eens zoveel mis, de complete overgave aan een sterke leider kan wel leiden tot aanbidding van figuren als Stalin, Hitler en Mao en duidt toch zeker op een onvolwassen of sterk geïndoctrineerde mentaliteit van de volgers.

Welke opvattingen over god komen we zoal tegen in onze huidige, moderne maatschappij, afgezien dan van het tegenwoordig sterk teruggelopen percentage van diege-

nen voor wie de teksten van de "heilige boeken" als enige waarheid gelden en dus hier verder niet besproken hoeven worden?

Veel voorkomende opvattingen:

- God is voor mij een (bovennatuurlijk) persoon die mij lief heeft, troost biedt en tot wie ik kan bidden.
- God is iets wat ik verder niet kan verklaren, maar het is iets oppermachtigs en iets van hogere orde.
- God is iets wat zich in mijn eigen persoon plaats vindt

en wat ik dus verder kan ontwikkelen.

God als persoon

Met de komst van de monotheïstische godsdiensten (Jodendom, Christendom, Islam) werd god als een persoon gezien. Dit in tegenstelling tot de meeste oudere religies, waarin goddelijke krachten werden toegekend aan diverse voor de mensen van die tijd niet te verklaren natuurverschijnselen, zoals donder en bliksem, een imposante berg, een omvangrijke boom, een sterk dier. Van een alles overheersende of pantheïstische godheid was toen nog geen sprake. Wel is het zo dat reeds in de antieke Griekse religie met haar sterk antropomorfistische kenmerken de goden al als uiterst menselijk werden voorgesteld, naar gestalte en eigenschappen.

Maar ook in die Griekse religie kon je als gelovige niet zomaar een strikt persoonlijke band onderhouden met een bepaalde god, zoals wel de bedoeling was van de latere monotheïstische godsdiensten.

God als een persoon waarmee je op een menswaardige wijze kan communiceren, zou je een stap voorwaarts kunnen noemen. De god als omschreven in de Thora, de Bijbel en de Koran, vertoont dan ook alle aan ons bekende menselijke trekken, zij het dan in de vorm van een soort supermens die ons gewone stervelingen ontzag inboezemt. Je komt dan al gauw uit op een god die zowel ingebeeld als afgebeeld wordt in de hoedanigheid van een machtig leider, een rechtvaardig krijger, een wijze oude man of een liefhebbende vader. De sterke behoefte aan een leider of vaderfiguur, die ons beschermt en onze zorgen wegneemt, zit al heel lang in onze genen opgeslagen. Het voldoet kennelijk nog steeds aan onze intuïtieve gevoelens en emoties. Het probleem is echter dat er een goede balans dient te zijn tussen onze emoties en onze rationele vermogens. Aan onze emoties zal sinds het ontstaan van homo sapiens sapiens, een slordige 200.000 jaar geleden, wel niet zo veel veranderd zijn.

Immers ook de hogere diersoorten hebben al emoties die sterk op die van ons lijken. Wat sindsdien wel sterk veranderd is, is onze rationaliteit, ons verstandelijk denken, dat zich explosief ontwikkeld heeft in onze culturele evolutie. Ons denken is sindsdien voortdurend individuoerschrijdend beïnvloed. Door onze bijzondere eigenschappen van communicatie en samenwerking met soortgenoten zijn kennis en wetenschap cumulatief opgebouwd. Kennis en wetenschap zijn als het ware losgemaakt van onze individuele genetische eigenschappen en vormen steeds meer een collectief bezit van de gehele samenleving.

Wat heeft dit nu met ons denken over god te maken? Het punt is dat zeker sinds de ontwikkeling van de moderne wetenschap een steeds sterker accent komt te liggen op

de rationaliteit. Niet natuurlijk bij elk individu en ook niet in elke menselijke cultuur, maar zeker wel bij grote delen van de gehele menselijke samenleving. De rationaliteit verbiedt ons eenvoudigweg om het bestaan van een alles overheersende god te aanvaarden, die in menselijke hoedanigheden met ons communiceert in een verband van individuele persoon tot individuele persoon. En deze god zou ons te zijner tijd afgeleefde individuele lichaam en onze individuele geest bij onze dood dan ook nog eens kunnen opnemen als een onaantastbare persoon in een eeuwigdurend paradijs? Velen geloven dat niet meer.

Het "ietsisme"

Veel mensen zeggen tegenwoordig: Ja, ik vind die traditionele godsdienstige waarheden ook achterhaald, maar er moet toch wel zoets zijn als een bovennatuurlijke kracht die de gehele wonderbaarlijke kosmos en ons bestaan mogelijk heeft gemaakt. Vreemd is deze gedachtegang allerm minst, gezien alleen al het feit al dat ook een aantal eminente en zeer rationeel denkende geleerden als Albert Einstein, Charles Darwin en anderen zich in deze zin hebben uitgelaten. Einstein zag de totale natuur als een indrukwekkende structuur, waar hij aan toevoegde dat we eigenlijk nog niets van deze structuur kunnen begrijpen en dat dit dus elk weldenkend mens tot bescheidenheid moet aanzetten. Ook Charles Darwin had na de nodige teleurstellingen in zijn persoonlijk leven al afstand gedaan van het oude godsbegrip. Hij was een der eersten die zich afvroeg hoe een liefhebbende, almachtige god al het leed in de wereld kan toestaan. En als rationalist pur sang voegde hij daar nog aan toe: Hoe valt te verklaren dat denken als afscheidingsproduct van de hersenen nog wonderbaarder is dan alleen als eigenschap van materie. Maar meer nog te denken geeft de volgende ontboezeming van de Engelse auteur en Cambridge-hoogleraar in de paleobiologie Simon Conway Morris: "Wat benadrukt moet wor-

den is het griezelige vermogen van de evolutie om door een immense superruimte van biologische mogelijkheden op de geschikte oplossing af te koersen." Dit is bij uitstek een punt dat veel ietsisten intrigeert. Het toeval mag dan in het leven van individuele mensen en ook in meerdere gemeenschappen van mensen wel een rol spelen, maar als we de al miljarden jaren durende evolutie van ons heelal, van de aarde en van het leven op de aarde in beschouwing nemen, dan kunnen we er niet aan ontkomen dat er toch sprake moet zijn van een bepaalde gerichtheid, een bepaalde drang tot voortleven en uitbreiding en dat niet alleen in fysieke maar ook in geestelijke zin.

Of zoals een evolutionair wetenschapper als Teilhard de Chardin het heeft verwoord: "In de kosmos bestaat een streven naar grotere complexiteit, een zoeken naar verbinding en naar een hogere vorm van bewustzijn."

Wat men daar ook van mag vinden, duidelijk is wel dat de echte ietsisten in feite god als een op zichzelf staande oppermachtige persoon toch wel hebben verlaten.

De god in onszelf

Amerikaanse filosoof en wetenschapper Victor J. Stenger stelt: "Als wat tevoorschijn komt de ziel mag worden genoemd, dan is die nog steeds het gevolg van zuiver stoffelijke processen, ook als al die processen nog niet geheel en al door de wetenschap doorgrond kunnen worden. Er gebeurt niets bovennatuurlijks en god is hier overbodig."

De eerder genoemde hoogleraar Hans Boutellier – en hij is zeker niet de enige – vraagt zich af: "Zou het niet mogelijk zijn god in te bouwen in de extra-, trans- of post-humane versies van onszelf?" Dit is ook een gedachtegang die we tegenkomen in sommige niet-westerse, filosofisch getinte stromingen.

Prins Siddhartha, de latere Boedha, stelt: "Alleen door zichzelf niet te vereenzelvigen met de zintuigen kan de mens zich bevrijden van illusies. In onze geest zit ook een waarnemer die los staat van geboorte en dood." De boeddhistische begroeting luidt dan ook "Namaste", ofwel "ik groet de god in u." Kennelijk ziet men god dan als een hoedanigheid die al in elke mens aanwezig is, een hoedanigheid die verder ontwikkeld kan worden, maar dan niet in een tijdelijk materieel verband, maar meer in een overkoepelende, collectieve structuur. Boutellier bekijkt de

ontwikkeling van het godsbesef vanuit onze huidige westerse, democratisch gerichte, samenleving. Hij zegt in zijn zeer aanbevelenswaardige boek *Het Seculiere Experiment* (uitg. Boom 2015/2016): "De radicaal-seculiere tijd veronderstelt dat mensen bereid en in staat zijn het beste in zichzelf naar boven te halen. De successen daarvan zijn terug te voeren op deze perspectieven: continuïteit als gedeeld belang, normatieve fundamenteën en esthetische vormgeving van praktijken. Ze geven een enorme veerkracht aan de maatschappelijke vooruitgang, maar zij kunnen niet zonder de bezielde geestdrift van de mensen die er vorm aan geven." De vanzelfsprekendheden zijn verdwenen, de geborgenheid viel weg, maar daar is een onwaarschijnlijke vrijheid voor in de plaats gekomen, aldus Boutellier. Iedereen kan zonder problemen zijn eigen god kiezen. Omdat we nergens meer in geloven, kunnen we overal in geloven en moeten we wel geloven in onszelf en in onze medemens. De vraag naar het bestaan van god is opgelost in een meerstemmige context, waarin het dichotome onderscheid tussen seculier en religieus langzaam lijkt te verdwijnen. Met betrekking tot het godsbesef zijn er zoveel hoofden zoveel zinnen mogelijk. De christelijke traditie introduceerde een ethiek, gebaseerd op het goede niet als het betere zelf, maar als het tegenovergestelde van het kwade. Dat is achterhaald en leidde tot veel innerlijke tweestrijd tussen goed en kwaad en tot maatschappelijke verdeling. Nu pas krijgen de gemoedsrust van de zelfverwerkelijking en daarmee ook de hoop op menselijke verbondenheid veel meer ruimte. Iemand die zichzelf goed kent zal ook zijn medemens anders bezien.

De nieuwe mens heeft, aldus Boutellier, geen gemeenschappelijk geloof, maar wel een gemeenschappelijke lotsbestemming. Dat maakt dat we het algemeen belang steeds meer in termen van de toekomst gaan definiëren. Zelfverwerkelijking kan niet zonder zingeving. En dat wordt een kwestie van zoeken naar coherentie in de omgeving en zoeken naar continuïteit, stabiliteit en duurzaamheid.

Slotopmerking : Mijn eigen opvattingen gaan wel uit van een positief mensbeeld en vertrouwen in de toekomst. Dat bevalt mij goed, maar ik besef wel dat niet iedereen daar hetzelfde over denkt. Immers zoveel hoofden zoveel zinnen.

Morele perversie

door *Anton van Hooff*

‘Wat gij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet’. Tot dit richtsnoer, wel de Gulden Regel genoemd, laat zich iedere rationele ethiek herleiden. De hele wereld is altijd met dit principe vertrouwd geweest. De tien geboden waren echt niet nodig. De waarde van deze regel wordt bewezen als totalitaire systemen haar juist niet respecteren. Stalinisme en nazisme hebben de morele codes fundamenteel geperverteerd. Het is onrustbarend hoe snel mensen zich aan de nieuwe ethische orde kunnen onderwerpen.

Drie voorbeelden:

1. Op 28 februari 1943 maakt SS-Hauptsturmführer Rudolf aus den Ruthen (1913-1990) partijgenoot Dr. Rudolf Hermann Brandt, assistent van Heinrich Himmler, schriftelijk deelgenoot van zijn morele bedenkingen.

Vanuit het concertgebouwcentrum *Clou*, waar de eerste Rudolf werkzaam was als plaatsvervangend hoofdredacteur van de SS-krant *Das Schwarze Korps*, had een secretaresse een verontrustend tafereel gezien. Aus den Ruthen had mijn eigen ogen vastgesteld dat haar waarneming klopte. Op de binnenplaats bij de concertzaal, de Berlijnse ‘Amsterdamse Schouwburg’, had ze gezien dat de Joden in vrachtwagens werden gedreven om te worden afgevoerd. Terwijl de helft van de Joden al zo snel mogelijk in de wagen was geklommen, kwam een man aanlopen – met sigaret in de mond – die met een hondenzweep zwaaide. Hij sloeg volstrekt nodeloos op de instappende Joden in. De scène herhaalde zich bij ieder transport, zo verzekerden andere secretaresses. Er was dus geen sprake van een spontane woedeaanval bij die man – kennelijk was dan het wangedrag in de ogen van Aus den Ruthen nog wel pardonabel geweest. De man had het vooral op de vrouwen met kinderen op de arm voorzien. Nee, het had niets met humaniteit en sentimentalist (‘Gefühlsduselei’) bij de rapporteur te maken, maar het ging om de ‘vorm’; die moest strikt gehandhaafd worden, ‘juist in zulke gevallen’. ‘Want ik geloof – ook u ben die mening toegedaan, beste kameraad Dr. Brandt - dat zich iets anders met Germaanse houding niet verenigen laat. Tenslotte willen we niet de indruk van door woede verblinde sadisten wekken.’

Nee, we bewijzen wel ieder moreel besef kwijt te zijn: meevoelen met de Joden zou maar sentimenteel gedoe zijn. De zorg geldt alleen de ‘moraliteit’ van zijn eigen SS.

Aus den Ruthen heeft na de oorlog nog een rol gespeeld in de rechtse scène in Bremen. Dr. Brandt, is in het Neurenbergse artsenproces tot verhänging veroordeeld wegens zijn verantwoordelijkheid voor proeven op mensen. Daarover gaat het in het volgende geval.

2. Een assistent-arts aan het oostfront stuurt buisjes met bloed, dat door hepatitis is besmet, naar collega Scherdorf in de heimat. Of hij zo goed wil zijn het in te spuiten bij zwakzinnige kinderen om het ziekteverloop te bestuderen.

Tegelijk zendt hij ampullen met serum van vijfde-dagkoorts op. Of de waarde vakgenoot daarmee jongvolwassenen wil inenten (het zou overigens ook interessant zijn het op kinderen te beproeven). Bij de zending zit ook een flesje luizen van soldaten die aan vijfde-dagkoorts lijdën. Hopelijk overleven de beestjes de reis. ‘Zou het mogelijk zijn die een half tot een heel uur lang aan jeugdige geesteszieken te laten zuigen?’ Hij verlucht de handleiding met een schetsje over het veilig gebruik van gummihandschoenen.

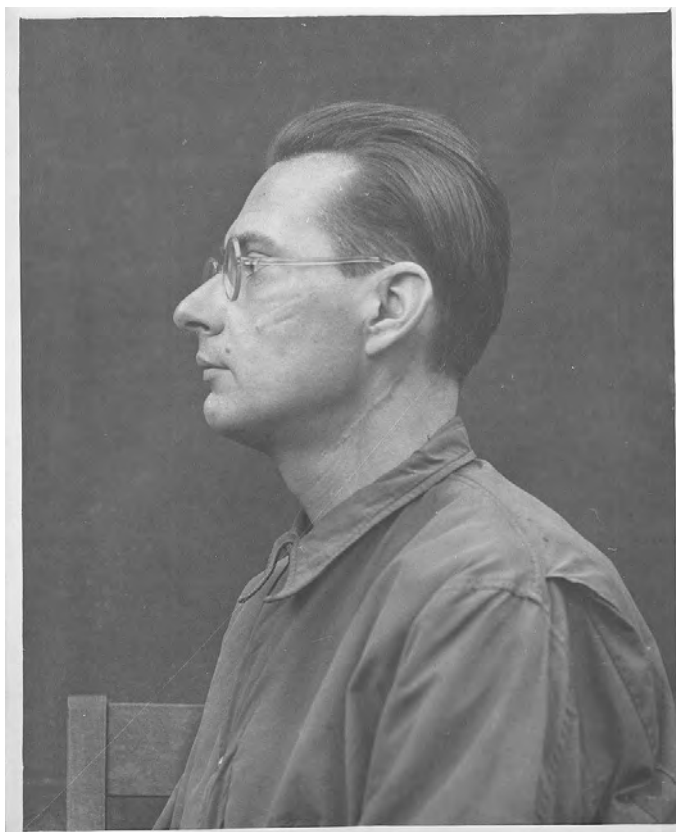
De collega vraagt om voor het moment toch maar van de proeven af te zien. Verzette zich soms zijn geweten – de befaamde artseneed die ‘schaden’ verbiedt? Nee hoor, de waarde vakgenoot moest bedenken dat door die proeven in de heimat een epidemie kon uitbreken. De toch al overbelaste artsen konden dat er echt niet bij hebben. Overigens heeft Scherdorf bewondering voor zijn collega, die bij de barre omstandigheden aan het oostfront de energie voor wetenschappelijk onderzoek opbrengt...

We hebben hier een arts die zonder aanzien voor de medemens volstrekt misdadige experimenten wil uitvoeren en een collega die alleen uit pragmatische overwegingen medewerking weigert. Of moeten we hopen dat hij een alibi gebruikte uit schaamte voor zijn morele bezwaar?

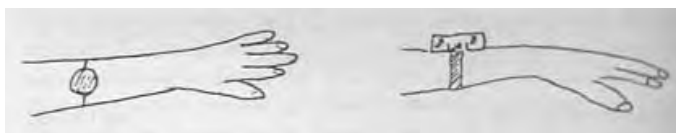
3. Ook de dictator aan de andere kant van het oostfront wist het morele besef te verkrachten. Het gedrag van Pavel Morozov (1918-1932) werd de Sovjetjeugd tot voorbeeld gesteld – en was tegelijk een waarschuwing voor ouders. De knaap had – volgens de mythe – als ijverige rode pionier zijn eigen vader bij de Sovjetautoriteiten aangegeven wegens het achterhouden van graan bij een confiscatie. Zijn familie doodde hem om dit verraad. Zo werd hij, onder de troetelnaam Pavlik, een communistische martelaar. Hij werd verheerlijkt door standbeelden, naamgeving van talrijke scholen en jeugdgroepen, een opera, liederen en pelgrimstochten naar zijn school en de plaats waar zijn lijk werd gevonden. Alleen een filmproject van Eisenstein kon niet door Stalins beugel: er moesten nou ook niet andere personen verheerlijkt worden.

Voor al de eerste twee gevallen – bij het ‘beschaafde volk ter wereld’ – stemmen mismoedig. Is er dan zo weinig nodig voor een omkering van alle waarden? Maar er waren enkelingen die hoop geven. Anna Haag, over wie ik al geschreven heb en over wie ik op de komende jaarvergadering zal spreken, bleef in haar oorlogsdagboek trouw aan haar waarden. Zijn er genoeg landgenoten die onder de ‘verwildersing’ zichzelf blijven?

Z.O.Z.

Rudolf Brandt met Schmis in de wang, het 'ereken' van leden van de Duitse Burschenaschaften (studentencorpora).

De gummihandschoenen voor het aanpakken van de experimentluizen moeten met een elastiek stevig worden afgebonden.

Een van de vele monumenten voor Pavlik Morozov

Rode pioniertjes bezoeken in het Siberische bos de plaats waar Morozovs lijk werd gevonden

Een nieuwe redacteur stelt zich voor

Als agoog ben in de jaren tachtig van de vorige eeuw vanuit het vormingswerk beland in het onderwijs, waarin ik in verschillende functies en rollen gewerkt heb in het voortgezet onderwijs, het mbo tot op het hoger onderwijs met uitstapjes naar de universiteit en de Algemene Onderwijsbond (AOB). Velen zullen mij kennen als voorzitter van de Atheïstisch Seculiere Partij. Helaas heeft de ASP een minimale deuk in de Nederlandse politieke boter kunnen slaan en zijn we er in 2023 mee gestopt. Met mijn bril op als (onderwijs)socioloog wil ik altijd meerdere kanten van samenlevingsvraagstuk belichten. Het tonen van meerdere perspectieven vind ik dan ook van belang in het bepalen welke artikelen geplaatst worden in De

Vrijdenker. Er zijn twee motto's die ik hierbij voor ogen heb en hopelijk ook naar behoren kan uitdragen als redacteur. Het ene is, vrij naar Ferdinand Domela Nieuwenhuis: "Aan vrijdenken heeft men niet veel, als men niet vrij daarnaar kan handelen." De andere gevleugelde uitspraak is van Thomas Paine: "Gij zult mij het recht doen u te herinneren, dat ik altoos sterk geijverd heb voor het recht, 't welk ieder mens heeft op zijn eigen denkwijze, hoe zeer die ook van de mijne verschille. Hij, die een ander dat recht weigert, maakt zich een slaaf van zijne huidige opvattingen, aangezien hij zich zelve het recht beneemt van in 't vervolg anders te mogen denken." Als onafhankelijk sociaal-libertaire atheïst ben ik ook al meer dan 40 jaar lid van De Vrije Gedachte.

Hans de Vries, Atheïst van het jaar 2020

Reactie op Enno Nuy's "Ben ik een antisemiet geworden?"

door *Harry Ansems*

Zelden een artikel gelezen dat zo uitmunt door eenzijdigheid als het artikel van Enno Nuy in de laatste Vrijdenker over het Israëliisch-Palestijnse conflict. Nuy vraagt zichzelf (mijns inziens terecht) af of hij antisemiet is geworden. Ik ben wel de laatste die op grond van een enkel artikel een bepaald etiket op iemand zal plakken, maar een aantal uitlatingen in het artikel van Nuy zouden toch wel aanleiding kunnen geven om iemand van antisemitisme te beschuldigen.

Op de eerste plaats bestaat de hele bevolking van de huidige staat Israël volgens hem uit joden. Als je je ook maar enigszins in de feiten had verdiept, had je kunnen weten dat een kleine 10% van de Israëliische bevolking bestaat uit orthodoxe joden. Daarnaast heb je een minderheid van ca. 21 % van Israëliische Arabieren, die het staatsburgerschap bezitten en ook in het parlement worden vertegenwoordigd. Het resterende grootste deel van de bevolking bestaat tegenwoordig uit een mozaïek van etniciteiten, culturen en godsdiensten, waarbij aangetekend moet worden dat ook hier het aandeel van de seculiere burgers de laatste decennia sterk is toegenomen, te vergelijken met de sterke toename van de seculariteit in onze westerse landen. De meeste seculiere Israëliërs vieren nog wel de traditionele feestdagen e.d., maar van kerkelijkheid of een geloof in de oude geschriften is daarbij geen sprake meer. Dan is de ergernis van Nuy over Israëliërs, of joden zoals hij ze steeds noemt, ook nog gegrond op uiterlijke verschijnselen zoals hoed en pijpenkrullen. Dan roep je toch het beeld op dat iedereen die zich jood noemt voldoet aan bepaalde kenmerken. Jodendom is echter slechts een godsdienst en met kritiek op bepaalde vormen van godsdienst is mijns inziens niets mis, maar hier gaat Nuy toch veel verder. Het tendeeft naar de opvatting dat alle joden als een bepaald ras zijn te beschouwen. Waar zijn we die opvatting eerder tegengekomen? Ik mag aannemen dat Nuy het zo niet bedoelt, maar het gevaar is wel dat je met dit soort uitlatingen de echte antisemieten in de kaart gaat spelen.

Maar los hiervan, storender in het bewuste artikel vind ik toch wel de volstrekte eenzijdigheid. De schrijver heeft het over massaal verdreven Palestijnen in de vorm van etnische zuivering. Kan hij daar aantallen bij noemen? Zelfs de VN beschikt niet over betrouwbare cijfers. Bekend is wel dat een toch niet gering aantal Palestijnen in 1948 het land vrijwillig heeft verlaten na een oproep van de omliggende Arabische landen, die op het punt stonden Israël gewelddadig binnen te vallen. Vervolgens zijn die (gevluchte) Palestijnen door hun Arabische "broeders" daarna decennia lang opgesloten in karige vluchtelingenkampen, wat de haat alleen maar kon aanwakkeren.

Met geen woord rept Nuy over de 3 miljoen joden die sinds 1948 uit de Arabische landen zijn verdreven of weggepest! En juist daar zijn toch harde cijfers over bekend.

Een mogelijke oplossing

De huidige oorlog in Gaza is inderdaad een groot drama. Wie wordt niet geraakt door de beelden van onschuldige kinderen die het slachtoffer zijn. Maar dan moet je je daarbij wel realiseren wie de veroorzaker is van dit drama. De leiders van Hamas wisten bij de gewelddadige inval in Israël ook wel dat zij hiermee het 10-voudige aantal slachtoffers aan Palestijnse kant zouden kunnen veroorzaken. Maar dat interesseert hen niet en het heeft hen nooit geïnteresseerd. Het leed van de eigen burgerbevolking interesseert hen niet. Dat blijkt wel uit het steevast vestigen van hoofdkwartieren en raketinstallaties in en nabij ziekenhuizen, scholen en vluchtelingenkampen. Er worden nog steeds raketten afgevuurd in de richting van drukke Israëliische bevolkingscentra. En de teruggave van de onschuldige gijzelaars wordt zoveel mogelijk tegengewerkt. Het liquideren of verdrijven van alle Israëliërs uit hun land, of het nu mannen, vrouwen, bejaarden of kinderen zijn, is het enige doel van Hamas. Over antisemitisme gesproken.

En toch is er zeker een oplossing mogelijk in dit conflict. Het wordt tijd dat de omliggende Arabische staten eens hun verantwoordelijkheid nemen. De gehele Gaza-strook was voor 1967 onderdeel van Egypte. Na de 6-daagse oorlog wilde Egypte wel graag de olierijke Sinai terug, maar het relatief armoedige Gaza had niet langer hun belangstelling. Integendeel, emigranten of vluchtelingen uit Gaza worden tot de dag van vandaag consequent tegengehouden. Een soortgelijke situatie speelde zich af op de Westbank, het vroegere trans-Jordanië. Na de 6-

Wikimedia - Apaimages - Mahmoud Fareed

daagse oorlog had het koninkrijk Jordanië alle belangstelling voor dit gebied verloren. Binnen Jordanië werd zelfs nog een bloedige interne oorlog gevoerd tegen Palestijnse groepen van Al Fatah.

Wat zal dan de oplossing kunnen zijn? Egypte moet een 2-statelijk verband aangaan met Gaza en Jordanië met de Westbank. De Palestijnen in die gebieden kunnen dan een vorm van zelfbestuur aanhouden, zoals zij die onder toezicht van Israël al gewend waren. Een 2-staten verband tussen Israël en de Palestijnse gebieden, waar veel (onkundige) buitenlandse politici het nu over hebben, is onrealistisch en ook niet nodig.

Zelf heb ik toch, als regelmatig bezoeker van de Midden-Oosten-landen goede hoop. Met de gewone man

(of vrouw) in Israël en in de Arabische landen is helemaal niets mis. Daarentegen zijn de Arabische landen stuk voor stuk (nog) militair gesteunde dictaturen, ook al begint er zich in bijvoorbeeld Qatar, Dubai en Saoudië-Arabië wel een omslag af te tekenen. Israël is, ondanks bepaalde kritische kanttekeningen in binnen- en buitenland, beslist een volwaardige democratie. Er zijn vrije verkiezingen. Er is een onafhankelijke rechtspraak en er is een volstrekt vrije pers. En juist deze democratie en het daarmee gepaard gaande economische succes zijn de omliggende Arabische landen altijd een doorn in het oog geweest. Zij zullen toch een keer over hun schaduw heen moeten springen. Dat zal ook hun eigen bevolking ten goede komen.

Duitsland gedraagt zich steeds merkwaardiger in het Israëldebat

door **Enno Nuy**

In 1908 pleegden de Duitsers als kolonisten genocide in Namibië toen zij tussen de 35.000 en de 100.000 leden van de Herero- en Nama-stam ombrachten in concentratiekampen. Deze moordpartij was de eerste door de VN als genocide aangemerkte misdaad in de twintigste eeuw. Pas in 2021 erkende Duitsland in politieke en morele zin genocide gepleegd te hebben maar niet in juridisch opzicht. Daarmee ontliet het land de verplichting tot herstelbetalingen.

Bij het Internationaal Gerechtshof in Den Haag loopt momenteel een door Zuid Afrika aangespannen zaak tegen Israël dat door de Afrikanen wordt beschuldigd van genocide. De Duitsers hebben nu aangeboden Israël terzijde te staan en, zo lezen we in de NRC van vandaag, zij noemen de beschuldigingen aan het adres van Israël "politieke instrumentalisering" van de genocideconventie van de VN.

De alom (en zeker door mij) gerespecteerde **Noam Chomsky** is van mening dat Israël geen apartheidsstaat kan worden genoemd terwijl de misdaden die het land in Gaza begaat volgens hem vele malen erger zijn dan enkel apartheid.¹ Ook het woord genocide wil hij niet meer gebruiken omdat die term ernstig onderhevig is aan inflatie. Tja, nauwkeurige definities zijn schier onmogelijk. Toch is het zinvol na te gaan of

¹ Zie <https://www.youtube.com/watch?v=bMnqzjz-QK4>

een staat zich aan zulke ernstige wangedragingen schuldig maakt dat kwalificaties als 'genocide' en 'apartheidsstaat' daarop van toepassing kunnen worden verklaard. Niet dat het in de praktijk zo heel veel uitmaakt, Israël heeft onmiddellijk na de beschuldigingen aangekondigd verder te gaan waarmee het land bezig is: het volledig platgooien van Gaza en het eindeloos bombarderen van gebouwen en locaties aldaar, ongeacht het aantal burgerdoden. Dat noemt Israël allemaal 'zelfverdediging'.

Dat is mijn grootste bezwaar tegen de discussie die nu zo hevig wordt gevoerd: 'genocide' is onderhevig aan inflatie maar 'zelfverdediging' kennelijk niet in het minst. En dat is opmerkelijk en vooral zorgwekkend. En nog erger is de massale internationale steun die Israël voor dit mensonterende beleid krijgt. In de eerste plaats van de Duitsers die in hun haast alles van Israël te accepteren als een soort compensatiedwang voor de Holocaust tot geen enkel kritisch onderscheid meer in staat lijken te zijn. Ik heb de Duitsers altijd bewonderd om hun Vergangenheitsbewältigung maar het lijkt erop dat ze daar nog lang niet klaar mee zijn. Nu beschuldigen zij de anderen van politieke instrumentalisering van de genocideconventie maar daarbij zijn de Duitsers volkomen blind voor de politieke instrumentalisering van de Holocaust door de Israëliërs. Wij leven in een verwarrende wereld.

En voor alle duidelijkheid wil ik hier een lans breken voor

de Palestijnse journaliste **Rajaa Natour** die in een indrukwekkend artikel in de NRC van 13 januari schreef: "En niet alleen 7 oktober heeft me jullie (Israëlische) doden laten zien en me hun eeuwige verlies na aan het hart gebracht, het was en is nog altijd een bewuste ethische, morele en politieke keuze. Die keuze mag niet afhangen van de mate van wreedheid van een bepaalde gebeurtenis en ook niet van het overheersende Palestijnse verhaal dat zijn kompas kwijt is, of van de uitspraken van moreel failliete Palestijnse politici. Het is een doelbewuste, krachtige daad, omdat die de waakhond van de 'moraal' boven het soms verblindende nationalisme plaatst". De titel van haar artikel luidt: *Laat me iets bekennen. Palestijnen doden ook.*¹

¹ Het artikel in de NRC van 13 januari is een samenvatting van het artikel op <https://www.bnnvara.nl/joop/artikelen/hoer-het-palestijnse-verhaal-kan-overleven-en-zelfs-herboren-kan-worden>. Het origineel staat op de website van de Israëlische krant Haaretz (Het Land) en dateert van 21 december 2023.

Beste lezers/schrijvers,

Na aarzeling heeft de redactie besloten de discussie over het Israëlisch-Palestijnse conflict in dit blad af te sluiten met de twee hierboven afgedrukte stukken. Het is een uitzichtloos conflict met een lange en complexe historie en we zien in de media dat het leidt tot uitzichtloze welles-nietes-discussies, waarin emoties en (verhulde) beschuldigingen niet van de lucht zijn. Wij menen dat wij ons in dit blad niet op die weg moeten begeven. Zoals ook blijkt uit de geplaatste stukken, beogen wij hiermee niet een bepaalde mening te censureren. Als het erom gaat wat er recent gebeurd is, veroordelen wij de gruweldaden van beide conflictpartijen.

Essays waarin wordt ingegaan op de - met name religieuze - achtergronden van het conflict, blijven welkom. Geopolitieke analyses ook, mits geredeneerd wordt vanuit een vrijdenkersstandpunt.

De redactie.

INGEZONDEN

Geachte redactie,

Bij dezen reageer ik op wat ik heb meegemaakt op de Atheïsmedag.

Na de lezing die Assita Kanko gehouden had op de Atheïsmedag werd haar gevraagd of ook jongensbesnijdenis niet bestreden moest worden. Zij had zich altijd sterk gemaakt voor het bestrijden van de meisjesbesnijdenis. Tot veler verbazing ontkende ze het. Anders dan bij meisjes vond ze dat er in het geval van jongens geen sprake was van mutilatie. Haar argument was dat er bij de meisjes een orgaan werd verwijderd of ernstig aangetast. Bij de jongens zou dat niet zo zijn.

Maar bij de jongens wordt er in de huid gesneden en wordt er een gedeelte van weggehaald. De huid is ook een orgaan dus het bovengenoemde argument is niet toepaselijk.

De ingreep is bij de jongens net zo goed heel pijnlijk, volledig vergelijkbaar met wat de meisjes wordt aangedaan. En als je dan ook nog bedenkt dat het volgens de rite onverdoofd moet gebeuren! Wie kan een kind zoiets aandoen zonder daar ook zelf heel veel pijn bij te voelen? Is er een god die dit bevolen heeft? Zo'n wrede god moet niet geëerd of gehoorzaamd worden.

Waarom zou je ontkennen dat jongensbesnijdenis mutilatie is? Om een volk dat dit al eeuwen doet in zijn 'waarde' te laten? Je doet pas echt wat voor zo'n volk als je het bevrijdt van de afschuwelijke dwang die het zichzelf heeft opgelegd vanwege zijn godsdienst en die jaarlijks miljoenen kinderen leed bezorgt. Er moet geen ruimte zijn voor zoiets monsterachtigs.

Vriendelijke groeten, Kees Ringeling

Scheikunde voor beginners

door **René van Elst**

Als je sociologie gestudeerd hebt en dan scheikunde gaat uitleggen aan een jurist, of aan wie dan ook, begeef je je natuurlijk op glad ijs. Maar als niemand anders onze auteur Harry Ansems iets vertelt over chemische verbindingen, moet ik het wel doen. Waarom lijkt me dat nodig? Ansems schreef in zijn artikel "De verbazingwekkende ontwikkeling van het menselijk brein" in ons vorig nummer op pag. 13 zeer terecht dat al het geestelijke een zaak is van informatieverwerking in het brein. Waarnemen, denken, zich herinneren, (zelf)bewustzijn, emoties, het aansturen van spraak en beweging... het speelt zich allemaal in de hersenen af. Het oude concept van de immateriële ziel hoort in de prullenbak thuis, zo vat ik het nu maar even samen. Maar Ansems slaat onderaan de linkerkolom op pag. 15 een bruggetje van niet zichtbaar te maken menselijke gevoelens naar 'energiestromen'. Ik kan er niet onderuit om Ansems uitgebreid te citeren, zodat u weet waar ik het straks over heb: "We kunnen bijvoorbeeld in de natuur wel allerlei effecten van energiestromen waarnemen, maar wat energie precies is, kunnen we niet ontsluiten. (...) Je kunt ook oorzaak en gevolg van een bepaald fysiek proces analyseren. Maar dan nog kun je de innerlijke krachten niet waarnemen die alles op gang brengen. Wat is in essentie de kracht, die leidt tot samenklontering en verbinding van atomen, moleculen en cellen? Wat is kernkracht? Wat is zwaartekracht? Welke kracht maakt het mogelijk dat onze hersenen groeien en verbindingen aangaan? Welke kracht maakt dat wij uiteindelijk kunnen denken en besluiten nemen? We kunnen natuurlijk wel mooie definities bedenken voor deze kosmische krachten, maar dat is nog iets anders dan in de kern hiervan doordringen. Gezien over de al miljarden jaren durende tijdslijn van de natuurlijke evolutie op aarde kunnen we een bepaalde tendens waarnemen die leidt tot samenklontering, fusie en het zoeken naar nieuwe verbindingen. Bij deze natuurlijke processen ontstaan van tijd tot tijd ook emergente (= nieuwe) vormen en nieuwe eigenschappen. Dat begint al bij de zogenaamde dode stof, welke overigens bij nader inzien op atomair en moleculair niveau allesbehalve dood blijkt te zijn. Op de een of andere wijze kunnen atomen verbindingen aangaan met bepaalde andere atomen, waardoor moleculen gevormd worden."

Zoals ik het lees, poneert Ansems een mysterieuze kosmische kracht die het (evolutionair) ontwikkelingsproces voortstuwt, groei en verbindingen mogelijk maakt en maakt dat wij kunnen denken. Of misschien heeft hij het over verschillende krachten. Daarvoor is net zo min enig bewijs als voor hogere machten. Het is het geloof in geesten, maar dan in een modern jasje.

Natuurlijk spelen de zwaartekracht en de krachten binnen het atoom, die ik hier verder buiten beschouwing zal laten, een rol bij alles wat zich in het heelal ontwikkelt. Maar een bijzondere voortstuwende en/of groei mogelijk makende kracht komt aan het leven op aarde niet te pas. Er is hier wel een aandrijvende kracht; dat is uiteindelijk de zon. Die levert in de vorm van elektromagnetische straling de energie die nodig is om verbindingen tussen atomen te laten ontstaan. Dat gebeurt niet op een of andere onopgehelderde wijze, maar doordat elektrisch negatief en positief geladen atomen (waarvan het aantal elektronen niet gelijk is aan het aantal protonen) elkaar aantrekken of doordat atomen elektronen, die een teveel aan energie krijgen, met elkaar delen. Naast de zon is de aardwarmte nog als bron van energie te noemen; onderzeese warme bronnen kunnen een rol hebben gespeeld bij het ontstaan van het leven.

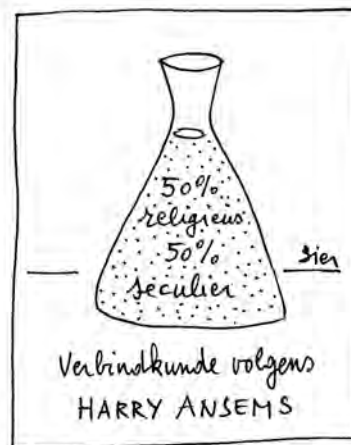
Ansems spreekt over een tendens die leidt tot samenklontering, fusie en het zoeken naar nieuwe verbindingen. Dat zulke ontwikkelingen hebben plaatsgevonden – we spreken dan van 'zelforganisatie' (men leze het Wikipedia-artikel met die naam) – is geen zaak van een bijzondere 'tendens'; het komt doordat chemische processen op gang komen als er een toevoer van energie is, gewoon volgens de natuurwetten.

Maar wat is energie precies, vraagt Ansems.

Energie is een verzamelbegrip voor alle vormen van vermogen om arbeid te verrichten; daar valt niet veel aan te "ontsluiten." Meer daarover zeggen zou hier te ver voeren; men leze het Wikipedia-artikel 'Energie'.

Is materie op atomair en moleculair niveau "allesbehalve dood", dus op de een of andere manier levend?

Atomen kunnen zich met elkaar verbinden, zoals hierboven beschreven, maar ze nemen daartoe geen initiatief noch worden ze er door een hogere kracht toe gedreven. Beter is te zeggen: onder omstandigheden ontstaan verbindingen tussen atomen conform de natuurwetten. Vergelijk het met hoe een magneet ijzer aantrekt. Met "leven" heeft dat niets te maken. Het is al net zo dwaas om een atoom levend te noemen als om het bewustzijn toe schrijven; sommigen hebben de neiging daartoe omdat ze de essentie van leven en bewustzijn niet kunnen verklaren en dan maar alles bewust (panpsychisme) of alles levend (hylozoïsme) noemen. Je kunt het vergelijken met de 'god van de gaten.' (Is eigenlijk voor zo'n kijk op de godheid ook een isme-woord bedacht, bijvoorbeeld iets als 'trupematheïsme'?)

Slappe atheïstische argumenten

door **Jan Willem Nienhuys**

Het wemelt op internet van de pleitbezorgers voor en tegen God. Zo treden daar aan de atheïstische kant de frisse jonge Kristi Burke (1989), Emma Thorpe (1995), Andrew McCoy (ca. 1994) en Aron Ra (1962) op. Christelijke predikers en apologeten zijn er ook nogal wat, maar ik wil me hier speciaal richten op pastor Mike Winger uit Californië. Hij produceert elke week een *livestream* van ongeveer vijf kwartier vanaf zijn website *Bible Thinker*.

De film die ik wil bespreken is van 15 september 2020, en Winger reageert daarin op een blogartikel van Sam Wickstrom, dat gezien de commentaren eronder van 2016 dateert. Wickstroms blog is getiteld 'Top atheïsten – hun beste argumenten'. Wickstrom bespreekt er drie: Dawkins, Nietzsche en Epicurus. (1)

Dawkins

Wickstroms blog presenteert een filmpje met een stuk of tien fragmenten waarin we Dawkins zien argumenteren. Het motto voor deze sectie is een uitspraak van Dawkins uit *God als misvatting* (2006), te weten: 'We zijn allemaal atheïsten met betrekking tot de meeste goden waarin de mensheid ooit heeft geloofd. Sommigen van ons gaan gewoon een god verder.'

In de filmfragmenten komt dit in zwakke vorm terug, namelijk waar Dawkins tweemaal uitlegt dat in andere religies mensen ook hun religie verdedigen met subjectieve ervaringen en gerapporteerde wonderen.

Het gegeven citaat is op ruime schaal op internet terug te vinden, maar het staat niet in de geciteerde bron! Daar staat namelijk (mijn vertaling):

'Ik heb het altijd een gemakkelijke strategie gevonden om op de vraag of ik atheïst ben te antwoorden dat de vraagsteller ook een atheïst is als het gaat om Zeus, Apollo, Amon Ra, Mithras, Baäl, Thor, Wodan, het Gouden Kalf en het Vliegend Spaghettimonster. Ik ga gewoon één god verder.'

Dawkins had inderdaad iets dergelijks al eerder gedebiteerd. Het citaat zoals gegeven door Wickstrom staat op pagina 150 van *A Devil's Chaplain* (2004), en vanaf minuut 13:25 van een TED-talk in 2002 zegt Dawkins hetzelfde, gevolgd door luid gelach en applaus. En in 1999 maakte hij dezelfde opmerking in een artikel in *Forbes*. Rond begin 1995 poneerde ene Stephen F. Roberts iets dergelijks. En al in 1922 stond hetzelfde idee al in een artikel van H.L. Mencken. (2) Enkele pagina's vóór het citaat uit *God als misvatting* zegt Dawkins dat Ibn Warraq de bedenker van deze kwinkslag is (in *Why I am not a Muslim*, 1995).

Mike Winger grijpt dit ene citaat aan (zonder op te merken dat het niet zo in *God als misvatting* staat en zeker niet dat het als grap bedoeld is) om Dawkins af te serveren als iemand die zou zakken voor een beginnerscursus filosofie. Mike steekt niet onder stoelen of banken dat de atheïsten die hij bestrijdt eigenlijk maar domoren zijn, en dat hij zich in deze preek beperkt tot het allerlaagst hangende fruit. Hij begint met uitvoerig uit te leggen hoe dom het is om te redeneren dat 1 zowat gelijk is aan 0. Maar het

argument was, in getalvorm weergegeven, dat 999 zowat gelijk is aan 1000.

Vervolgens stelt **Mike Winger** dat er voor de christelijke god veel bewijs is, en dat zulk bewijs voor al die andere goden ontbreekt. Hij somt een aantal bewijzen op, bijvoorbeeld het bewijs dat uitgaat van het bestaan van objectieve schoonheid. Een flink aantal bewijzen gaat alleen over het bestaan van een universele schepper-god. Dat is oneerlijk om twee redenen.

In de eerste plaats zouden die vertegenwoordigers van andere religies net zo goed kunnen beweren dat deze universele schepper-god eigenlijk de hunne is. Ontwikkelde hindoes zeggen dat hun vele goden verschillende aspecten zijn van de ene god. Sommige christenen, te beginnen met Calvin, beweren dat alle mensen een soort godszintuig hebben, een *sensus divinitatis*. Al die andere goden bewijzen, zeggen ze, dat vrijwel alle mensen tenminste een deel van de waarheid kennen. Agressievere apologeten beweren dat iedereen heel diep van binnen weet dat God bestaat en dat de atheïsten dus leugenaars zijn. Dat lezen ze in de Romeinenbrief (1:20-21) van Paulus.

In de tweede plaats: waarom is die universele schepper-god de God van Abraham, Isaac en Jacob? Misschien is de joodse god Jahweh wel een lagere god die in een obscure uithoek van het universum sommige mensen een rad voor ogen gedraaid heeft.

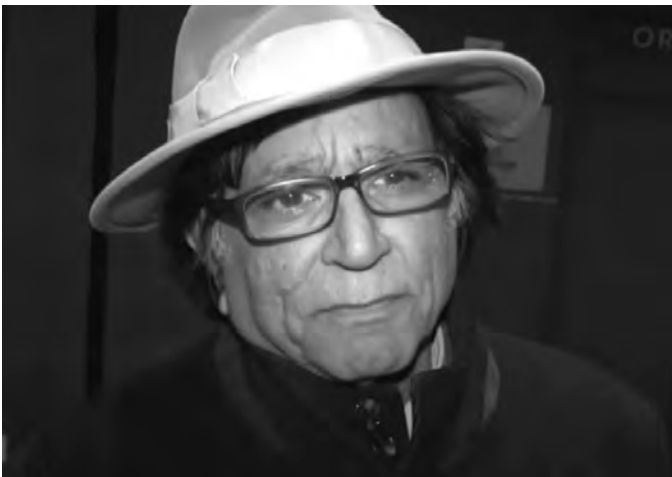
Willem de Zwijger

Winger heeft nog wel meer argumenten. Hij zegt namelijk dat er historisch bewijs is voor de verrijzenis van Jezus. Nu is er natuurlijk wel bewijs dat er tamelijk vlug na de executie van een messianistische prediker Yeshua bar Yosef een cultus onder zijn volgelingen ontstond, maar voor historisch 'bewijs' verwijst Mike naar een video van twee uur. Even samenvatten is er niet bij.

Ik denk dan: als het werkelijk gebeurd zou zijn als beschreven, dan zou dat in die tijd groot opzien gebaard hebben, al was het maar dat een gelijktijdige maans- en zonsverduistering (of een zonsverduistering waarvan de totaliteit drie uur duurde) onmiddellijk zou zijn opge-

tekend. Pontius Pilatus zou worden ontslagen, denk ik, als hij goedkeuring had gegeven dat een gekruisigde rebel op de dag van de kruisiging al begraven mocht worden, in een sjiek graf nog wel, waaruit het lijk ondanks bewaking al op de derde dag verdwenen was. Honderden schrijvers uit die tijd zouden melding hebben gemaakt van de gebeurtenissen.

Men stelle zich voor dat van Willem de Zwijger alleen iets bekend was uit brieven van een politicus aan Zwijgerfans uit 1600, en dat die politicus niet meer wist te melden dan dat Willem de Zwijger was doodgeschoten, zonder zelfs maar de omstandigheden of bij benadering het jaar te vermelden, alleen dat zijn trouwste volgelingen ongeletterd waren. En dat de eerste geschreven verhalen over Willem van Oranje van het eind van de 80-jarige oorlog dateren, maar dat geen enkele contemporaine geschiedschrijver het over deze man heeft. Dat genealogische onderzoeken op een dood spoor uitlopen. Dat er geen familie bekend is, etc. etc.. Dan zouden we terecht twijfelen aan het bestaan van Willem de Zwijger, omdat we weten hoeveel bewijzen van allerlei soort er zouden zijn als zo'n belangrijke politicus had bestaan die zo publiekelijk was vermoord.

De grap van **Ibn Warraq** en Dawkins heeft natuurlijk een kern van waarheid, die door Dawkins zelf ook wel verwoord wordt. De meeste aanhangers van religies hebben hun religie van hun ouders gekregen. Het geloof bij al die andere religies wordt ondersteund door rituelen, wonderverhalen, en mythes over de schepping van de wereld. Dat is bij het christendom niet anders. Ook treden de bedienaars van religies vaak op als zedenpredikers, zodat gebrek aan eerbied voor die priesters en voor hun god even erg is als roof en moord. In de visie van Dawkins berust het geloof in al die goden (en ook in de god van de christenen) niet op rationele overwegingen.

Ook bij andere ongodisten is het bestaan van vele verschillende godsdiensten, elk met eigen opvattingen over hun god of goden een serieus argument. Herman Philipse bespreekt het ook. In feite kun je helemaal niets zeggen over het al dan niet bestaan van God omdat het begrip van god zo wazig is.

Over het bestaan van de god van de christenen, vooral de christenen die de Bijbel als het woord van God beschouwen, is meer te zeggen. Niet alleen zit dat concept vol met innerlijke tegenspraken, maar in de Bijbel staat zoveel gruwelijks, dat alleen daarom het christendom kan worden afgewezen. En dan hebben we het nog niet eens

over de misdadige uitwerking die het praktische christendom daaraan gegeven heeft. Trefwoorden: vervolgingen van ketters en joden en heksen, kruistochten, godsdienstoorlogen tussen christenen onderling en uitroeiing van vrijwel de gehele Amerikaanse oorspronkelijke bevolking, 100 miljoen mensen of daaromtrent (3).

Mike doet alsof het godsbegrip uitsluitend bij de christenen welberedeneerd is. Hij beweert zelfs dat de christelijke godsbewijzen ook even zoveel bewijzen zijn tegen die goden van andere religies.

Kinderindoctrinatie

Samenvattend: het bekritiseerde citaat klopt niet, is als grap bedoeld en is zeker niet het beste argument tegen het bestaan van een god. De gedachte achter de grap is dat al die religies bestaan bij de gratie van kinderindoctrinatie en wonderverhalen. Winger werpt tegen dat het christendom als enige religie over waargebeurde wonderverhalen beschikt, te weten de verrijzenis van Jezus en uitgekomen profetieën. Winger beweert impliciet ook dat algemene godsbewijzen tevens bewijzen van de god van het christendom zijn en dus het bestaan van andere goden weerleggen.

Winger heeft het ook over kinderindoctrinatie, mogelijk omdat dit expliciet in het blogartikel van Wickstrom staat. Die noemt gebod nummer vier van Dawkins' aanvulling op een selectie van de Tien Geboden. Dat luidt ongeveer 'indoctrineer je kinderen niet, maar leer ze zelfstandig denken'. Volgens Winger is dat een denkfout, want zo stel je het voor alsof die twee tegenstrijdig zijn. Daar zit wat in, want kennis van de tafels van vermenigvuldiging en correcte spelling is eerder gevolg van een soort indoctrinatie dan het effect van zelfstandig denken. Maar volgens Winger bevat dit gebod een cirkelredenering omdat dit gebod er al vanuit gaat dat godgeloof onzin is. Maar dit gebod is helemaal niet bedoeld als rationeel argument tegen het bestaan van een god of goden. En indoctrineren betekent niet 'onzin vertellen', dus het is geen cirkelredenering; het is niet eens een redenering.

Nietzsche

Wickstrom geeft twee ietwat obscure Nietzsche-citaten zonder bron (zie kader Nietzsche-citaten pag. 15). Het eerste citaat komt uit de autobiografie *Ecce Homo* (geschreven 1888) van Nietzsche, waarin hij zegt dat wat hem betreft atheïsme een instinct is: niet beredeneerd en niet gebaseerd op ervaringen of feiten. Waarom Wickstrom dit aanmerkt als een van de beste argumenten tegen het bestaan van goden snap ik niet.

Je kunt het natuurlijk omwerken tot een argument: al van heel jongs af aan weten we instinctief dat 'mens' en 'onzichtbaar' onverenigbaar zijn. Dus een wezen dat zich gedraagt als mens maar onzichtbaar is, bestaat intuïtief gesproken niet. Wie beweert dat zoiets toch bestaat, moet bewijzen leveren. Er is wat voor te zeggen dat alles wat we wetenschap noemen bestaat uit het bewijzen van intuïtief onaannemelijke zaken. Microben, evolutie en zwarte gaten zijn strijdig met de intuïtie van het dagelijks leven, maar daar hebben we wetenschappelijke bewijzen voor. Wickstrom argumenteert dat er 'buitengewone' bewijzen moeten zijn in plaats van wetenschappelijke bewijzen.

Het tweede citaat (ontleend aan *Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik*, 1872) richt zich tegen het christendom. Dat zou alleen maar denken aan de hemel, en een afschuw van het dagelijkse, saaie aardse bestaan cultiveren. Of Nietzsche daarmee het christendom goed karakteriseert is aanvechtbaar. Het geschetste idee is immers van Plato. Wickstrom werkt het raar uit, want die maakt ervan dat het leven op de aarde zinloos is, omdat het over vijf miljard jaar afgelopen is. Het heeft hoe dan ook niets te maken met de vraag of er wel of niet een god bestaat. Je zou zeggen dat het voor Winger een inkopertje is: de citaten zijn helemaal geen rationele argumenten tegen God. Wat Winger ervan maakt en vervolgens bestrijdt raakt echter kant noch wal.

Gruwelgod

Toch wil ik opmerken dat omstreeks minuut 51:50 Mike het expliciet heeft over de liefhebbende god die niettemin wel rekenschap vraagt en de hel heeft klaarstaan voor degenen die het te bont hebben gemaakt. 'Hell is not a fairy tale' (De hel is geen sprookje, 52:40). Op dat punt komt een ander bezwaar van Winger tegen atheïsten om de hoek kijken. Die hebben namelijk geen basis voor hun moraal, zegt hij. Alsof de gruwelgod van de Bijbel wel een basis kan zijn. Even voor de volledigheid een motivering voor mijn term gruwelgod:

1. Het hele mensdom straffen voor een tamelijk onbenullige overtreding door iemand die, volgens het verhaal althans, het verschil tussen goed en kwaad niet eens kende. Bovendien was de overtreding duidelijk uitgelokt.
2. Uitroeien van vrijwel al het leven (als straf voor menselijke overtredingen) en de overlevenden tot incest dwingen.
3. Genocide op **Sodom en Gomorra**.

4. Iemand overhalen om zijn enige zoon te offeren.
5. Vermoorden van alle Egyptische eerstgeborenen vanwege door God zelf veroorzaakte onwil bij hun opperste bestuurder.
6. Herhaalde opdrachten tot genocide in Palestina: hele steden uitmoorden om te voorkomen dat hun religie de veroveraars zal besmetten. Volgens de Bijbel bleef het niet bij opdrachten: ze werden ook vele malen uitgevoerd, en God strafte zelfs degenen die dit niet grondig genoeg aanpakten.
7. Acceptatie van mensenoffer (dochter van Jefte).

Nietzsche-citaten

Wickstrom presenteert twee Nietzsche-citaten. Hier zijn de originelen en mijn Nederlandse vertalingen (ze komen niet voor in een Nederlandse internetlijst met 410 Nietzsche-citaten):

1. Ich kenne den Atheismus durchaus nicht als Ergebniss, noch weniger als Ereigniss: er versteht sich bei mir aus Instinkt.

Ik ken het atheïsme helemaal niet als resultaat [van een redenering] en nog minder als een feit: bij mij is het een instinct.

2. Christenthum war von Anfang an, wesentlich und gründlich, Ekel und Ueberdruß des Lebens am Leben, welcher sich unter dem Glauben an ein „anderes“ oder „besseres“ Leben nur verkleidete, nur versteckte, nur aufputzte.

Het christendom was vanaf het allereerste begin wezenlijk een grondige weerzin tegen het leven, en het vond het leven slechts vervelend. Die weerzin vermomde zich als geloof aan een 'ander' of 'beter' leven. Dat was echter maar verstoppen achter opsmuk.

8. Moord op 450 priesters van een concurrerende god omdat die god weigerde op commando te presteren.
9. Moord op 42 kinderen die 'kale' riepen naar een profeet van God.
10. Mensenoffer (van een onschuldige) als genoegdoening voor belediging van God.
11. Eeuwige marteling voor tijdens het leven begane zonden, en wel nadat de zondaars daartoe speciaal uit de dood zijn opgewekt met een onvergankelijk en onsterfelijk lichaam. (4)
12. Diverse massamoorden aan het voorzegde einde der tijden.

Ik wil opmerken bij punt 4 dat het feit dat het verhaal toch nog goed afloopt niet ter zake is. Met de dochter van Jefte (punt 7) liep het niet goed af. Met God kun je niet op een goede afloop rekenen. En in het Bijbelboek Job moeten tien kinderen van Job en vrijwel al zijn personeel het leven laten opdat de misdadige Jahweh zijn weddenschap met Satan kan winnen.

Dit dozijn punten is lang niet het enige waarom de Bijbel ongeschikt is als handboek voor de moraal. De slavernij wordt in het Oude Testament volkomen geaccepteerd, en het Nieuwe Testament is niets beter. Ook eist de Bijbel in het Oude Testament de doodstraf voor zaken als hekserij, hout sprokkelen op zaterdag en ongehoorzaamheid aan ouders en nog veel meer. Betrapte verkrachters moeten echter met hun slachtoffer trouwen als het slachtoffer niet verloofd was; was het wel verloofd dan wacht hem de doodstraf, en bovendien haar ook als ze niet door gillen de aandacht had getrokken. Wat betreft het Nieuwe Testament moet u maar even in Handelingen 5 de geschiedenis van Ananias en Sapphira nalezen.

Als bij ons een politicus wordt betrapd op één ongelukkige uitspraak vele jaren geleden, kan dat al het einde van diens carrière zijn. Een zogenaamd heilig boek met ergens één foute opmerking hoeven we niet serieus te

nemen. De Bijbel zou alleen al vanwege het antisemitisme in het evangelie van Johannes uit de handel genomen moeten worden. Een god van wie maar één misdaad bekend is, kan bij het oud vuil gezet worden.

Epicurus

Het laatste argument van Wickstrom is de paradox van Epicurus. Eigenlijk is die afkomstig van Lactantius (ongeveer 250–325) die hem aan Epicurus toeschreef. In de tijd van Lactantius was het epicurisme een concurrent van het christendom. Misschien was de paradox gangbaar onder de toenmalige epicuristen. Epicurus was zelf helemaal geen atheïst, en ook niet de bedenker van de paradox. (5) Hij dacht dat de goden luiwammes waren die in hun verre gelukzalige oord helemaal niet om mensen maalden, en die het ook niets kon schelen of ze vereerd werden of niet, en die waarschijnlijk de wereld ook niet geschapen hadden omdat ze niets van atomen wisten. Atomen waren volgens Epicurus de bouwstenen van het universum en dus ook van de goden.

Lactantius beschrijft de paradox aan het eind van hoofdstuk 13 van zijn boek *Over de toorn van God*. Heel kort: almacht plus algoedheid van God is strijdig met het bestaan van lijden. In een iets modernere versie is alwetendheid toegevoegd. Uiteraard vindt Lactantius het geen echte paradox. Het goede kan niet bestaan zonder contrast met het kwade, zegt hij.

We hoeven Lactantius niet serieus te nemen, want een half millennium nadat Aristoteles had bewezen dat de aarde een bol is (twee eeuwen later kon Eratosthenes zelfs de omtrek schatten!), beweerde Lactantius dat de aarde plat was. Lactantius is dus een warhoofd. Niet alleen is er trouwens strijdigheid met menselijk leed, maar ook met het idee dat deze perfecte god zich alleen aan een klein groepje mensen heeft geopenbaard. En met het idee dat deze perfecte god offers nodig heeft en ga zo maar door.

In de vroege religies waren grillige onzichtbare wezens (goden) de oorzaak van lijden en ellende en beoogde religie die goden gunstig te stemmen. Dat is

trouwens de teneur van het hele Oude Testament: de ellende die Israël overkomt is telkens een straf voor zonden van het volk of de koning. De christenen die ‘God is goed’ in hun vaandel hebben geschreven – maar niet in hun geloofsbelijdenis – zijn al heel lang in de weer om deze paradox op te lossen. Nu zijn eigenschappen als almacht en alwetendheid logische ondingen. Als God weet wat hij morgen gaat doen, heeft hij niet de macht om iets anders te doen. Houdt almacht in dat God niet gebonden is aan logica? Kan hij een steen maken die zo zwaar is dat hij hem niet kan tillen? En wat is ‘algoed’ precies?

Elke poging om God te rechtvaardigen, dus het bestaan van ellende in overeenstemming te brengen met de veronderstelde eigenschappen van God, noemen we theodicee. Daar zijn er heel veel van, maar geen geloofwaardige. In plaats van te constateren dat het bestaan van God een onoplosbare tegenspraak geeft, sturen de priesters en dominees de gelovigen met een kluitje in het riet: ‘God is onbegrijpelijk’. Dat is ook de oplossing in het boek Job. Daar maakt God aan Job duidelijk dat Job helemaal niets weet van het werk van God. Zo ook Winger. Zo’n absolute tegenspraak is het niet, zegt hij, want God maakt misschien alle ellende uiteindelijk weer goed. (6) U kunt vast zelf wel bedenken waarom dit een flutargument is. Mike zegt (1:14:55) dat het in laatste instantie neerkomt op vertrouwen dat God het beste met iedereen voorheeft: ‘Wait and trust in Him.’

Sam Wickstrom heeft misschien wel wat opgescheept met zijn claim dat hij de beste atheïstische argumenten van de meest vooraanstaande atheïsten presenteert, maar wat Mike Winger daarvan maakt, heeft me voorgoed de lust benomen om nog meer Winger-predken te bekijken.

Noten

1. Wickstrom: <https://owlcation.com/humanities/Top-Atheists-Their-Best-Arguments>. Three Famous Atheists and Their Best Arguments. Last Updated November 9, 2023. Winger: <https://www.youtube.com/watch?v=c159bJUL0t0> TOP Atheists BEST Arguments Against God. How Bad Are They?
2. Richard Dawkins: Militant atheism (2002) <https://www.youtube.com/watch?v=VxGMqKCcN6A> Zie ook ‘Snake Oil and Holy Water’ (1999) https://www.forbes.com/asap/1999/1004/235_print.html Roberts: <https://www.asksatheists.com/user/5972> Mencken: Memorial Service: Where is the grave-yard of dead gods? Op diverse websites.
3. Zie bijvoorbeeld David E. Stannard, *American Holocaust: The Conquest of the New World*, Oxford University Press, 1992. Is op internet te vinden.
4. In een andere bijdrage vertelt Wickstrom dat hij streng protestants werd opgevoed, en dat zijn eerste geloofstwijfels gingen over het bestaan van de hel. Zie: Why I’m No Longer Religious, <https://letterpile.com/personal-essays/Why-Im-No-Longer-Religious>.
5. In elk geval staat de paradox niet in *De rerum natura* (ca. 55 v.o.j.) van Lucretius, de meest volledige uiteenzetting van de ideeën van Epicurus. En in *Over de natuur en het geluk* van Epicurus zelf staat de paradox ook niet.
6. Net zoals God altijd alle oprechte gebeden verhoort, alleen niet zo dat de bidder er iets van merkt.

Bakewell, Sarah - *De humanisten*

Dromers, denkers en onderzoekers die de wereld veranderden

Uitgeverij Ten Have, 416 pagina's

door **Enno Nuy**

Wat is humanisme eigenlijk? In ieder geval is het altijd een persoonlijke zaak. Maar laten we, zoals E.M. Forster ons voorhield, vooral op zoek gaan naar wat ons verbindt. Nadenken over menselijk leven zonder bovennatuurlijke verklaringen benadrukt wellicht een van de essenties van het humanisme. Een andere humanistische kerngedachte is dat we de zin van ons leven zoeken in onze relaties en de banden die we hebben met elkaar. Zoals men in Ubuntu¹ zegt: een mens is een mens door andere mensen. Confucius leerde ons dat we anderen niet moeten aandoen wat we niet willen dat zij ons aandoen. En niets is zo belangrijk om deze kerngedachten te delen als onderwijs. We hebben het vermogen om te denken maar we moeten het wel leren en doorgeven.

Maar in het altijd aanwezige antihumanisme leren we iets totaal anders. Dan blijken we opeens verderfelijke wezens die in ijdelheid leven, we moeten ons juist zien te onttrekken aan dit vergeefse aardse bestaan en ons richten naar God, wiens genade ons wellicht in een hiernamaals ten deel zal vallen.

Maar niet alleen religies, ook fascisten en communisten probeerden ons duidelijk te maken dat een heilstaat in het verschiet lag als wij mensen onszelf maar ondergeschikt maken aan de staat.

Bakewell voelt zich thuis bij drie humanistische principes: vrijdenken, vragen stellen, hoop houden. Zij neemt ons mee op een reis door de tijd die begint in de veertiende eeuw. En we beginnen bij Francesco Petrarca (1304-1374) en **Giovanni Boccaccio** (1313-1375). Twee mannen die niets liever deden dan de literatuur bestuderen en brieven schrijven. Zij konden zich echter niet verdiepen in de oude Grieken, ze waren die taal niet machtig en er bestonden nog geen vertalingen van Grieks werk in die jaren.

Hun beider leven zou sterk getekend worden door de telkens terugkerende pestepidemieën. Petrarca zou eens uitroepen: "of misschien is het

de bedoeling dat we verlangen naar de volgende wereld". Helaas vertelt Bakewell ons niet hoe Petrarca en Boccaccio over God dachten! Wat maakte hen nu precies tot humanisten? Merkwaardig genoeg gaat ze daar niet expliciet op in. Terwijl Petrarca toch een overtuigd Christen was en Boccaccio vermoedelijk niet minder.

We begrijpen dat geesten als Petrarca en Boccaccio de donkere middeleeuwen maar wat graag achter zich lieten. De Renaissance was aangebroken en zij, bibliofiel bij uitstek, wilden het licht laten zien dat zich aandienende als je grote schrijvers en denkers aan het woord liet, de ruimte gaf. De stem van de rede.

En inmiddels verspreidde zich de boekdrukkunst over de wereld. Eigenlijk zou je kunnen zeggen, zo begrijp ik Bakewell, dat vooral de ijzeren wil om te onderzoeken iemand tot een humanist maakte. Zo'n humanist kon voor de kerk of het Vaticaan werken, zelfs diep gelovig zijn, als hij zich maar inspande om te onderzoeken, uit te vinden, verbanden te leggen, te onderwijzen, honger naar kennis te hebben..

En natuurlijk komt ook de uomo universale aan bod in dit weelderige boek. Neem bijvoorbeeld de tijdgenoot van Michelangelo, bouwmeester en architect Leon Battista Alberti (1404-1472), van wie Bakewell schrijft: "een man met ontelbare facetten, bekwaam op elk gebied, uitblinkend in iedere eigenschap, afgezien van bescheidenheid". Alberti ontwierp niet alleen gebouwen maar schreef ook over schilderkunst, beeldhouwkunst en architectuur, hij was landmeter en ontwikkelde nieuwe landmeettechnieken, schreef Latijnse gedichten, hij worstelde, zong, deed aan polsstokspringen en beklom bergen, schilderde portretten en debatteerde over kunst en filosofie, hij was musicus en cryptograaf, taalkundige en filosoof.

En wat te denken van de Franse filosoof, dichter, toneelschrijver, encyclopedist, polemist, historicus, satiricus, vrijdenker, racist, antisemiet en activist Francois-Marie Arouet, beter bekend als Voltaire (1694-1778)? Voltaire die bepaald niet de verdediger van de vrijheid van meningsuiting was waarvoor men hem hield. Hij reserveerde die vrijheid het liefste alleen voor zichzelf!

¹ Ubuntu is een ethische of humanistische filosofie uit het zuidelijke deel van Afrika die draait om toewijding in het geven en nemen, delen in groepen, stamleden en vrede tussen stammen onderling. (uit Wikipedia; noot van de redactie)

Belangrijke humanistische thema's zijn moreel oordeel, hoffelijkheid, educatie, deugd, politiek, elegant schrijven, retoriek, de schoonheid van boeken en teksten en de vraag of we als mensen verheven wezens zijn of niets voorstellen. Eigenschappen die we zeker terugvinden bij mensen als Erasmus en Montaigne. Bakewell grasduint in hun leven en schetst in een lichtvoetige stijl hun bijdragen aan de humanistische canon.

De Verlichting

We zijn inmiddels in de Verlichting aangeland en hoewel de meeste denkers zich nooit van dat begrip bedienden, spraken zij wel veelvuldig in termen van licht en duisternis. Humanisten legden graag de nadruk op vooruitgang, kennis, technologie, innovatie en wetenschap. Men sprak ook wel van 'meliorisme', een term gemunt door de Engelse filosofe George Eliot. Onze wereld vertegenwoordigt niet het beste of het slechtste maar er is altijd ruimte voor verbetering.

Verrassend om te lezen is hoe iemand als de Frans-Duitse filosoof Holbach (1723-1789) tot het inzicht kwam dat de wereld ten diepste materie is. Hij wilde niets liever dan de mensheid bevrijden van het doemdenken en de duisternis van religie. Hij was materialist en atheïst en maakte daar bepaald geen geheim van.

Baruch Spinoza (1632-1677) wordt door Bakewell helaas wel erg summier behandeld en daarmee doet ze hem te weinig recht. Veel meer aandacht krijgt de Schot David Hume (1711-1776). Terecht overigens, deze ruime aandacht voor de sympathieke en flegmatieke Schot. Ik ga hem nu zeker herlezen! Maar in het hierop volgende hoofdstuk laat Bakewell weten dat ook David Hume meende dat niet-witte mensen van nature inferieur waren en cultureel niets hadden voortgebracht wat vergelijkbaar was met de vindingrijkheid van de Europese cultuur. Terwijl iedere wetenschappelijke basis voor zo'n idiote bewering ontbrak! En Rousseau meende dat vrouwen er alleen maar waren om mannen te behagen en hij meende dat serieus!

Bedenk bij dit alles dat twijfelen aan de goddelijke moraal of alles wat nog erger was door de autoriteiten niet werd geaccepteerd. Vrijheid van meningsuiting bestond niet ten tijde van de Verlichting. Voltaire, en hij niet alleen, bracht verschillende periodes door in de gevangenis. Zelfs de encyclopedie van Diderot (1713-1784) moest sneuvelen, op koninklijk bevel! Nog veel erger zou het worden ten tijde van de Franse Revolutie (1789-1799) en de jaren die daarop volgden. Onvoorstelbaar hoeveel denkers in de gevangenis belandden omdat ze de autoriteiten onwelgevallig gedachtengoed wilden en durfden publiceren. Er waren toen desondanks heel veel moedige denkers!

Bildung

In de 19de eeuw ligt de nadruk op onderwijs, scholing, Bildung. Hier komen we de taalwetenschapper, talenkenner, filosoof, diplomaat en staatsman **Wilhelm von Humboldt** (1767-1825) tegen, broer van de grote natuurvorser en ontdekkingsreiziger Alexander von Humboldt (1769-1859).

Wilhelm was de eerste filosoof die zich hardop afvroeg of het wel wenselijk was dat de staat religie aan haar burgers voorschreef. Hij meende dat de staat vooral zichzelf beperkingen op moest leggen en pas in actie mocht komen als de ene mens de andere mens schade toebrengt of inbreuk maakt op de ontwikkeling of het welzijn van de ander. Ook deze Wilhelm ging er overigens geheel aan voorbij dat er naast jongens ook meisjes waren. Wel was hij een voorstander van een vrij en open huwelijk en hij en zijn echtgenote praktiseerden die opvattingen ook. Een aspect dat in het geheel niet aan de orde komt in de overigens prachtige biografie van Andrea Wulf over Alexander von Humboldt! Het door Wilhelm ontwikkelde onderwijsmodel zou in Duitsland overigens van kracht blijven tot de nazi's in 1933 een volstrekt andere richting kozen.

Fraai is het aforisme van de Amerikaanse schrijver, advocaat en redenaar Robert G. Ingersoll (1833-1899): "De geesten van de religie hebben geen moeite gespaard om de adelaar van het menselijk intellect te veranderen in een vleermuis van duisternis". Maar hij wist zich ook heel prozaïsch uit te drukken zoals in: "Doctrines over totale verdorvenheid en eindeloze bestraffing in de hel zijn het gevolg van een beroerde kok en een slechte spijsvertering".

Zevenmijlslaarzen

En dan komen we bij de filosoof, logicus, wiskundige, polemist, politiek activist, seksuele bevrijder, feminist, rationalist, atheïst, humanist, pacifist en historicus Bertrand Russell (1872-1970). John Stuart Mill was zijn peetvader maar hij stierf toen Bertrand 1 jaar oud was, al snel gevolgd door diens beide ouders. Gevraagd naar waar hij het meest van hield antwoordde Bertrand: "De zee, logica, theologie en heraldiek. De eerste twee omdat ze niet-menselijk zijn, de laatste twee omdat ze belachelijk zijn".

Hij beschouwde angst als de grootste vijand van geluk en religie als een van de belangrijkste bronnen van angst. Daarnaast werd de mens vooral geteisterd door de irrationele angst voor de vreemdeling, meende Russell. Hij verzette zich fel tegen de Eerste Wereldoorlog en protesteerde later tegen de oorlog in Vietnam. Hij zou zijn hele leven gewetensbezwaarden steunen.

Jammer is dat Bakewell verzuimde de geboorte- en sterfdatum van alle protagonisten die ze opvoerde – en dat zijn er nogal wat – even te vermelden. Maar voor het overige wil ik niet zeuren. Zij schreef een heerlijk boek dat je gerust kunt betitelen als een historiografie van het humanisme. Zeer vlot geschreven leidt ze ons door zeven eeuwen humanisme, zevenmijlslaarzen wellicht maar ik

heb ervan genoten en ben een boel wijzer geworden. Net als Bakewell eindig ik hier met het adagium van Robert G. Ingersoll:

Geluk is het enig goede. / De tijd om gelukkig te zijn is nu. / De plek om gelukkig te zijn is hier. / De manier om gelukkig te zijn is / om anderen gelukkig te maken.

Godsdienst als cultuurvorm

door *Jeroen Janssen*

Godsdienstige cultuur in strikte zin bestaat uit religieuze voorstellingen en gedrag, dat wil zeggen alle voorstellingen en handelingen en mijdingen in verband met de goden. De invulling van die voorstellingen en gedragingen verschilt per godsdienst. Zo kan de ene religie muziek waarderen tijdens de rituelen, terwijl de andere religie het verbiedt. Een bekende religieuze uiting is dansen, maar er zijn ook veel godsdiensten die dansen beschouwen als iets dat niet geschikt is voor rituelen.

Hoe wordt religie cultuur en hoe werkt zij?

Religieuze cultuur is net als alle cultuur onderhevig aan modes, maar is in tegenstelling tot de psychische en sociale aspecten van religie relatief statisch en kan een lange levensduur hebben. Cultuur is de meest zichtbare en tastbare kant van religie. In feite kennen we religie vooral als cultuurfenomeen. Hoe wordt dit deel van de menselijke cultuur gevormd? En hoe werkt het?

Religie wordt gevormd door (zie voorgaand artikel van december 2022, januari en februari 2023):

- de vicieuze cirkel van het toevoegen van frustratie
- afweermechanismen van het individu zoals gegeven door Anna Freud (ontkenning, fantasie, regressie, rationalisering, je tegen jezelf keren, verschuiving, projectie, sublimering, intellectualisering, reactieformatie)
- en crisisgedrag van groepen (conflicten, uitstoting, splitsing, vernedering, moord als afreageren van stress en agressie).

Religieuze cultuur ontstaat door deze drie factoren te verbinden met gewone cultuurelementen, zoals taal, zang, dans, kleding, theater en cultuurelementen rond eten en drinken, slaap, voortplanting en dood. Religieuze cultuur kan zich echter uitbreiden naar andere cultuurgebieden en op den duur de hele cultuur van een samenleving doordrenken.

Religie als gedeeltelijk onbewust cultuurfenomeen

De religieuze mens ontkent de werkelijkheid. Hij doet dit door een andere realiteit daarvoor in de plaats te zetten. Hier helpt cultuur hem mee in de vorm van taal.

Niet voor niets lijkt religie op taal. Religie is net als taal een gedeeltelijk onbewust cultuurfenomeen. Net zoals de sprekers van een taal hun eigen taalgebruik niet kunnen beschrijven, zo kennen ook gelovigen hun eigen religie vaak niet goed. Net zoals de grammatica veelal een onbewust gedeelte van taal is, zo is de structuur van religie onbewust en zijn bijvoorbeeld de mijdingen¹ ook grotendeels onbewuste onderdelen van religie. Net als taal vormt religie vaak een scheidslijn tussen gemeenschappen. Terwijl sprekers van een taal echter goed begrijpen dat taal er is voor communicatie, weet de gelovige niet waartoe religie dient. Een ander belangrijk verschil is dat er veel mensen zonder godsdienst leven, en er geen mensen zijn die het zonder taal kunnen stellen.

Taal is natuurlijk ten eerste een communicatiemiddel, maar taal wordt in dit verband niet in eerste instantie als communicatiemiddel gebruikt. Taal geeft de mens namelijk ook de mogelijkheid een beeld te scheppen dat niet overeenkomt met de werkelijkheid zoals we die kennen. Deze fantasiewereld, gevat in woorden, kun je vervolgens werkelijkheidswaarde toekennen door je ertoe te richten in een ik-jij relatie en dat ondersteunen door die in een bepaalde frasering voor jezelf en in aanwezigheid van anderen regelmatig te herhalen (bidden). De frasering kan geheel of gedeeltelijk vrij zijn (dankgebed, smeekebed), maar ook een vaste formulering (formuliergebed) kan geruststellend werken. Die woorden en fraseringen zijn op zich weer waardevol voor de gelovige en moeten uit het hoofd geleerd en beschermd worden. Met de komst van het schrift hebben de meeste volkeren de mythen van hun godsdienst opgeschreven (heilig boek). De obsessie voor formulering van die aanvankelijke frases ging over op die teksten: ze werden gefixeerd (canonisatie), uit het hoofd geleerd, en zorgvuldig beschermd. Vervolgens moesten ze worden uitgelegd en geïnterpreteerd en legden de religieuze leiders zich daarop toe (intellectualisering). Deze mogelijkheid van taal is een absolute voorwaarde voor religie. Taal geeft godsdienst een uitweg uit de werkelijkheid.

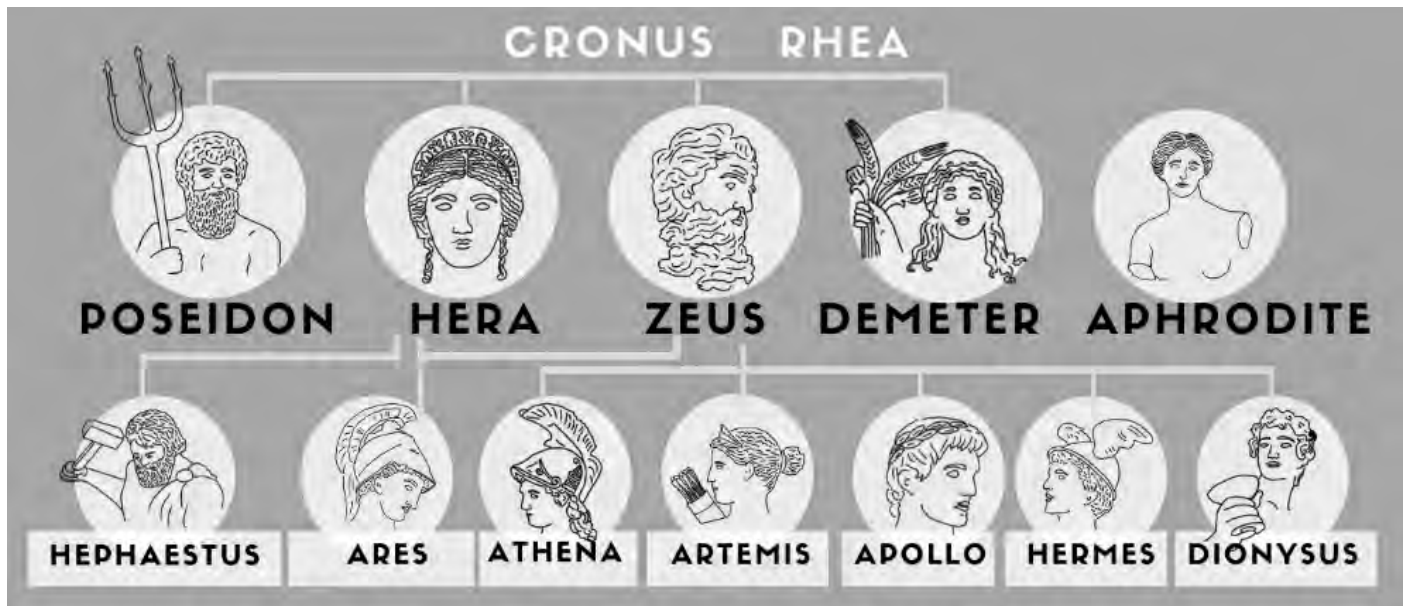
De religieuze leider wijst de weg

De regressie² laat mensen zich wenden tot een religieuze leider, die in tegenstelling tot de godenfiguren concreet en bereikbaar is, en die de mens tegen een vergoeding de weg wijst in de religieuze cultuur en een mogelijkheid biedt tot projectie van gevoelens. De religieuze leider is de centrale figuur in de religieuze cultuur. Hij is als de dirigent van het orkest. Dat is zichtbaar aan zijn kleding en gedrag en attributen. Zijn pretentie dat hij paranormaal is komt er op neer dat hij de religieuze cultuur goed kent en weet hoe hij ermee om moet gaan om anderen te begeleiden. Hij bewaakt de religieuze cultuur en zet die naar zijn hand. Hij is de autoriteit op dat gebied. Zijn status is de hoogste in de religieuze gemeenschap. De autoriteit en status van religieuze leiders kan tot ongekeerde hoogte oplopen. Waar de gelovigen relatief passief zijn, is hij de actieve figuur in die cultuur, de figuur met het initiatief. Hij heeft interactie met de mensen, reageert op hun situatie, beslist voor hen en begeleidt hen.

Wat voor fantasiewereld biedt de religieuze leider de gelovige? Regressie laat de fantasie uitgaan van de kindertijd en creëert de ik-jij ouder-kind wereld van afhankelijkheid en gehoorzaamheid aan geboden en verboden. Uit deze ouderfiguren komen moeilijk bereikbare voorouderfiguren en goden – meestal in geheel of gedeeltelijk menselijke gestalte – voort: mensachtige wezens waarvan mensen afstammen en die voor de men-

¹ Van een godsdienstige mijding is sprake als een gelovige iets nalaat om godsdienstige redenen (noot van de redactie).

² Regressie treedt op als afweermechanisme bij de verwerking van emoties (noot van de redactie).

sen zorgen, hen alles geleerd hebben en die wonen in een ideale wereld waar de mensen na hun dood naar toe gaan.

De relatie met de goden

De goden zijn als het ware een sublimatie van de ouders. Of meer precies van de relatie met de ouders. Door het ontbreken van iedere narratieve structuur in de mythen wordt de gelovige gedwongen in contact te gaan met de goden. Mythen zijn meestal onbegrijpelijk, ze hebben onderling geen verband, je kunt ze niet onthouden. De goden zijn grammaticaal maar zelden derde persoon en ze zijn meestal geen helden in een samenhangend verhaal. De verhouding met de goden is een ik-jij verhouding. Er moet een relatie met hen worden gelegd. De goden zijn voor niemand object, en daarom wordt ermee gepraat en pas in tweede instantie erover (theologie). Aangezien dit hier om een voorstelling gaat, betekent dit dat de gelovige zich bindt aan cultuur en zich hecht aan het religieuze patroon op de meest hechte manier die hij als groepsdier kent, namelijk als aan een ander mens. Door die sterke hechting wordt de religieuze cultuur een vast deel van zijn identiteit.

De fantasiewereld die onder invloed van regressie gevormd wordt, bestaat in essentie uit positieve zaken en is een zuivere illusie. Maar we kennen ook negatieve religieuze voorstellingen, zoals bijvoorbeeld voorbeschikings-, zonde-, duivels- en hels- en apocalyptische voorstellingen. Deze negatieve godsdienstige voorstellingen zijn het resultaat van een rationalisatie van de in oorsprong positieve voorstellingen. Door deze rationalisatie, die in alle godsdiensten vergelijkbare patronen volgt, worden negatieve elementen toegevoegd aan de aanvankelijk positieve illusies waardoor het algehele beeld vertroebelt en vaak zelfs een morbide karakter krijgt.

Verklaring voor het kwaad

De oorspronkelijke positieve illusie is: Er zijn goden en daarop kunnen we vertrouwen want die zorgen goed voor ons. Dan volgt de rationele reactie van de gelovigen: als de goden zo goed voor ons zorgen, waar komt dan het kwaad vandaan?

Antwoord A: Het kwaad komt niet door de goden, maar door geesten en duivels. Daarmee worden duivels en geesten geponoord om het niet met de ervaring overeen-

komende oorspronkelijke religieuze beeld te ondersteunen en overeind te houden. De goedwillende goden blijven overeind.

De oplossing van dit probleem – het ‘bij’ poneren van een entiteit, duivels en geesten – is een uitbreiden van de voorstellingen. Dit is een voor de hand liggende oplossing en een versterking van religie want het poneren van entiteiten als goden is hoe religie de werkelijkheid ontkent. We kunnen ook zien dat deze negatieve voorstellingen tweederangs entiteiten zijn want duivels en geesten krijgen over het algemeen weinig verering.

Antwoord B: We doen niet genoeg om de goden tevreden te houden. We hebben de geboden niet uitgevoerd of we hebben de verboden overtreden en we zijn schuldig (zondig). We moeten ze meer geven dan we doen / we moeten iets goed maken. We moeten het mooiste geven wat we hebben. We moeten een mens geven. We moeten onze kinderen afstaan. In dit antwoord gaat de rationalisatie via je tegen jezelf keren. Hiermee kunnen goden een dubbel karakter krijgen van goedwillend en bloeddorstig tegelijk en ontstaat het begrip zonde.

Wat gebeurt er na de dood en wat kun je daaraan doen?

Een tweede voorbeeld van een oorspronkelijk zuiver positieve illusie is: de dood bestaat niet want er is een hemel en daar gaan alle gelovigen naartoe. Maar dan komt de rationele reactie van de gelovigen: Als wij in de hemel komen, waar gaan dan de slechte mensen, de ongelovigen naar toe? Antwoord: Die gaan naar de hel. Weer wordt er een entiteit ‘bij’ geponoord. Er moet immers wel een hel zijn anders is het positieve beeld van de hemel niet houdbaar. Zo ontstaat het negatieve beeld van een hel tegenover het positieve beeld van een hemel.

Dit rationalisatieprincipe kan zo doorgaan. Rationele vraag van gelovige: als slechte mensen naar de hel gaan, bestaat er dus zoiets als een hel. Dan kan ik er dus ook terecht komen. Kan ik er iets aan doen zodat ik niet in de hel kom?

Antwoord A: ja, je moet goede werken doen. Het oorspronkelijke positieve beeld van de hemel wordt afgezwakt tot: iedereen die religieus gezien goede dingen doet, gaat na zijn dood naar de hemel. Rationele vraag: zijn er dan ook slechte dingen die je kunt doen waardoor

je niet naar de hemel gaat? Antwoord: jazer. Bepaalde dingen zijn zo slecht dat je, als je ze doet, niet naar de hemel gaat. Ook zo ontstaat het beeld van zonde/onreinheid.

Antwoord B: nee, je kunt niets doen, de goden hebben al van te voren bepaald wie er wel en niet in de hemel komen (predestinatie). Met de predestinatie verandert het oorspronkelijke positieve beeld van een hemel in een zeer negatief beeld van eeuwige onontkoombare verdoemenis.

Deze negatieve voorstellingen kunnen gelovigen ook gebruiken in hun gelovige introspectie om angst, depressie en wanen een plaats te geven. Helsvoorstellingen kunnen in een machts spel gebruikt worden om mensen angst aan te jagen en bepaald gedrag af te dwingen.

Ontkenning van de werkelijkheid

Binnen het kader van de illusie worden zo rationele wegen gevonden om de illusie overeind te houden ten koste van het positieve karakter ervan. Duidelijk blijkt hier dat niet het positieve karakter het belangrijkste aspect van religieuze voorstellingen is, maar de ontkenning van de werkelijkheid. Het zijn gecorrumpeerde illusies. Door de 'bij' ponering breiden de religieuze voorstellingen zich uit, maar dat doen ze niet in een narratief kader, maar in een rationalisatiepatroon dat geen verhaalstructuur heeft. Godsdiensten hebben vaak verschillende van deze rationalisaties tegelijk.

Rituelen en de rol van het offer

De bij de kindersituatie behorende geboden en verboden worden tot rituelen en mijdingen. De cultus wordt door de goden ingesteld en is dus een gebod voor de gelovigen. In het individuele en gezamenlijke ritueel worden de goden bedankt voor hun goede zorgen en geprezen, in aanbiddingen, vereringen, dankgebeden en lofzangen. Men vraagt iets van de goden en er wordt de goden van alles aangeboden: het offer. Het offer is, als vrijwel alom tegenwoordig rituele handeling, de handelingsparallel van het gebed. Net als in het gebed voert de religieuze cultuur ook hier weer de ik-jij relatie op, en nu door het geven van iets. Dat is de belangrijke rol van het offer in de religieuze cultuur.

Maar het offer is een verschijnsel waarin verschillende zaken bij elkaar komen.

Men kan offeren door zichzelf iets te ontnemen (je tegen jezelf keren) en men kan offeren om er iets voor terug te krijgen; *do ut des*¹. Hier wordt de realiteit van de godenwereld 'afgedwongen' met een schijnbare manipulatie, passend bij de regressieve kindersituatie.

De negatieve voorstellingen verbreden de mogelijkheden van rituelen aanzienlijk. De positieve goden kunnen niets agressieus van de gelovigen vragen, maar minder positieve voorstellingen openen de weg voor rituelen die dat wel doen en die kunnen dienen ter afreagering van ongewenste gevoelens. De ambivalente goden-, duivel- en geestenvoorstellingen leggen de basis voor negatieve handelingen zoals het doden van levende wezens. Combineren we dit met het offer, dan krijgen we een andere vorm van het offer. Het slachtoffer is een gave

aan de goden waarbij de gave gegeven wordt door het te doden. Daarbij wordt vaak veel agressie gebruikt (afreageren).

Binnen het ritueel kunnen gelovigen zich groepsmatig afreageren door personen van connecties met de duivel of bezetenheid door geesten te beschuldigen en over te gaan tot exorcisme of te verjagen uit de gemeenschap (demonisering) (excommunicatie), te vernederen, te discrimineren of te doden (zondebok). Hierbij staan vaak de goden niet meer centraal, maar worden slechts te hulp geroepen in een strijd tegen het kwade. Deze voorstellingen kunnen ook gebruikt worden om de buitenwereld zwart te maken en zich daar op af te reageren (verschuiving).

Mijdingen: je tegen jezelf keren

Mijdingen zijn verreweg het interessantste deel van religie omdat ze op het eerste gezicht zo onbegrijpelijk zijn. Je zou verwachten dat de goden de gelovigen zouden accepteren zoals ze zijn, en van hen slechts zouden vragen dat ze goed voor zichzelf zorgen en aardig zijn voor elkaar. De goden blijken echter vooral te willen dat de gelovigen zich allerlei beperkingen opleggen en afzien van allerlei genietingen (je tegen jezelf keren). Een deel van de mijdingen draagt een willekeurig karakter en lijkt te ontstaan door verschuiving van een oorspronkelijke mijding. Uit bijvoorbeeld niet eten komt voort geen schaaldieren eten (Joodse religie). Uit niet naar de dokter gaan komt voort geen bloedtransfusies of inenting accepteren (Jehova's en orthodoxe christenen). Overtreding van het verbod is de mijdingsparallel van de handelingen bidden en offer. Omdat mijdingen, anders dan handelingen, langdurig kunnen zijn is de ik-jij beleving door mijdingen voortdurend aanwezig, maar het sterkst op het moment van overtreding. De beleving wordt ervaren in de vorm van angst.

Negatieve voorstellingen geven de mijdingen nog een bredere reikwijdte. Bepaalde gedragingen of situaties worden voorgesteld als de goden onwelgevallig en die moeten vermeden worden om niet door de goden bestraft te worden. Soms lijkt een mijding daardoor meer op een handeling dan op een onthouding. Als je goden je niet accepteren als je niet besneden bent, dan moet je overgaan

¹ Latijn: Ik geef opdat jij geeft (noot van de redactie).

tot lichaamsmutilatie (jodendom/ islam mannen). Als je je haar niet mag tonen aan andere mannen dan die van je gezin, dan draag je een hoofddoek (islam vrouw). Daarmee gehoorzaam je aan het verbod, maar stel je ook in sociale zin een daad voor leden en niet leden van de religieuze gemeenschap. Dat wordt nog sterker als de mijding bepaalde verregaande gevolgen voor anderen heeft. Als je geen inenting neemt tegen besmettelijke ziektes (orthodoxie) betekent dat gevaar voor vele anderen. Als je een gelofte van armoede aflegt heeft dat als gevolg dat anderen voor jou moeten zorgen. Omdat de gevolgen van de mijding groter zijn voor de anderen dan voor jou en jij de beslissing neemt is het actieve karakter sterk en wordt de mijding pas in tweede instantie een zelfontzegging en is in eerste instantie een zelfgerichte daad tegen de anderen en wordt dus het tegenovergestelde van de oorspronkelijke mijding. Hier overvleugelt reactievorming het je tegen jezelf keren en eindigt in manipulatie. Dit deel van religie is overwegend negatief en misschien wel daarom meestal onbewust en de door de gelovigen zelf gegeven motivatie van mijdingen is vaak weer een rationalisatie.

Geloven is goed (voor je)!

Reactievorming zien we het best in het ongenueanceerd positieve beeld dat gelovige mensen hebben over zichzelf en hun geloof (zie boven) en dat merkwaardigerwijze ook door niet-gelovigen vaak gehuldigd wordt. Godsdienstige mensen geloven echt dat hun religie goed is voor de mens, dat de mens er beter van wordt als hij gelovig is, ja, ze beschouwen het als een laakbaar iets als iemand niet gelooft. We zien het ook in het beeld dat naar buiten toe gegeven wordt van religie. De propaganda die religies voor zichzelf maken is pijnlijk bezijden de waarheid: de godsdienst van de liefde, van de wijsheid, van de vrede, de eeuwige wet. Die propaganda is allemaal niet alleen onjuist, maar als je goed kijkt is de waarheid het tegengestelde van wat er gepretendeerd wordt. We zien het ook in het wijdverspreide idee dat religie en ethiek met elkaar samenvallen.

Identificatie met de reli-cultuur

Religieuze cultuur geeft de mens op deze wijze een puur culturele identiteit. De religieuze waarheidspretentie van de voorstellingen en de effectiviteitspretentie van de handelingen en mijdingen betekenen in feite dat cultuur erkend wordt als uiteindelijke enige werkelijkheid ten koste van de waarneembare alledaagse werkelijkheid, en de gelovige identificeert zich daarmee. Die identificatie van gelovigen met religieuze cultuur kan erg sterk worden door de ik-jij relatie, die voortdurend gevoed wordt door de religie-interne frustratie en sociaal bevestigd door de religieuze leider en de leden van de religieuze gemeenschap en materieel door allerlei materiële cultuur. Omdat religieuze cultuur tevens de bindende factor is binnen de gemeenschap geeft die ook een sterke eigen puur culturele identiteit

aan de gemeenschap. Die vormt een soort sjibbolet¹: je merkt eraan of iemand erbij hoort of niet.

De culturele elementen bieden tastbaarheid, duurzaamheid en stabiliteit aan de gelovige. De teksten, gebouwen, beelden, mythen, kleding, afbeeldingen, rituele kalenders, eet-, huwelijks- en rolpatronen bevestigen de voorstellingen en geven de gelovige iets om zich aan vast te houden. De duurzaamheid van cultuur zorgt er voor dat religie goed en snel kan worden overgedragen van de ene op de andere persoon en van de ene op de andere generatie.

Cultuur gaat mede over gevoelens en heeft niet zelden een emotionele lading. En zoals taal er is om te communiceren, zo is religie er om menselijke ervaring te structureren. Het doel van religieuze cultuur is de frustratie van mensen te kanaliseren in ontkenning, onderdrukking en afreageren van de veelal vervreemde gevoelens. Ze doet dit door het toekennen van die culturele identiteit.

In het fantasiemoment is de religieuze cultuur de uiting van gevoelens en ervaringen van een bepaalde religieuze gemeenschap. Eenmaal uitgekristalliseerd in materiële en niet-materiële cultuur, werkt ze door het afreageren en kanaliseren van ongewenste gevoelens, en door het (telkens weer) oproepen van gewenste gevoelens door associatie en conditionering. Dit zijn de aantrekkelijke, bewuste, maar vervreemde religieuze gevoelens die we in A en B genoemd hebben: gevoelens van veiligheid, van horen bij een groep, van ontspanning, van absolute vrijheid en onkwetsbaarheid.

Dit culturele kader biedt de gelovige ook de mogelijkheid tot een specifieke, versimpelde interpretatie van de grote vragen van het leven, maar ook van de werkelijkheid van alledag. Je kunt, als je dochter langdurig te weinig eet en zich terugtrekt, zeggen: ze heeft misschien anorexia. Ik maak me zorgen. Je kunt ook zeggen: mijn dochter is heel gelovig. Ze ziet af van alle wereldse pleziertjes, ze vast voortdurend en ze is alleen nog maar met haar geloof bezig. Ik ben trots op haar. Het is de interpretatie die hier de gevoelens en de gedragingen stuurt.

Zo biedt cultuur een mogelijkheid om te gaan met frustratie door de gevoelens en ervaringen te kanaliseren aan de hand van een puur culturele identiteit. De mensen hechten zich aan die identiteit en doen daarmee gedeeltelijk afstand van hun eigen individuele belang, beleving en gevoelens. Religieuze mensen worden geconditioneerd op de religieuze voorstellingen, handelingen en onthoudingen. Ze zijn gehecht aan hun goden, ze houden van religieuze handelingen en zijn verknocht aan de verboden met bijbehorende straf.

De religieuze cultuur en de buitenwereld

Maar religieuze cultuur is een medaille met twee kanten. Voor de mensen die niet tot de religieuze gemeenschap behoren, is die religieuze cultuur minder aantrekkelijk. Diezelfde cultuur roept bij hen namelijk juist het tegendeel

¹ Een uitspraak die laat merken dat men al of niet tot een bepaalde groep behoort (noot van de redactie).

op van de gevoelens van de leden van de religieuze gemeenschap: gevoelens van weerzin, van onbegrip, van buitengesloten zijn, van onveiligheid, van angst. (Deze gevoelens mogen in het openbaar niet geuit worden en vinden vaak een uitweg in humor.)

Religieuze cultuur is daardoor weliswaar een bindende factor binnen de individuele persoon en in de religieuze gemeenschap maar ook een scheidende factor tussen de religieuze gemeenschap en rest van de samenleving. De vaak zo hevig gekoesterde identiteit van gelovige en gemeenschap is voor de buitenstaander een overbodige identiteit, want hij is nergens op gebaseerd. Het is voor hen een sta-in-de-weg die zorgt voor problemen in het contact met zowel individuele gelovigen als met de religieuze gemeenschappen. Die identiteit is ook een symbool van de machtsvorming door die gemeenschap ten koste van de andere leden van de samenleving. Kortom een obstakel in het samenleven, de samenwerking en de communicatie en soms zelfs een bedreiging.

Cultuurimperialisme

Religieuze cultuur is namelijk weliswaar relatief statisch, maar staat niet stil. Religieuze gemeenschappen hebben de neiging om hun macht te vergroten en dat doen ze door hun invloed op de rest van de cultuur van de samenleving uit te breiden (cultuurimperialisme), te weten door die algemene cultuuruitingen tegen te werken (exclusivisme) of door ze te incorporeren en voor zichzelf op te eisen (inclusivisme). De religieuze cultuur is daarbij het middel. De algemene cultuur van de samenleving vormt het strijdperk en het front is voortdurend in beweging.

Een voorbeeld van cultuurimperialisme, dat bewust en onbewust plaatsvindt, is de invloed van religie op taal, maar we kunnen hier ook denken aan naamgeving, het onderwijs, de wetenschappen, de architectuur, de kunst, de rechtspraak enzovoort. Sommige religieuze gemeenschappen doordrenken de algemene spreektaal met specifieke religieuze termen uit hun eigen cultuur, pretenderen dat die niet anders gezegd kunnen worden dan op hun eigen gelovige manier. Ze beïnvloeden het idioom van een taal. Sommige religies gebruiken daarbij zelfs een vreemde taal en verwachten dat de woorden in die taal worden overgenomen. Op den duur kunnen ook constructies uit die vreemde taal letterlijk overgenomen worden, zodat zelfs de grammatica van de algemene spreektaal beïnvloed wordt.

In het algemeen gaat cultuurimperialisme zo. Religieuze gemeenschappen nemen aanstoot aan voorstellingen en gedragingen in de samenleving als in strijd met hun eigen waarden en maken die voorstellingen en gedragingen en de daarbij betrokken plaatsen, tijden, woorden en attributen beladen voor de andere leden van de samenleving, om er vervolgens hun eigen religieuze cultuur voor in de plaats te zetten. Bepaalde exposities mogen niet gehouden worden omdat leden van de re-

ligieuze gemeenschap er aanstoot aan nemen, bepaalde afbeeldingen mogen niet getoond worden, bepaalde woorden mogen niet gezegd worden, bepaalde boeken mogen niet gepubliceerd worden, bepaalde voorstellingen en films niet vertoond.

Religieuze kleding moet ook gedragen kunnen worden in officiële functies, gebedsruimtes en speciaal voedsel moeten ook in openbare gebouwen beschikbaar worden gesteld, feestdagen van de religieuze gemeenschap moeten landelijke vrije dagen worden, andere religies moeten afgeschaft worden, de gangbare manier van groeten is niet goed en dergelijke. Op grond van de zelfgekozen

waarden probeert de religieuze gemeenschap ten koste van de waarden van de samenleving haar invloed uit te breiden door de eigen religieuze cultuur naar voren te schuiven.

Die machtsstrijd richt zich natuurlijk ook op de religieuze cultuur van andere religieuze gemeenschappen. Machtige religieuze gemeenschappen trachten ofwel andere religieuze culturen zoveel mogelijk te verdringen en uiteindelijk verboden te laten worden (zie ontstaansgeschiedenis van de islam). Of ze leggen beslag op niet eigen religieuze cultuur als uitingen van hun eigen religie en trachten deze cultuurvorm volledig te integreren in hun eigen patroon, er een nieuwe redactie aan te geven en daarmee naar hun hand te zetten. (zie de ontstaansgeschiedenis van het hindoeïsme). Ze leggen dan beslag op de goden als een vorm van hun eigen goden, op de rituelen als een vorm van hun eigen rituelen enzovoort, en concluderen dat er geen verschil is.

Dit cultuurimperialisme is altijd impliciet. Wat niet wil zeggen dat er nergens over gepraat wordt. De discussie gaat dan echter over algemeen in de samenleving geaccepteerde waarden zoals bij ons gelijkheid, vrijheid van meningsuiting en van godsdienst en niet discrimineren, maar waar het in feite over gaat is macht; invloed op de openbare ruimte, de kalender en de waarden van de maatschappij. Daardoor richten de negatieve gevoelens en emoties van de buitenstaanders zich vaak op de religieuze cultuur, op de heiligdommen, op de culturele manifestaties van een religieuze gemeenschap omdat ze die zien als ongewenst.

Kort samengevat:

Zo ontstaat door voortdurende toevoeging van frustratie en door individuele en gezamenlijke crisisreacties met behulp van taal, creativiteit en rationaliteit een specifiek cultuurpatroon waardoor met behulp van de ik-jij verhouding een sterke hechting ontstaat aan culturele voorstellingen en gedragingen. Dit patroon structureert de ervaring, vervreemdt de mens van zichzelf, tilt hem boven zichzelf uit en maakt hem weerbaarder in het omgaan met tegenslag.

Het verleden niet verwoken

door **Anton van Hooff**

Daar had je het weer: een opiniemaker die ervoor pleit een pijnlijk verleden te vernietigen. In dit geval was het de NRC-redacteur Thijs Niemantsverdriet die 12/12 ervoor pleitte de Coentunnel de naam van De Kom te geven, omdat die zo'n indrukwekkend boek over het slavernijverleden van Suriname heeft geschreven.¹

Geen damnatio memoriae

Niets is echter zo schadelijk voor het historisch besef als het delgen van het verleden door monumenten te slopen en namen te veranderen. De praktijk is een erfenis van het Romeinse verleden. Slechte keizers zoals Nero, Domitianus en Commodus ondergingen na hun dood de *damnatio memoriae*, vervloeking van de herinnering. Hun beelden werden vernietigd, hun namen uit inscripties gekapt.

Overigens besloot de gemeenteraad van Hoorn kort na de verschijning van Niemantsverdriets stuk het standbeeld van stadgenoot Coen toch maar niet te verwijderen. Voorlopig is men tevreden met de relativerende regel in de verklarende plaquette op het beeld: 'Onomstreden is het beeld niet. Volgens critici verdient Coens gewelddadige handelspolitiek in de Indische archipel geen eerbetoon.' Dat is wel erg slap, dat moet beter kunnen.

Context aanbrengen

Hoe dan wel, zag ik mei 2023 in Heidenheim, geboorteplaats van Erwin Rommel – ik berichtte daarover al in het juninummer. Veteranen van het Afrikakorps hebben daar in de jaren vijftig een monument voor de hun geliefde Generalfeldmarschall geplaatst, met een reliëfkaart van Noord-Afrika tot Tobroek – niet El Alamein! In haar verlegenheid heeft de gemeente, inmiddels progressief bestuurd, een kunstenaar de opdracht gegeven het gedrocht te relativeren. Hij heeft een plastiek van een eenbenige oorlogsinvalide ervoor geplaatst. Die werpt zijn schaduw over het verheerlijkende gedenkteken.

Zo kan men in Hoorn afgeslachte Bandanezen aan de voet van Coens beeld leggen. Dan zal Thierry Baudet het wel laten bloemen ernaast te leggen.

Ben ik een onverbiddelijke berijder van een stokpaard? Al eerder pleitte ik in ons lijfblad voor het aanbrengen van krachtige visuele context bij gewraakte monumenten, dus heel iets anders dan onnozele bordjes.²

Bewustzijnsverdieping

Als mijn idee voor het toetakelen van Coen wordt gevolgd, leidt het tot verdieping van historisch bewustzijn op drie niveaus: in de eerste plaats: waarom ervaart deze tijd weerzin bij zo'n ereteken? In de tweede plaats dringt zich de vraag op: hoe kon een vroegere generatie ertoe komen een man te eren, die omwille van het monopolie op muskaatnoten een massamoord pleegde? (Indertijd waren er trouwens al protesterende stemmen). En nog een derde stap terug in het verleden: wat verklaart Coens misdaad en het billijken ervan door de Verenigde Oost-Indische Compagnie?

Geen spijtbetuigingen

Verklaarbaar is die houding wel, evenals zoveel onrecht uit het verleden, maar het Franse gezegde 'expliquer, c'est excuser' (verklaren is verontschuldigen) gaat niet op. Wij hebben recht op ons eigen morele oordeel.

Maar wij - d.w.z. het erfelijk staatshoofd of een minister - hoeven dan ook weer niet spijt te

¹ Toevallig had ik dat veel geprezen boek *Wij slaven van Suriname* enkele maanden geleden maar eens gelezen. Het eerste stuk biedt de verwachte aanklacht tegen al het onrecht dat mensen onder de Nederlandse vlag is aangedaan. De tweede helft van het boek is evenwel een onleesbare opsomming van voorstellen om het Suriname van zijn tijd er economisch bovenop te helpen.

² 'Beelden niet delgen, maar omvormen', De Vrijdenker 51.9 (november 2020)29-30.

Hier hebben we – onbedoeld – drie historische dimensies: allereerst is er de Latijnse tekst die Mussolini eert omdat hij het mausoleum van Augustus een waardige omgeving heeft bezorgd. Vervolgens zien we dat het post-fascistische Italië de naam van de Duce met cement heeft weggesmeerd. Vervolgens heeft een modern Italië de zaak lekker op zijn beloop gelaten (eigen opname). Tegenwoordig is 'Mussolini' weer zichtbaar: een vierde dimensie, maar van welke betekenis?

Rainer Jooß plaatst zijn plastiek van de oorlogsinvalide vóór het Rommelmonument

Jan Pieterszoon Coen staat sinds 1893 op de markt van Hoorn (Wikipedia)

betuigen voor wat voorvaderen hebben misdaan. We maken tegenwoordig een vreemde excuuscultus mee, die voortkomt uit een oudtestamenteisch schuldbesef dat de zonden der vaderen neerkomen op de kinderen. ‘Wij’ zijn toch niet verantwoordelijk voor de oorlogsmisdaden van Nederlandse militairen tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd, wel?

Belachelijk maken?

Terug naar omstreden monumenten. In 1997 stond ik bovenop de resten van een kolossale Lenin in het Letse provinciestadje Balvi. Een vermakelijk YouTube-filmpje (Dismantling of the Lenin Monument Balvi) laat zien met hoeveel overgave en hoe het geval in 1991, dus bij direct na de herwonnen vrijheid, werd ontmanteld. De steenblokken zullen ondertussen wel zijn vergruisd. Achteraf was het beter geweest er een klimrots voor kinderen van te maken. Dat is een vorm van ridiculiseren, zoals dat in Polen, Litouwen en Estland is toegepast. Daar zijn de Lenins, Stalins en heroïsche werkers op één plaats bij elkaar gebracht, het effect is hilarisch.

Maar misschien moet het toch maar bloedserius blijven: lijken van Oekraïners, slachtoffers van Stalins Holodomor van 1932/1933, aan de voet van de man die met Hitler en Mao strijdt om de titel ‘grootste masamoordenaar van de twintigste eeuw’.

Tegen verwoking

Hoe vaak wordt bij de inwijding van een monument niet gezegd ‘opdat wij niet vergeten’? Het verwijderen van ongewenste gedenktekens is echter een verfoeilijk wissen van het collectieve geheugen en het staat het vrije denken in de weg. Het is de politiek van het *Ministerie van de Waarheid* in Orwells 1984, dat telkens het verleden zo herschrijft dat de Partij altijd gelijk blijkt te hebben gehad. De nachtmerrie dreigt helaas werkelijkheid te worden: een oordeel wordt opgelegd. Ik heb er nu een uitdrukking voor: het is **verwoking** van het verleden.

In een bronzen stichtingsdecreet voor een heiligdom van Mithras is de naam Commodus driftig weggekrast (eigen opname in het Landesmuseum Karintheë in Klagenfurt)

Kerkhof van Sovjet Beelden, Tallinn

Grūto Parkas, Litouwen

De auteur op Lenins sokkel te Balvi, Letland januari 1997 (eerder geplaatst in *De Vrijdenker* 2017-03 p. 28)

Feldman, Deborah - *Onorthodox*

De Geus, 332 pagina's
door **Enno Nuy**

De joodse schrijfster Deborah Feldman kwam ik recent tegen in een krantenartikel bij de verschijning van haar jongste boek *Judenfetisch*. Ik besloot haar eerdere publicaties onmiddellijk aan te schaffen, te beginnen bij deze eerste roman waarin zij beschrijft hoe ze tot haar besluit komt om op haar 23ste uit haar chassidische sekte te stappen. Al in de eerste dertig pagina's van dit boek leer ik dat werkelijk alle aspecten van het gewone dagelijkse leven in een orthodox Joods gezin zijn vastgelegd in wetten, regels, voorschriften, geboden en verboden. Waanzinnig beklemmend. Westerse kranten, een radio en tv zijn taboe. Zoals nog oneindig veel meer taboe blijkt te zijn. De vrouwen moeten vanaf een zekere leeftijd niet alleen een pruik dragen, ze moeten ook hun eigen haar afscheren. En niet-Joodse boeken zijn taboe om van dito voedsel maar te zwijgen. En Engels praten is al evenzeer taboe, een onreine taal! Als Joodse mannen op straat een vrouw tegenkomen keren ze hun hoofd demonstratief de andere kant op.

“De oorzaak van de Holocaust was assimilatie. Als we proberen ons onder de rest van de bevolking te mengen, straft God ons voor ons verraad”, oreert een lerares. Deborah Feldman peinst: “Ik denk dat de chassieden van Satmar zich voornamelijk op zo’n specifieke, opvallende manier kleden om zowel de mensen van binnen als die van buiten de gemeenschap eraan te herinneren dat er een enorme kloof tussen onze twee werelden gaat”.

Je vraagt je in gemoede af hoe het mogelijk is dat mensen vrijwillig een zo volkomen en zwaar gereguleerd leven leiden. Er is sprake van een totaal gebrek aan privacy. Overal en altijd die spiedende God die in de gaten houdt of je je wel gedraagt! Of de echtgenoot die zijn eigen vrouw controleert en zijn kinderen. Ik ben geneigd te denken dat een minimum aan recalcitrantie genoeg is om hier snel afscheid van te nemen. Zoals ik zelf al snel op het gymnasium besloot dat mij door die priesters alleen maar volstekte nonsens werd verteld. Maar kennelijk is de groepsdruk in de chassidische wereld vele malen groter dan in een christelijke gemeenschap.

En niet alleen seculiere lectuur is verboden, er zijn ook talloze Jiddische geschriften die niet gelezen mogen worden. En een vertaling in het Engels van de Talmoed is al helemaal taboe. Soms mag je niet naar joodse muziek luisteren noch nieuwe kleren dragen. Populaire muziek is volstrekt uit den boze. Het is dat de overheid Engelse les verplicht heeft gesteld, anders zouden de chassidische joden de taal van hun thuisland niet eens beheersen. Maar

vergis je niet: de schoolcensor mag naar hartenlust strepen in de Engelse teksten. Bizar en hemeltergend. Op school leren ze dat God Hitler heeft gestuurd om de joden te straffen voor hun verlichte denkbeelden. Nee, een gezonde samenleving kun je dit niet noemen.

Vrouwen zijn in deze gemeenschap een quantité négligeable en volstrekt ondergeschikt aan de mannen die zich, als het erop aankomt, en ogenschijnlijk zonder uitzondering gedragen als tiran. Als vrouwen op straat lopen en een Joodse man tegenkomen moeten ze de stoep verlaten. In de synagoge hebben ze hun eigen plaats, gescheiden van de mannen. De vrouwen worden hier simpelweg uitgehuwelijkt en ze moeten afstand doen van hun eigen haar. En u begrijpt het al: seks bestaat niet, er wordt niet over gepraat en het voltrekt zich uitsluitend in het duister. Het verslag van de bruiloft en vooral de huwelijksnacht en de nasleep daarvan is ronduit schokkend en voor de vrouw mensonterend. Kortom, in onze seculiere ogen is dit een afschuwelijke gemeenschap.

Deborah Feldman, foto van Marie Amrei, Wikipedia

Feldman behoort tot de chassidische joden die zich uitspreken voor de vernietiging van Israël, niemand immers kan zichzelf verlossen uit de ballingschap en we hebben maar te wachten tot het de Messias belooft naar de aarde te komen. Zionisme is een doodzonde en deze joden lezen dan ook een antizionistische bijbel.

Heel opmerkelijk is dat 9/11 geen enkele indruk maakt op de jonge Deborah terwijl haar opa nota bene een seculiere krant en zelfs een radio koopt om het nieuws te kunnen volgen! Ze vermeldt de gebeurtenis als een voorval, niet als een ramp die een hele natie lijkt te traumatiseren.

Terwijl ik deze geschiedenis lees, keer ik in gedachten terug naar mijn jongste reis naar New York, waar ik logeerde in een appartement in Brooklyn. Ik ergerde me aan de talloze chassidische Joodse mannen die ik er zag en vroeg me af waar die ergernis vandaan kwam. Dat was

geen duistere vorm van antisemitisme, maar wat dan wel? Het is alsof Deborah Feldman deze vraag nu voor mij beantwoordt. Hoe zij haar Joodse achtergrond ook mag beoordelen, voor mij is dit een volstrekt achterlijke wereld van mensen die zich alleen maar inspinnen om hun leven te leiden zoals het een godvrezende jood kennelijk betaamt. Hier lijken geen mensen rond te lopen die lid zijn van een internationale mensengemeenschap, geen mensen die zelf nadenken en zich bewust proberen te verhouden tot de hen omringende wereld, geen nieuwsgierige mensen. Enkel mensen die met hun rug naar de toekomst, met hun gezicht naar het verleden staan, die slechts kunnen leven naar regel, wet, voorschrift, gebod, verbod en tradities. Dit is een gemeenschap die in de achterliggende tweeduizend jaar geen stap vooruit heeft gezet. Hun geloof is zelfs niet bij machte hen te doen inzien dat ook een Palestijn net is als zichzelf: een ploeterende mens die gewoon in vrede wil leven op een eigen stukje grond. Chassidische joden lijken geen mensen van vlees en bloed, ze lijken fossielen.

Deborah Feldman blijkt een goed schrijfster. Haar relaas is hemeltergend, soms ronduit schokkend. Maar ze wordt nergens larmoyant. En ofschoon haar boek onvermijdelijk de bekrompen geest van haar omgeving laat zien, weet ze bijna als van nature te voorkomen dat dit boek een lange aanklacht is geworden. Dat zij al jong vragen stelt die haar leeftijdgenootjes kennelijk geen onrust bezorgen is opmerkelijk. Er zullen toch meer jonge chassidische joodse kinderen zijn die hun familie- en sekte-omgeving als benauwend ervaren. Vermoedelijk speelt hier een grote rol dat haar vader geestelijk beperkt en een dronkenlap was terwijl haar moeder het jonge gezin wegens gekte in de steek liet. Pas vlak voor haar definitieve vertrek uit de sekte zal Deborah ervaren wat er werkelijk aan de hand was met haar moeder. Ook zo'n geschiedenis die uit angst voor reputatieverlies nooit zou worden prijsgegeven in de wereld van de chassidische joden.

Onwillekeurig moest ik geregeld denken aan Anne Frank, ook een jonge joodse die gevangen zat. Zij hoefde zich niet te ontworstelen aan een beklemmende omgeving maar schulde tegen het niets ontziend geweld van de bruinhemden. Zowel Anne Frank als Deborah Feldman schreven over wat hen verwonderde in hun nog jonge leven, beiden droomden ze van vrijheid ooit eens, verlangden ze naar al het moois dat besloten moest liggen in dat ene woord: de toekomst. Hun joodse geschiedenis werd Anne Frank fataal, Deborah Feldman wist zich eraan te onttrekken. Haar joodse cultuur heeft ze niet afgelegd, hoe zou je dat ook kunnen doen? Maar het geloof heeft ze vaarwel kunnen zeggen. Omdat ze net wel bleek te beschikken over dat kleine beetje nieuwsgierigheid waardoor je gaat bevragen wat je ervaart, zeker als het je beklemmt.

Zo ontstond dit buitengewoon beklemmende *Onorthodox*. Knap en gevoelvol geschreven door een jonge schrijfster waar we nog vaker van zullen horen. Zeker ook gezien de positie die Feldman zoekt in het helaas zo actuele conflict tussen Israël en de Palestijnen en dan met name in de rol die Duitsland in dit opzicht speelt.

Deze geschiedenis werd adequaat vertaald door Patricia Piolon. Al heel snel kom ik kennelijk joodse of jiddische woorden tegen, meestal cursief afgedrukt maar die worden nergens vertaald of toegelicht. Zoals 'zeide' of 'bobe'. En wat is een jesjieve, had hier werkelijk geen voetnoot aan besteed kunnen worden? Wat is een 'koheen'? Een 'kreplech'? Een 'krepele'? Een 'rebbe'sen'? En 'charouses'? 'Maror'? 'Seider'? 'Kittel'? Kidoesj, jortsait, sjtossiem, sjtreimel, midrasj, kollel, sjjeer, sfroem, jichoed, sjidoech, gaboem, sjpitsel, ferfroemt, kallamejdele, rekel, lechajiem, mikwe, tsietsiet, esreg, sjviger, mesader kidoesjen, challe, tefilin, sjeva brachot, sjidoer, en zo voort. Pas op pagina 273 wordt het woord 'simcha' opeens in een voetnoot vertaald! Onbegrijpelijk!

De dageraad van het blad *De Dageraad*

door **Adrien Henri Gerhard**
gedigitaliseerd door, en met voor- en
nawoord en noten van, **René van Elst**

Voorwoord RvE

Bij het 50-jarig jubileum van onze vereniging, toen nog De Dageraad geheten, in 1906, werd een boek uitgegeven met de titel *De Dageraad, geschiedenis, herinneringen en beschouwingen – 1856-1906*, met bijdragen en gelukwensen van vele auteurs en sympathisanten uit binnen- en buitenland.

De eerste 56 pagina's zijn gewijd aan een beknopt historisch overzicht van de vijftig verstreken jaren door A.H. Gerhard. Hieronder vindt u een gedeelte daarvan dat betrekking heeft op de totstandkoming van ons tijdschrift, voorafgaand aan de stichting van de vereniging zelf. Het grootste deel is de tekst van de prospectus voor de werving van abonnees.

Kritiek op den bijbel en geloofsartikelen is (...) een gevaarlijke zaak met verreikende consequenties. Wie eenmaal dien weg is betreden, loopt gevaar al verder te komen, en duizenden mogen willekeurig ergens blijven stilstaan, enkelen eindigen met alle kerkgeloof te verzaken. Een der oudste blijken daarvan was de stichting der onafhankelijke Vrijmetselaarsloge Post Nubila Lux¹ (mede ook om den uit de Hoofdloge uitgesloten Joden een wijkplaats te verleen). Zij begon in 1851 onder Dr. Polak², doch tot eenigen verstrekkenden invloed kwam deze loge niet.

Daar verscheen in 1854 een boek, dat een voor dien tijd snellen en verbazenden opgang maakte: "Licht en Schaduwbeelden," welks schrijver eerst na diens dood in 1864 bekend werd: Dr. Fr. Junghuhn³, een buitengewoon geëerd natuurkundige, die in de wetenschappelijke wereld den eernaam droeg van den Humboldt van Java.

Dit boek bevat in allegorischen vorm de uiteenzetting van de voornaamste levens- en wereldbeschouwingen met een geweldig scherpe critiek op de Christelijke leer in 't bijzonder, op alle secteleer in het algemeen. Vier broers, Nacht, Dag, Morgenrood en Avondrood, reizen op Java, houden gesprekken met elkander, waarin ieder der broeders een eigen levensleer uiteenzet. De eerste vertegenwoordigt het orthodox christelijk geloof; Avondrood is de pantheïst: hij ziet in de wereld slechts het Albewustzijn, de Wereldziel, God, die zich in alles openbaart, of liever alles is God; de stof is niets dan een verschijningsvorm dier Wereldziel en wat wij dingen noemen, zijn slechts sommen van eigenschappen. Morgenrood is de man van "Kracht en Stof zijn één" als Büchner, wiens boek pas verschenen was⁴. Voor hem is de stof wezenlijk en de in haar wonende kracht haar onafscheidelijke eigenschap: alle leven, denken, voelen, lijden is slechts beweging dier stof, verplaatsing, samenbotsing of verwijdering harer kleinste, ondeelbare deeltjes, atomen. De beide laatsten zijn dus de eigenlijke a-theïsten = God-loozen, die dus niet het bestaan van een afzonderlijk Hoogste Wezen of God aannemen. Dag, de schrijver zelf, is deïst, d.w.z. iemand, die wel een zelfstandige Goddelijke kracht in de natuur aanneemt, welke alles naar eeuwig werkende onveranderlijke wetten bestuurt, maar die elken geopenbaarden godsdienst verwerpt.

Hij noemt zijn leer den natuurlijke godsdienst en zedeleer en zich zelf een "rechtzinnig geloovige". Die leer wordt ontwikkeld in 25 hoofdstellingen, waarvan de voornaamste deze is: "Wij gelooven aan een onzichtbaren, grooten en redelijken geest in de natuur, en noemen dien God".

De eenige kennisbron is de natuur, de eenige middelen om uit die bron te putten, zijn onze vijf zintuigen. Langs logischen weg komt Dag tot verwerping van alle bijzondere openbaring, van de goddelijkheid van

Jezus, van het leerstuk der Verlossing, van een willekeurig ingrijpende Voorzienigheid, van het heilig gezag van den bijbel, van eenig kerkgeloof. In bitter scherpe woorden hekelt hij elke poging om de Javanen, om wie ook, tot Christenen te bekeeren, gelijk meermalen na hem de bekeeringswoede der eigengerechtigde Christenen zou gebrandmerkt worden.

In de voorafgaande jaren waren soortgelijke denkbeelden al wel in kleinen kring, in geleerde geschriften verkondigd, voor het éérst werden zij thans op de publieke markt gebracht. En de uitwerking?

Het werk verscheen in afleveringen, maar na de eerste dorst de uitgever de voortzetting niet aan en niemand dorst 't meer aan. Na lang zoeken vond Junghuhn Fr. Günt⁵ bereid, die daarmede een werk, van veel moed getuigende, op zich nam.

Op allerlei manieren is dezen 't leven bemoeilijkt, doch... de éérste aflevering moest worden herdrukt, toen de tweede verscheen, en in 1867 kon nog met succes een 5e druk worden opgelegd.⁶

Inmiddels moest Junghuhn weer naar Indië. Zijn aanvankelijk denkbeeld om nog meer afleveringen te laten verschijnen in den geest van zijn boek, liet hij varen voor 'n ander, de stichting van een "Maandschrift" onder anderer redactie doch door denzelfden geest beziel. Hij kwam in kennis met een club van mannen, voornamelijk uit Post Nubila Lux, die bereid waren het denkbeeld te verwezenlijken en de volgende, geheel door hem zelf gestelde, prospectus werd de wereld ingezonden.

"Een tiental vrienden⁷, die, bepaald beziel met een vast vertrouwenden blik gevestigd houden op een betere toekomst der maatschappij, op een grootere volmaking der menschheid, hebben zich sedert geruimen tijd onledig gehouden met het opsporen van de oorzaken der verkeerdheden, misbruiken en der ellende, welke in verschillende standen der hedendaagsche samenleving worden opgemerkt. Zij vermeenen deze oorzaken – den eigenlijken wortel van het kwaad – gevonden te hebben in de dwalingen der zoogenaamde Christelijke kerkgenootschappen of sekten, in de onwaarheid der geloofsstellingen, die meer en meer van de natuur zijn afgedwaald, die de kloof tusschen leerstelling en betrachtning verbreed en een valschen toestand in het leven geroepen hebben, waarin slechts een vroom uiterlijk in plaats van echte vroomheid, huichelarij in plaats van ware menschlievendheid en godsdienst gevonden wordt.

"Dweepers aan den eenen kant, die zich verbeelden werkelijk te gelooven hetgeen voor de gezonde rede ongeloofbaar, dat is, onbegrijpelijk is, en bedriegers aan den anderen kant, die wel degelijk een betere overtuiging hebben, maar uit baatzuchtige doeleinden misbruik maken van de godsdienstige behoeften hunner medemenschen, die zij aan hun leiband vasthouden; ziedaar twee hoofdbestanddeelen van onze tegenwoordige maatschappij, die hand aan hand met elkander gaan en overal, waar zij zich vertoonen, een

¹ Na de nevelen het licht.

² Mozes Salomon Polak (1801 - 1874), letterkundige/filosof/historicus/spiritist, schreef en vertaalde diverse boeken. Hij was eerst hoofdredacteur van het Handels- en Effectenblad en later van het Algemeen Nederlandsch Nieuws- en Advertentieblad.

³ Dr. Franz Wilhelm Junghuhn (1809-1864) was een Duitse arts, etnoloog, natuuronderzoeker en cartograaf in Nederlandse dienst, die zich in 1853 had aangesloten bij de loge.

⁴ Het materialistische natuurwetenschappelijke boek Kraft und Stoff van Prof. Dr. Ludwig Friedrich Büchner (fysioloog/arts/filosof, 1824-1899) werd in 1855 uitgegeven in Frankfurt am Main.

⁵ De vrijmetselaar Frans Christiaan Günt (1823-1855, drukker en uitgever te Amsterdam, vanaf 1863 voorzittend meester van Post Nubila Lux).

⁶ Ook een zesde en een zevende druk van het boek verschenen nog.

⁷ Zie hierover het Nawoord.

duistere schaduw – dat is, onverdraagzaamheid, godsdienstaat jegens verlichtere denkers – om zich verspreiden. Behalve de genoemden wordt een groot getal onverschilligen opgemerkt, die niet gelooven wat zij schijnen te gelooven, die den moed of den lust niet hebben, openlijk te bekennen, dat zij in hetgeen de Kerk hun als *credo* voorschrijft, volstrekt niet kunnen toestemmen, of wien het aan tijd, aan lust of aan de noodige gelegenheid ontbreekt, om zich met een grondig onderzoek naar "wat waar is" van het geloof onledig te houden. Deze onverschilligen vormen een derde hoofdbestanddeel der bevolking, waaruit echter allengs een vierde begint op te rijzen, dat zich wel is waar, tot nog toe slechts op enkele punten vertoont, maar die punten worden steeds talrijker, evenals dit het geval is met de sterren aan den hemel, wanneer deze door een betrokken lucht voor het oog verborgen waren gebleven, maar die, naarmate de wolken verdwijnen, spoedig in getal toenemen, totdat zij eindelijk ontelbaar zijn.

"Wij houden het er voor, dat het licht der waarheid niet altijd achter de wolken van vooroordeel en bijgeloof verborgen kan gehouden worden; dat die wolken eindelijk door de kracht der overtuiging moeten verdwijnen, en dat het licht zijn weldadig werkende stralen naar alle kanten zal moeten verspreiden. Hiervan overtuigd, zijn wij onderling overeengekomen, om door woord en schrift de dwaling, het bijgeloof en de bestaande kerkelijke misbruiken aan te toonen en te bestrijden, ten einde het ware, redelijke en natuurlijke geloof te helpen bevorderen.

"Wij zullen derhalve steeds het groote belang trachten aan te toonen, dat er in de studie der natuurlijke wetenschappen gelegen is. Dit zullen wij als een onzer voornaamste plichten beschouwen, omdat deze studie het krachtigste, ja, naar ons inzien het eenige middel is, om het bijgeloof uit te roeien en het misbruik, dat er van de lichtgeloovigheid van het volk gemaakt wordt, tegen te gaan. Wij zullen tevens aanbevelen, die geschriften, welke op een licht bevattelijke wijze zijn geschreven en behalve geschieden- en zedekundige opstellen, ook dergelijke bijdragen leveren, welke de strekking hebben om de kennis van de voorwerpen en de krachten in de natuur bij het volk te bevorderen, of waarin zal zijn aangetoond, dat Gods wijsheid en goedheid zich overal in de natuur openbaart, en dat de natuur de onuitputtelijke bron van alle waarheid, de eenige goddelijke openbaring is, waaruit de mensch alle gevolgtrekkingen kan afleiden, die geschikt zijn om zijn geest en hart te veredelen en zijn verstand te oefenen, te verlichten en te volmaken.

"Naar onze innige overtuiging is dit de eenige weg, die tot bereiking van het groote doel kan leiden, waarnaar de edelste en verlichtste harten in alle landen streven; de eenige weg om de veelvuldige verschijnselen van ellende, onzedelijkheid en misdaad uit de maatschappij te doen verdwijnen, en den grondslag, waarop het volksgeluk steunen moet, uit hechter en duurzamer bouwstoffen, dan de tot dusverre gebezigde, op te trekken. Dan zal het geluk en de vrede der wereld niet meer door iederen gelukzoeker, dweeper of bedrieger aan het wankelen kunnen gebracht worden, die de onkundige menigte door banbrieven of bullen schrik zoekt aan te jagen, of die in den naam van God

weigert aan de wereldlijke macht te gehoorzamen.

Indien iemand een schadelijken boom in zijn tuin heeft, die nadeelige dampen uitwasemt, of die de beste sappen uit den bodem opslurpt en verteert, en hij zich van dien boom ontdoen wil, dan moet hij niet slechts de takken er van afsnijden of den stam boven den wortel kappen – op dezen stam toch zullen nieuwe takken groeien, de tronk toch zal op nieuw weder opschieten – maar hij moet trachten, den wortel van den boom aan te tasten en dien uit te roeien.

Wij hebben ons vereenigd om, tot bereiking van dit doel, bijdragen te leveren, en verzoeken bij dezen alle welgezinde en verlichte mannen, alle menschevrienden, alle beminnaars der waarheid, om onze poging te ondersteunen met raad, schrift en daad. Wij zullen in den geest schrijven van een onlangs bij den uitgever dezes verschenen werk: getiteld: *Licht- en Schaduwbeelden uit de Binnenlanden van Java*, door Gebroeders Dag en Nacht, en hebben het door Broeder Dag aldaar medegedeelde Evangelie van den rechtzinnig geloovigen Mensch, over het algemeen, als richtsnoer daarbij aangenomen.

"De tijd is genaderd, dat de wolken zullen worden weggevaagd, die het licht tot nog toe verborgen hielden. Ja, de geest der verlichting is reeds ontwaakt in het gemoed van duizenden en duizenden onzer medemenschen. Die geest van ontwikkeling, van vooruitgang, van streven naar waarheid, komt niet van buiten, noch van boven; neen, van binnen uit ons binnenste moet die geest zich ontwikkelen, zich vergrooten, zich veredelen en door woord en schrift ook in de ziel van onze overige broeders worden opgewekt. De kiem daarvan ligt in ons allen!

"Wij zullen het zwaard der rede aangorden en slechts met dit zwaard strijden, slechts door de rede, de zuivere rede op te wekken, waar deze nog sluimert, zullen wij propaganda maken. Met persoonlijkheden laten wij ons niet in; wij wenschen niemand te kwetsen; wij willen slechts overtuigen, en daarom zullen wij ons beijveren, op de meest populaire, meest bevattelijke wijze te schrijven. En aangezien de partij van achteruitgang en obscurantisme alles aanwendt om de wrake grondslagen, waarop hun gebouw rust, te schragen, ten einde zich nog eenigen tijd staande te houden; aangezien deze partij geld noch offers ontziet, om door het verspreiden van dweepzieke tractaatjes aan het blind geloof van de onnoozele menigte een voortdurend voedsel te verschaffen en, zoo mogelijk, den geest van vooruitgang, van onderzoek geheel en al uit te dooven, de gezonde rede in slaap te sussen, hebben wij het voornemen opgevat om later, wanneer ons tijdschrift bij meer verlichten bijval en ondersteuning mocht hebben gevonden, een aantal exemplaren er van, of enkele daaruit ontleende en afzonderlijk afgedrukte artikelen, of andere geschriften, die voor het volk geschikt zijn, aan mingegeeden, die voorlichting noodig hebben en er naar streven, gratis of tegen een uiterst geringen prijs uit te deelen. Wij zullen steeds aan het beginsel getrouw blijven: "er moet niet worden afgebroken, zonder op vastere grondslagen weder op te bouwen", en zullen in onze eerste aflevering trachten aan te toonen, dat de bewering van velen onzer

tegenstanders, die het doen voorkomen alsof de rust en de orde in de maatschappij bedreigd zouden worden, wanneer de leerstellingen van den natuurlijken godsdienst en zedeleer ingang bij het volk mochten vinden, van allen grond ontbloot is.

"Zij die met ons overeenstemmen en vermeenen nuttige bijdragen ter bereiking van ons doel te kunnen leveren, worden verzocht, deze aan ons, onder het adres van den uitgever dezes, te willen opzenden: zij zullen ons welkom zijn en geplaast worden. Zij, die niet met ons overeenstemmen, maar overtuigd meenen te zijn, dat wij ons in een of ander opzicht hebben vergist, en dit met deugdelijke redenen kunnen en willen aantoonen, gelieven ons ingelijks hunne bijdragen te doen toekomen: wij staan er borg voor, dat zij met nauwlettendheid zullen geplaast worden. Wij zullen steeds toonen te zijn: onpartijdig, en niets meer te willen dan de waarheid, de zuivere, de onverminkte WAARHEID op te sporen, te leeren kennen en ook anderen te doen kennen. Op persoonlijke aanvallen en hatelijkheden echter van welken aard ook, zullen wij volstrekt niet letten of antwoorden. Wij wenschen over zaken, niet over personen te handelen.

Wij beschouwen de oprichting van een tijdschrift als het hier bedoelde als een behoefte van den tijd. Missen wij in ons vaderland niet geheel en al een orgaan, om verlichte denkbeelden over godsdienstige onderwerpen onderling te kunnen mededeelen? Wordt de zoogenaamd "vrije pers" niet door vrees voor schade (door een soort van schrikbewind, uitgeoefend door de mannen van de Kerk) zoodanig in bedwang gehouden, dat zelfs niet een enkel dagblad den moed heeft, ingezonden stukken in zijn kolommen op te nemen, bijaldien de denkbeelden, daarin ontwikkeld, niet volmaakt overeenstemmen met de geloofsstellingen der gevestigde kerk? En worden daarentegen niet orthodoxe leerredenen en mystieke tractaatjes, bij geheele zwermen, onophoudelijk onder het publiek uitgestrooid, dat, zodoende, belet wordt een andere dan de schaduwzijde van het licht te leeren kennen?!

Derhalve hebben wij – een tiental vrienden – besloten pogingen te doen tot de oprichting van dit tijdschrift als een orgaan voor ons en allen, die met onze denkbeelden overeenstemmen. Ten einde een fonds te verkrijgen, hebben wij den abonnementsprijs voor den eersten jaargang vooruitbetaald en elk f 15,— gestort. Wij verzoeken allen, die zich door den band van geestverwantschap tot ons getrokken voelen, zich ten deze met ons te willen vereenigen. Wij wenschen, dat dit getal groot moge zijn, want, "door vereende krachten worden kleine dingen groot."

Den 1en October 1855 verscheen de 1e aflevering van "De Dageraad" onder het motto "Magna est veritas et praevalerebit" (Machtig is de waarheid en ze zal zegevieren). Twaalf jaargangen verschenen achtereenvolgens tot het in 1867 wegens geldgebrek moest staken.

Nawoord RvE

In nummer 2022-07 van ons blad heb ik aandacht besteed aan de vraag wie de "tien vrienden" waren die ons blad op de wereld hebben gezet. Voor wie dat nummer niet heeft wil ik hier de namen, die successievelijk zijn opgespoord door verschillende auteurs, nog eens noemen, met kleine aanvullingen.

Rudolf Charles d'Ablaing van Giessenburg (R.C. Meijer, 1826-1904), de eerste voorzitter van De Dageraad, vrijmetselaar, uitgever en publicist, bevriend met Multatuli.

Hartog Isaac Berlin (1791-1872), penningmeester van De Dageraad, ook lid van genootschap Humaniteit. Hij publiceerde over staathuishoudkunde en pantheïsme.

Samuel Martinus Brakel (1795-1869), bestuurslid van De Dageraad, kantoorbediende.

Dr. Frans Christiaan Günt (1823-1885), drukker/ uitgever, commissaris, redacteur De Dageraad, secretaris van de vrijmetselaarsloge Post Nubila Lux. Richtte in 1853 met anderen de boekdrukkersvereniging Typographia op.

Hendrik Hendricus Huisman (1821-1873), voorzitter, voormalig boekverkoper en godsdienstleraar.

Dr. Franz Wilhelm Junghuhn (1809-1864), natuurvorser, geoloog, ethnograaf, fotograaf, tekenaar, publicist en cartograaf.

Frederich van Olden (1799-1877), bestuurslid van De Dageraad, gepensioneerd Indisch ambtenaar, vrijmetselaar.

A.G. Renssen, de eerste penningmeester van De Dageraad. (Via Google twee mogelijkheden gevonden (maar misschien is het dezelfde): een zekere A.G. Renssen was in 1872/1873 raadslid in Hoorn; een zekere Anton Gerhard Renssen (Harderwijk 1830 – Bussum 1911) trouwde op 28 maart 1872 te Arnhem met Sophia Elisabeth Nijholt (1842-1908); hij was koopman en onderwijzer; opmerkelijk is dat zijn vader in 1870 overleed in Hoorn).

A. Verbeek, was naast Günt (zie boven) een van de oprichters van de vereniging (boekdrukkersgenootschap) Typographia in 1853.

Mr. Willem Bernd Westermann, de eerste secretaris van De Dageraad, redacteur van *De Toekomst* in 1870, advocaat te Zaandam, ovl. 1871.

The Freedom of Thought Report 2023

door *Hans de Vries*

Op 10 december 1948 is de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (UVRM) in de Verenigde Naties aangenomen. Al 75 jaar zijn deze rechten actueel en nastrevenswaardig. Rond de dag van de Rechten van de Mens brengt Humanist International sinds 2012 daarop aansluitend The Freedom of Thought Report (FOT-Report) uit. Dit rapport geeft weer hoe het gesteld is met de gedachtenvrijheid in 164 landen. Dan hebben we het over rechten, juridische status en discriminatie van humanisten, atheïsten en niet-gelovigen wereldwijd. Het zijn elke keer weer tenenkrommende cijfers, waaruit je ziet dat het ondogmatische vrije denken niet gelijkgesteld wordt aan en niet behandeld wordt met de vanzelfsprekendheid die vele landen wel hanteren als het gaat om de geloofswanen die zelfs staatsrechtelijke privileges krijgen toebedeeld.

Door op deze wijze naar de Rechten van de Mens te kijken valt het op dat er nog steeds vele geloofsprivileges zijn waarop religieuze instituten in verschillende landen zich beroepen en zich buiten de algemeen geldende wetten om eigen groepsrechtspraak toe-eigenen met goedkeuring van de overheden. Ofwel het gelijkheidsprincipe 'One Law voor All' wordt ter bevordering van de geloofsinstituten geschonden. 48 landen hebben eigen religieuze parallelle rechtbanken voor familie- of morele zaken. Bijvoorbeeld in het Verenigd Koninkrijk zijn deze privileges toegekend aan Sharia Courts. Een aantal Imams doen daar bindende uitspraken die gelden voor hun geloofsgemeenschap buiten de algemeen wettelijke kaders om. Deze tribale patriarchale aangestuurde religieuze uitspraken beknotten de individuele vrijheden van vrouwen en meisjes die daar binnen een gesloten gemeenschap de dupe van zijn.

Vrijheid van gedachte en daarnaar handelen

In het FOT-Report wordt specifiek gekeken naar de manier waarop niet-religieuze individuen, zoals atheïsten, agnostici, humanisten, vrijdenkers of hoe zij zich ook noemen zonder zich te beroepen op een godswaan, worden behandeld van overheidswege en binnen andere officiële gesanctioneerde situaties in de samenleving.

'Het recht op vrijheid van gedachte, geweten, godsdienst of overtuiging beschermt het individuele geweten van ieder mens.' Dit is de essentie van artikel 18 uit het UVRM. Vanaf 1976 is artikel 18 onderdeel van het Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten (IVBPR). In de toelichting is door het mensenrechtencomité het volgende geschreven; 'Net zoals de vrijheid van gedachte, geweten, religie of overtuiging het recht van het individu beschermt om een religie te volgen, beschermt het ook het recht om welke religie of overtuiging dan ook te verwerpen, om zich als humanist of atheïst te identificeren, en om niet-religieuze overtuigingen door middel van publicatie te uiten en te verspreiden. Artikel 19 is daarop een cruciale aanvulling 'het recht op vrije meningsuiting zonder inmenging onbegrensd te uiten, uit te wisselen, te verspreiden in alle daarvoor beschikbare media en informatiedragers'. Naast het uiten en verspreiden van gedachten en cartoons hebben mensen

ook het recht overeenkomstig artikel 20 om zich aan te sluiten bij anderen die dezelfde overtuigingen hebben om daarover te spreken, van gedachten te wisselen, in discussie te gaan tijdens openbare bijeenkomsten en demonstraties. De verwevenheid van artikel 18, 19 en 20 van de UVRM/IVBPR is de focus van het onderzoek. Het FOT-Report scoort elk land op vier aspecten. Het eerste is **Grondwet en staatsinvulling**: welke ruimte wordt geboden aan onafhankelijkheid? Het tweede aspect is **Onderwijs en kinderrechten**: hoe vrij is de school van geloof en religie? Het derde is **Familie, gemeenschap, samenleving**: zijn er religieuze rechtbanken en tribunalen dan wel welke privileges en restricties gelden er? Het laatste beoordelingsaspect is de **Vrijheid van meningsuiting**: hoe vrij ben je om te pleiten voor atheïstische, humanistische waarden en om religies te kunnen bekritisseren?

Om landen met elkaar te vergelijken is de volgende scoretabel opgesteld.

Grave Violations	grove overtreding en schending van de rechten
Severe Discrimination	ernstige discriminatie van de rechten
Systemic Discrimination	institutionele discriminatie
Mostly Satisfactory	veelal passend maar niet volledig
Free and Equal	vrij en gelijk
No Rating	geen te beoordelen gegevens aanwezig

In de bijgevoegde wereldkaart (volgende pagina, maar beter achterop dit blad) zien we voor alle landen de vier gescoorde aspecten samengevoegd. De zwartste landen hebben een score van 4.5 tot 5 punten op een 5-puntenschaal. We hebben het dan over de volgende 21 landen: Democratische Republiek Korea (Noord Korea), Pakistan, Afghanistan, Saoedi-Arabië, Mauritanië, Soedan, Jemen, Iran, Verenigde Arabische Emiraten, Brunei Darussalam, Somalië, Marokko, Egypte, Indonesië, Bangladesh, Eritrea, Somalië, Maleisië, China, Koeweit en Qatar. Dit zijn de landen waar je als atheïst, als humanist, als godvrij, onafhankelijk vrijdenkend persoon, niet veilig bent als je uitkomt voor je niet-religieuze identiteit of niet instemt met de ideologische opvatting en/of de autocratische invulling van de staat.

Hoe vrij ben je als atheïst?

Het is duidelijk dat je als atheïst niets te zoeken hebt in een theocratie waar alleen maar de staatsgodsdienst geldt en doordrenkt is in alle haarvaten van de samenleving en ongelovigen als vuil behandeld worden.

In 10 landen (Afghanistan, Iran, Maleisië, de Malediven, Mauritanië, Nigeria, Qatar, Saoedi-Arabië, de Verenigde Arabische Emiraten en Jemen) kun je de doodstraf krijgen als je als geloofsafvallige de heersende religie verlaat. In Pakistan krijg je als geloofsafvallige niet

Dit plaatje staat groter en in kleur achterop dit blad.

de doodstraf maar voor godslasterlijk geachte uitspraken kun je wel de doodstraf krijgen.

Het is schokkend dat in meer dan de helft van alle landen (87 landen) ofwel in 53% van de wereld 'godslastering' als een strafbaar feit is opgenomen in de

wetgeving. Het bekritisieren van religie en in het bijzonder de heersende godsdiensten wordt in deze landen gezien als een misdrijf. Om religies te beschermen tegen uitspraken over hun geloofsovertuiging en hun religieuze instituties zijn er in deze landen anti-blasfemiewetten uitgevaardigd. Het gaat in verschillende islamitische landen zelfs zover dat uitspraken tegen religieuze 'heilige' figuren als haatzaaiende uitlatingen worden uitgelegd en als aanzetten tot geweld. Bijvoorbeeld in Pakistan zitten tientallen 'schuldigen' vast die sinds 1988 zijn veroordeeld tot de doodstraf.

Helaas blijkt het niet zo vanzelfsprekend te zijn dat iedereen als gelijke wordt behandeld. Zeker niet als het gaat om atheïsten, vrijdenkers, humanisten, godvrijen of andere niet religieus georiënteerden in landen waar het geloof verweven is in de maatschappelijke structuur of zelfs de heersende religie verankerd is in de wet. Het blijft nodig om aandacht te schenken aan de onvoorwaardelijke vrijheid van denken en expressie. Wil je meer lezen ga dan naar de website: <https://fot.humanists.international/>.

Ayaan wordt christen

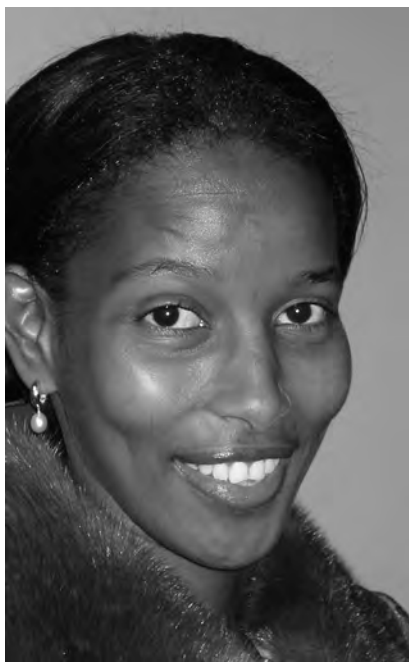
door *Jan Willem Nienhuys*

De vorige *Vrijdenker* meldde het al: Ayaan Hirsi Ali is nu christen. Maar zou ze weten wat dat inhoudt?

In haar stukje op UnHerd schrijft ze dat voor haar de islam vooral bestond uit angst voor de hel. Na het lezen van een essay van Bertrand Russell ('Why I am not a Christian') ontdekte ze dat die angst niet nodig was. Overigens zegt Russell in dat essay dat de hel in de anglicaanse kerk was afgeschaft. In het VK is het hoogste kerkelijke gezag kennelijk het parlement en dat had op advies van de Privy Council de hel afgeschaft.

De Bijbel over de hel

Er staat echter in de Bijbel heel wat over de hel. Mattheüs 5:22: 'wie zegt: Dwaas, zal vervallen aan het hellevuur.' Meer hellevuur in Mattheüs 18:9, en Mattheüs 25:41. En Mattheüs 8:12: 'zullen uitgeworpen worden in de buitenste duisternis; daar zal het geween zijn en gekners der tanden' voorspelt ook weinig vrolijks over het postume lot van zondaars, temeer daar het in Mattheüs 13:41 nog veel uitvoeriger wordt uitgespeld: 'De Zoon des mensen zal zijn engelen uitzenden en zij zullen uit zijn Koninkrijk verzamelen al wat tot

zonde verleidt en hen die de ongerechtigheid bedrijven, en zullen hen in de vurige oven werpen; daar zal geween zijn en het tandengeknars.'

In Marcus 9 is sprake van 'onuitblusbaar vuur, waar hun worm niet sterft en het vuur niet wordt uitgeblust.' Dat heeft de bedenker van deze tekst overgeschreven van de slotwoorden van Jesaja. Wie de Bijbel serieus neemt, moet zich hier in heel veel bochten wringen om hier geen beschrijving in te zien van een eeuwigdurende postume marteling.

In de parabel van de arme bedelaar en de rijke man in Lucas 16 wordt niet alleen het vuur van de hel gesuggererd, maar ook dat men in de hel kan zien hoe het in de hemel toegaat en vice versa. Kennelijk is leedvermaak (in de ogen van de Lucas-auteur) een onderdeel van de eeuwige hemelse vreugde. In 2 Thessalonicenzen 1:7-9 is sprake van een vlamvend vuur en eeuwig verderf als straf voor wie het evangelie niet gehoorzaamt.

Wat minder plastische vermeldingen vind men in Mattheüs 10:28 (= Lucas 12:5), Mattheüs 23:33, Mattheüs 25:46, Marcus 16:15-16, Johannes 3:18,36.

Inderdaad heeft de Privy Council in 1864 een artikel over de hel verwijderd uit de 'articles of religion', maar dat hield slechts in dat geestelijken niet verplicht waren daarin te geloven.

Allemaal dingen die nog volop geloofd worden in vele Amerikaanse kerkgenootschappen. Daar zal Hirsi Ali vroeger of later wel achter komen.

Cultuurchristendom

Russell beweerde dat het christendom minimaal bestond uit de

overtuiging dat Christus de beste en meest wijze man ooit was.

Ik denk dat Russell geen gelijk had. Daarover zo dadelijk meer. Hirsi Ali heeft een boek van Tom Holland gelezen: *Dominion: How the Christian Revolution Remade the World* (2019). Daar heeft Hirsi Ali uit opgemaakt dat het christendom nu niet meer dogmatisch is, dat het een verzameling ideeën en instituties is die het menselijk leven en de menselijke waardigheid verdedigen, en ook 'vrijheid': van de markt (!), van het geweten en van de pers. Volgens Tom Holland allemaal het product van het christendom. Persoonlijk denk ik dat die ideeën pas opbloeiden toen West-Europa zich begon los te maken van de verstikkende greep van de christelijke kerken, en de christelijke kerken zo vlug als ze konden hun huiken naar de wind hingen. Immers, cultivering van angst voor de hel is niet de enige methode waarmee religies de gelovigen proberen te binden aan hun bizarre ideeën. De pretentie dat zij de bedenkers van de moraal zijn, is minstens even effectief. En het gebruik van geweld (vervolg van andersdenkenden, boekverbrandingen, godsdienstoorlogen) werkte lange tijd ook prima.

De conclusie is dat het christendom van Hirsi Ali het zogeheten cultuurchristendom is. Dat is een mengeling van humanisme en esthetische appreciatie van kerkgebouwen en stichtelijke muziek: de *Matthäus Passion* en ander werk van Bach, de *Messiah* van Händel of ten minste toch het Halleluja daaruit of *In Paradisum* van Gabriel Fauré. Misschien ook de opvatting dat geloof in God goed is voor de maatschappij, ongeveer zoals Voltaire vond dat als God niet bestond, hij zou moeten worden uitgevonden. Voltaire hoopte dat zijn advocaat, zijn kleermaker en zijn bedienden aan God zouden geloven, want dan zou hij minder bestolen worden. Zou Hirsi Ali al rondlopen met een model van een Romeins doodmartelwerktuig als versiering?

Wat is een christen minimaal?

Hirsi Ali weet waarschijnlijk niet zoveel van het christendom. Ze gaat nu wel elke zondag naar de kerk (elke keer dezelfde?) en steekt dan elke keer wat nieuws op. Als je in de kerk wat nieuws opsteekt, dan weet je nog niet zoveel.

Wat houdt het christelijk geloof in? Minimaal is dat het geloof in de Verrijzenis van Jezus. Daaraan gekoppeld natuurlijk het geloof in het bestaan van God en de wederopstanding van de doden. Misschien ook de theorie dat Jezus voor onze zonden gestorven is. Iemand die zich christen noemt, moet toch in elk geval zijn ingeschreven bij een christelijke kerk en dus gedoopt zijn.

In de rooms-katholieke kerk zeggen de gelovigen in de mis de geloofsbelijdenis van Nicea op, en die bevat ongeveer drie dozijn beweringen, echter niets over naastenliefde of burgerplicht. Ook niets over de hel trouwens. Hoeveel van die drie dozijn zou Hirsi Ali begrijpen en onderschrijven?

Politieke bekering

De motivering van Hirsi Ali is ook al bedenkelijk. Die ligt namelijk

helemaal in de Amerikaanse politiek – ook al geen onderdeel van het Credo. Hirsi Ali neemt kennelijk de opvattingen van haar omgeving aan. In Nederland liet ze zich op sleeptouw nemen door het atheïsme. In Amerika slorpt ze kennelijk op wat haar omgeving haar daar vertelt. De westerse beschaving wordt bedreigd door diverse krachten, zegt ze. Heeft ze de islamitische angst voor de hel ingeruild voor Amerikaanse xenofobie?

Ten eerste het autoritarisme van Poetins Rusland. Toe maar. Het BNP van Rusland is 1/30 van dat van de westerse landen. Als u dat te abstract vindt: ongeveer dat van de Benelux. Daar gaat geen dreiging van uit, althans niet voor de VS. Integendeel. Het is een douceurtje voor de Amerikaanse wapenindustrie.

Een tweede dreiging is reëler: het wokisme. Dat zou de morele kracht van de volgende generatie ondermijnen. Het is mij niet zo duidelijk wat dat wokisme inhoudt, laat staan wat Hirsi Ali eronder verstaat. Gaat het om welke toiletten de transgenders moeten gebruiken of hoeveel witte kindertjes mogen leren over wat hun voorouders aan onchristelijks hebben uitgespookt?

Hirsi Ali bezigt nogal ronkende taal zoals 'irrationeel quasi-religieus dogma', en 'vertoon van deugdzaamheid door te laten zien hoezeer men begaan is met het lot van minderheden of van onze gedoemde planeet.' Dat komt volgens haar voort uit het vullen van een gat dat is achtergelaten door het verdwijnen van God. Denkt Hirsi Ali in navolging van G.K. Chesterton. Ik denk dat het in de VS niet zo'n vaart loopt met dat gat. 'In God We Trust' is nog steeds het officiële motto van de VS, het staat op hun bankbiljetten, en voorlopig is de VS nog een land gedrenkt in religie.

De derde dreiging is het islamisme. Dat is heel reëel. Hirsi Ali heeft permanent beveiliging nodig omdat islamisten haar ook daar naar het leven staan. Daar ga ik verder niet op in, hoewel ik niet zie hoe het christendom daar verandering in kan brengen.

De Chinese boeman

De vierde dreiging, door Hirsi Ali in één adem met Poetin genoemd, is de Communistische Partij van China. Die partij bevordert dat alle Chinezen delen in een groeiende welvaart. China heeft slechte ervaringen met barbaarse invasies, met name door de Engelsen in de 19de eeuw, wat kon gebeuren door technologische achterstand. Als het even kan willen ze een herhaling vermijden. In Amerika wordt de angst voor China echter flink opgeklept, want dat zou wel eens de technologische race met de VS kunnen winnen.

Hoe Hirsi Ali zich voorstelt om met 'christendom' die technologische race te winnen weet ik niet. Hard studeren is een kernwaarde van de Chinese cultuur, dat heeft niets met communisme te maken. China wordt al jaren eerste in de Wiskunde Olympiade. De VS is tweede, maar het Amerikaanse team bestond in 2023 geheel uit jongelieden met een Chinese naam. Er studeren dan ook jaarlijks in China veel meer studenten af in wiskunde, ingenieurswetenschap, natuurwetenschap en techniek (WINT, in het Engels STEM) dan in

de VS. Iets preciezer: ruim achtmaal zoveel ingenieurs, en ongeveer driemaal zoveel WINT-gepromoveerden. Dat heeft nog niet geresulteerd in grote aantallen Nobelprijzen, maar wel in een stortvloed aan patenten en wetenschappelijke artikelen.

Het Amerikaanse christendom daarentegen bewerkstelligt dat ongeveer een derde van de bevolking nog gelooft in de letterlijke waarheid van de hele Bijbel. Als Hirsi Ali geeft om de technologische race, moet ze zorgen dat er driemaal zoveel Amerikaanse WINT-studenten komen en dat die werk op niveau krijgen nadat ze zijn afgestudeerd. Zover is het nog niet.

Dysfunctioneel

In diverse opzichten loopt China al voor op de VS. Er ligt 40.000 km aan hogesnelheidsspoor (VS: 80 km). Ook de gezondheidszorg is in zekere zin beter in China. De gemiddelde levensverwachting is daar 78 jaar, tegen 76 jaar in de VS (ter vergelijking: Hong Kong 85 en Nederland 81), althans volgens de gegevens van de World Bank voor 2021. Andere organisaties en jaren geven de

VS nog een kleine voorsprong die ze nog een jaar of tien zullen houden. Dat komt uiteindelijk door de slechte sociale voorzieningen in de VS, waar het christendom het kapitalisme, de vrije markt dus, geen strobreed in de weg legt, met als opvallendste verschijnselen meer dan 100.000 doden door overdosis van 'pijnstillers' en 44.000 vuurwapendoden.

Wat betreft respect voor leven en vrijheid lopen de VS ook hopeloos achter op China. Het aantal gevangenen per 100.000 bevolking in de VS is ruim viermaal dat van China. Wat betreft moord en doodslag in Amerika vergeleken met China gaat het om een factor 12. De openbare veiligheid is daar heel wat beter dan in de VS, en moorddadige islamisten zijn er ook al niet.

Christendom en criminaliteit lijken dus te correleren. Een mogelijke verklaring is dat in een dysfunctionele maatschappij waarin de regering haar taken verwaarloost, kerkgenootschappen het enige vangnet bieden dat nog een beetje werkt, maar dat diezelfde kerkgenootschappen liever niet hebben dat de overheid hun bestaansrecht ondermijnt met sociale voorzieningen.

Vergeet mij maar

door *Anton van Hooff*

Bij uitvaarten beginnen mijn tenen te krommen als een nabestaande met verstikte stem verklaart dat we de overledene nooit zullen vergeten. Natuurlijk doen we dat wel. Dat zei ik ook toen ik, tevoren 'ingehuurd' door de overleden vrijdenker, hem bij de crematiebijeenkomst herdacht.

Vanuit de overtuiging dat alles – gelukkig – vergankelijk is, ook de herinnering, verraste me de slotzin van de brief waarmee Felix Plewa op 9 januari 1943 afscheid nam van zijn vrouw. Hij was drie dagen tevoren ter dood veroordeeld door het Volksgerichtshof, de beruchte slachtbank van Roland Freisler (die tot voldoening van velen op 3 februari 1945 door een bombardement werd gedood).

Plewa schrijft dat 'dood' natuurlijk verschrikkelijk klinkt, maar zijn Hanneke moet het begrip laten afketsen ('abprallen'). Het leven behoort immers aan de levenden. Zijn laatste wens is dat zij hun dochttertjes Lisa en Anke opvoedt tot mensen die zich steeds voor het ware en goede zullen inzetten. Hij eindigt met de slotzin, die mij diep raakt: 'Als ik niet meer ben, vergeet mij dan, want jouw leven behoort jou, Lisa, de kleine Anke en al de goede, eerlijke en oprechte mensen toe.'

Volksgerichtshof onder leiding van Roland Freisler

Stolperstein (struikelsteen) voor Felix Plewa in Hamburg

Missionaris

door **Floris van den Berg**

Het is ons verlangen dat onze leerlingen midden in de samenleving, op de plaats die God hen geeft, herkenbaar zullen zijn. Herkenbaar, niet zozeer als leerlingen van de Passie, maar als leerlingen en volgelingen van Jezus.

Missie De Passie.

In Nederland zijn binnenlanden. Op missie gezonden vertrok ik naar Rotterdam. Een strak en gloednieuw gebouw aan het water. Op de gevel staat: De Passie. Het is een schoolgebouw, dus passie voor onderwijs klinkt goed tot het tot mij doordrong dat met De passie de lijdensweg van Jezus wordt bedoeld. Met kleine letters staat er 'evangelisch bijbelgetrouw onderwijs' onder. Dat ik als atheïst ben uitgenodigd om over het bestaan van god te discussiëren is opvallend. Het is een eerste stap naar openheid. Wanneer er naar elkaar wordt geluisterd en met elkaar wordt gesproken is de angel van fundamentalisme er al uit. De aula zat vol met een paar honderd leerlingen, hoewel het debat in de namiddag plaatsvond en leerlingen doorgaans niet staan te popelen voor naschoolse activiteiten.

Het vuur van het debat ontstond pas echt na afloop toen ik mij onder de leerlingen begaf: laat de kinderen tot mij komen. Hoewel ik beslist geen blad voor de mond had genomen, vuurden de leerlingen in hoog tempo vragen op mij af. Ik was begonnen met het tonen van een sleutel: Ik heb hier de sleutel van jullie gevangenis! Door vrijdenken kunnen jullie jezelf bevrijden uit de kluisters van deze intellectuele kerker.' Tot zes uur stond ik als een profeet onder een schare volgelingen. Interessant is dat de leerlingen de school niet als een gevangenis ervaren. De school heeft een doortrapt systeem waarbij leerlingen een intakegesprek krijgen en moeten verklaren dat ze zelf kiezen voor dit gristenfundamentalisme. Dat maakt dat er altijd beweerd kan worden: je hebt er zelf voor gekozen. De vraag is: kun je in vrijheid kiezen als je niet weet wat vrijheid is? Het is vergelijkbaar met vrouwen die zelf kiezen voor de hoofddoek of het aanrecht.

De Passie is een school waar het gristendom tot in elke vezel zit. De meeste kinderen hadden een replica van een romeins executiewerktuig om hun hals. Sommigen bladerden driftig in hun boek vol met kleurige markeringen. De monotheïstische religies zijn doorgedraaide literaire boekenclubs met als leidraad maar één boek. Mijn verlichte boodschap was niet alleen het atheïsme, ik bracht ook kennis over secularisme, liberalisme, vrijdenken, humanisme, ecohumanisme en veganisme mee. Veel aandacht besteedde ik aan homorechten en gebrek aan sociale acceptatie van homoseksualiteit onder veel gelovigen. Die kinderen denken volledig vanuit een christelijk raamwerk. Ze bidden, lezen in de bijbel, gaan naar de kerk, omringen zich met medegelovigen. Ze hebben een sociaal netwerk waarin ze zich afzetten tegen de boze buitenwereld. Sommigen meldden op hoge poten dat zij mij respectloos over religie vonden. Dat klopt. Ik antwoordde dat ik geen respect heb voor religie, alleen voor de rechten voor ieder individu. Een verhit debat en toch een prima sfeer.

Ik vermoed dat ik niet snel bij een islamitische school zal worden uitgenodigd en dat wanneer dat wel het geval is, weet ik niet of ik wel durf en als ik wel zou durven gaan, zou ik zeker niet alles durven zeggen. De moord op de Franse leraar Samuel Paty heeft indruk gemaakt. Ik ben bang voor de islam. Niet voor het christendom. Een leraar van de Passie wilde, net als ik, islamitische scholen verbieden. Vrijdenkers zijn tegen alle religieuze scholen. Op de Passie is veel aan te merken vanuit humanistisch perspectief. Maar het Woord van Vrijheid mocht er gebracht worden. Graag gedaan.

DE AUTEURS EN VERTALERS VAN DIT NUMMER

Rudolf Charles d'Ablaing van Giessenburg - Rudolph Carel d'Ablaing van Giessenburg (Amsterdam 1826–1904) was uitgever en publicist. Hij vestigde zich in 1853 als zelfstandig boekhandelaar en vanaf 1856 ook als uitgever. Hij werd lid van de onafhankelijke vrijmetselaarsloge Post Nubila Lux (opgericht in 1849), en hij evolueerde van deïstisch naar materialistisch en atheïstisch. In 1855 richtte hij samen met F.C. Günter het tijdschrift *De Dageraad* op, en het jaar daarop stichtte hij met anderen onder dezelfde naam onze vereniging, waarvan hij de eerste voorzitter werd. In 1860 werd hij bevriend met Multatuli en vanaf 1862 trad hij op als zijn uitgever en ook een tijdlang als zijn secretaris.

Harry Ansems (1945) is rechtsfilosoof en evolutionist. Hij studeerde Nederlands recht en rechtsfilosofie aan de Universiteit van Tilburg en werkte als docent rechten aan de Fontys Hogescholen.

Floris van den Berg (Naarden 1973) is milieufilosoof aan de Universiteit Utrecht, bestuurslid van De Vrije Gedachte, lid van het Humanistisch Verbond en donateur van Skepsis. Van hem verschenen diverse boeken, zoals (het meest recent) *Recalcitrant*.

René van Elst (Amsterdam 1950) studeerde sociologie en (deels) rechten, is gepensioneerd Human Resources medewerker, vertaalde poëzie van Fran Winant, was hoofd- en eindredacteur en opmaker van De Vrijdenker (2014-2018), thans eindredacteur, hoofdredacteur a.i. en opmaker ad hoc, maakt foto's en video's van vrijdenk-evenementen, donateur van Skepsis.

Adrien Henri Gerhard (Lausanne 1858 – Bakkum 1948) was een Nederlandse politicus, vrijdenker, onderwijspecialist en bestuurder van SDAP-huize.

Anton van Hooff (Den Haag 1943) is klassiek historicus te Nijmegen, redacteur van De Vrijdenker en oud-voorzitter van De Vrije Gedachte, Vrijdenker van het Jaar 2023.

Jeroen Janssen (1957) heeft zowel doctoraal Theologie (godsdienstwetenschappen) als doctoraal Sociale Wetenschappen alsook een kandidaats Oosterse talen en werkte achtereenvolgens in het onderwijs, de onderwijsbegeleiding, een jongerencentrum en bij de COA.

Jan Willem Nienhuys (Den Haag 1942) was universitair docent wiskunde (T.U. Eindhoven), is schrijver en vertaler en is secretaris van Skepsis en redacteur van Skepter.

Enno Nuy (Aerdts 1950) is ondernemer en oud-hoofdredacteur van De Vrijdenker.

Hans de Vries is in 1992 afgestudeerd als onderwijssocioloog aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en heeft in 2006 aan de Sheffield Hallam University zijn Master E-learning, Multimedia and Communication behaald. Als agoog, docent en onderzoeker werkt hij sinds 1981 in de onderwijswereld. Redacteur van De Vrijdenker ingaande 2024.

De kartoens zijn van de Turnhoutse cartoonist **Gie Campo** ("Gier").

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Uw bijdragen aan dit blad worden zeer gewaardeerd. Wij verzoeken u om bij het aanleveren met de volgende informatie en aanwijzingen rekening te houden.

- Bijdragen aan het blad worden – in verzorgd, leesbaar Nederlands – in digitale vorm aangeboden aan de hoofdredacteur op het email-adres van de Redactie.
- Als auteur bent u zelf verantwoordelijk voor de inhoud van uw werk. Buiten die verantwoordelijkheid vallen door de Redactie in het werk aangebrachte correcties.
- De Redactie noch de vereniging De Vrije Gedachte (DVG) is aansprakelijk voor plagiaat, auteursrechtenschending etc., gepleegd door auteurs.
- Het copyright op een geplaatste bijdrage blijft berusten bij de auteur; DVG is echter gerechtigd de bijdrage geheel of gedeeltelijk opnieuw te plaatsen, hetzij in het blad hetzij in een bloemlezing in boekvorm hetzij op de website of Facebookpagina.
- U verstrekt over/van uzelf enige personalia en een portretfoto die bij het werk kunnen worden afgedrukt als het om een publicatie van enige omvang gaat.
- In overleg met de Redactie kan een bijdrage desgewenst onder pseudoniem worden gepubliceerd; anonieme bijdragen worden echter niet geaccepteerd. De auteur moet voor de hoofdredacteur bereikbaar zijn.

- Wij gaan ervan uit dat een artikel niet veel langer is dan 3000 woorden en een boekbespreking die niet diep op thema's uit het boek ingaat niet veel langer dan 1500 woorden.
 - Veronderstel niet te veel voorkennis bij de lezers; vermijd technische/geleerde termen of leg ze uit.
 - A.u.b. niet te veel noten; alleen eindnoten.
 - Vertaal niet-Nederlandstalige teksten/citaten.
 - Zorg voor een sprekende titel, die te maken heeft met het onderwerp, en voor bijpassende sub-onderwerpen met tussenkopjes.
 - Een mini-samenvatting, waarin ook de belangrijkste trefwoorden voorkomen, wordt op prijs gesteld.
 - Noem het hoofdonderwerp in het begin en schrijf de rest ter ondersteuning van dit onderwerp, zodat de lezer de argumentatie / illustratie en de weg naar de eventuele conclusie kan volgen.
 - Spring niet via vrije associaties van de hak op de tak en haal geen dingen erbij die niet met het hoofdonderwerp te maken hebben, waardoor de lezer de weg kan kwijtraken.
 - Vindt u dat een uitweiding belangrijk is ter illustratie van het hoofdthema, leg dan uit hoe.
 - Lees uw stuk zelf goed na; controleer de zinsbouw en spelling, in het bijzonder van de genoemde namen.
- Onze dank voor uw medewerking!

De Redactie

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel: het bevorderen van het vrijdenken. Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid, daarbij strevend naar:
 - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
 - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
 - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
 - menselijke waarde,
 - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
 - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een plaatselijke of regionale kring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatiekader in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

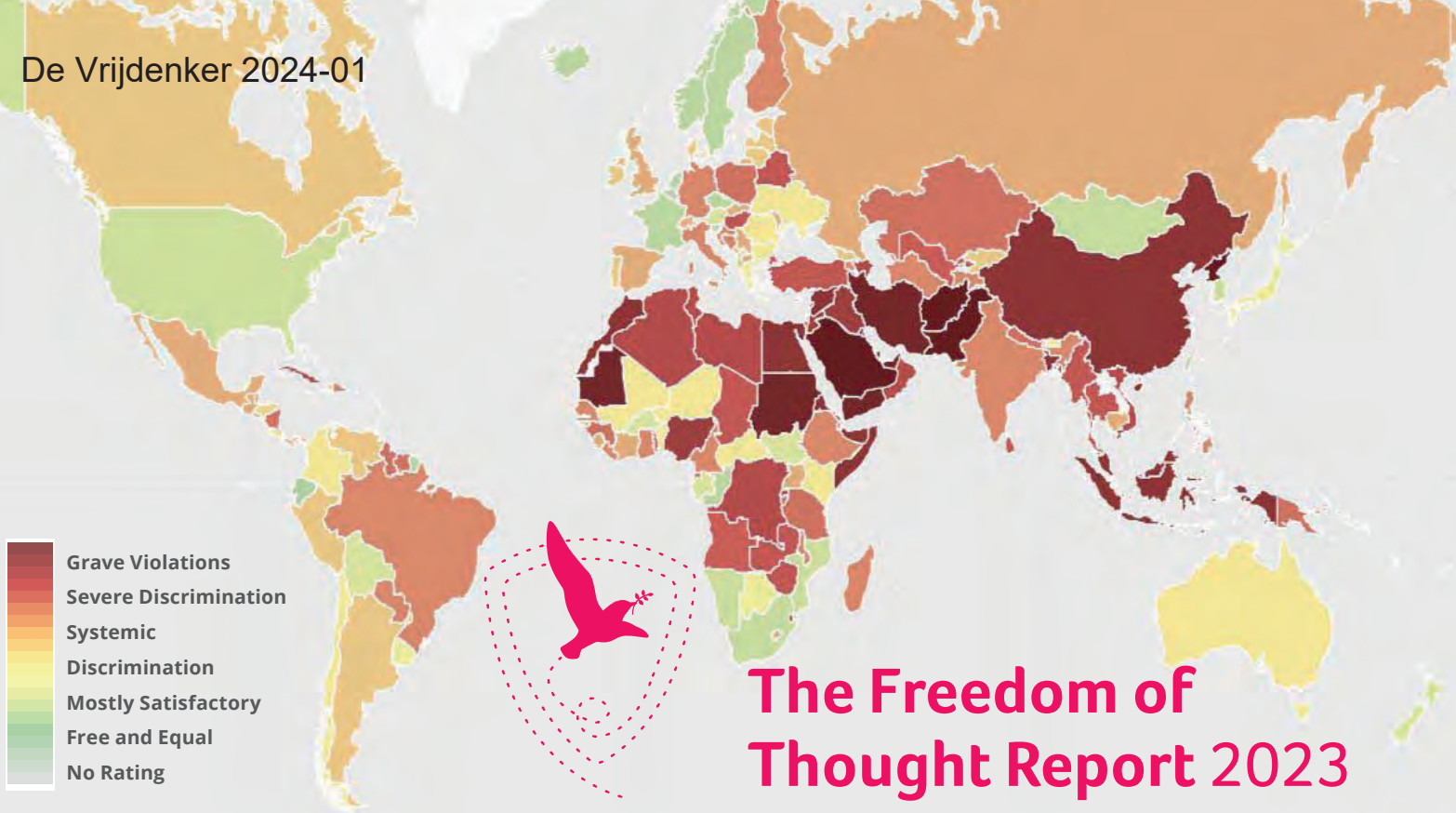
Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via info@devrijegedachte.nl; voor andere contactmogelijkheden zie het informatiekader in dit blad.

Bezoek onze website
devrijegedachte.nl
en onze Facebook-pagina
'De Vrije Gedachte'

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. *La libre pensée*, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: Wikipedia.org.)

strikte scheiding tussen kerk en staat – weren van indoctrinatie uit opvoeding en onderwijs – bevorderen van een kritisch onderzoekende, wetenschappelijke houding – ontmaskeren van religie, pseudowetenschap en andere waanvoorstellingen – vrijheid van expressie – respect voor de waardigheid van de mens als wezen met een eindig en eenmalig bestaan – erkenning van het volledige zelfbeschikkingsrecht van de mens over eigen lijf en leden